

THE
HAMMÎRA MAHÂKÂVYA
OF
NAYACHANDRA SÛRI.

EDITED BY
NILKANTH JANÂRDAN KÎRTANE,
AUTHOR OF
"A REVIEW OF CAPTAIN GRANT DUFF'S HISTORY OF THE MARATHAS";
"A TRANSLATION INTO MARATHI OF SHAKESPEARE'S 'TEMPEST'";
"NOTES ON THREE MALWA INSCRIPTIONS"; &c., &c.

Bombay:
PRINTED AT THE
EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

1879.
(Copyright reserved.)
Price Rs. 1½.

Dedicated

TO

H. H. NÁRÁYAN RAW DÂDÂ SÂHEB PAWAR,

OF

DEWÂS JUNIOR BRANCH,

AS A TOKEN OF AFFECTION AND ESTEEM,

BY

HIS TUTOR, THE EDITOR.

Chdwani, Indore,
20th November 1878.

THE HAMMÎRA MAHÂKÂVYA OF NAYACHANDRA SÛRI.

Dr. Bühler, in his Introduction to the *Vikramânka Charitra* (p. 2), mentions the *Hammiramardana*, or "The destruction of Hammîra," as an historical Sanskrit poem that was extant some ninety years ago in the Jain library at Jêsalnîr. I have recently obtained a work, written in the Jain character, styled *The Hammîra Mahâkavya*, which, notwithstanding the difference of the title, I presume is a copy of the same work as that which was once in the Jêsalnîr Sarasvatî Bhândâr, since it ends with the death of Hammîra and a lamentation over the event. Colonel Tod, indeed, mentions in his *Râjasthân a Hammîra Kavya* and a *Hamnîra Râsâ*, both composed, he says, by Śâraṅgadhara, whom he makes the bard of Hammîra Chohân of Raṇathambhôr. We have the authority of Śâraṅgadhara himself for stating that he was not contemporary with Hammîra Chohân of Raṇathambhôr, and that his grandfather, Raghunâtha, was that prince's Guru or spiritual teacher. Śâraṅgadhara in his *Paddhati*, and Gadâdhara in his *Rasika Jivan*, under the head of "anonymous," quote some verses relating to Hammîra that have no place in the present *Kavya*. Appayya Dîkshita, also, in his *Kuvalayananda*, cites a verse as an instance of the *Akramâtisayokti Alamkâra* of which the subject is Hammîra, and which is not to be found in the work of our author. This shows that there must be some other poem in Sanskrit bearing the name of *Hamnîra Kavya*; but it may be doubted whether it

has any reference to the history of the hero of our poem. Colonel Tod does not inform us in what language the *Hammitra Kavya* and the *Hammitra Rdśā* were written, though he says he possessed both, and mostly translated with the assistance of his Jain Guru. He does not attempt anything like a connected narrative of *Hammitra*. Indeed, what he says incidentally of *Hammitra* does not at all relate to any one individual of that name, but is a jumble of anecdotes relating to several distinct personages bearing the same name.

I obtained the *Hammitra Mahādhvya* through Mr. Govinda Śāstri Nirantar of Nāsik, who got it from a friend of his.

The colophon reads—"The present copy was made for the purpose of reading by Nayahamisa, a pupil of Jayasimha Śūri, at Firuzpur, in the month of Śrāvaṇa of the Sainval year 1542" (A.C. 1496). Possibly this was made from the poet's original copy, and, as such, possesses an interest of its own.

Nayachandra Śūri's work, as a poetical composition, has considerable merits, and deserves publication as a specimen of the historical poems so rarely met with in the range of Sanskrit literature. Though the author did not live, like Bāṇa and Bilhana, in the reign of the hero whose history he celebrates, yet his work is not of less historical importance than theirs. The information that the poems of Bāṇa and Bilhana contain has been made accessible to English readers through the labours of two eminent European Sanskritists. The present attempt to place the English reader in possession of the historical information contained in the *Hammitra Kavya* will, I presume, be acceptable to those who are interested in the advancement of our knowledge of Indian history.

Following the custom of other writers in Sanskrit, who have attempted historical compositions, our author devotes the greater part of one entire chapter, the fourteenth and last, to an account of his lineage, and the reasons that led to the production of his

work. Part of this will bear reproduction here in an English dress :—

"Tail, Krishna Gachha, who gladdened the whole earth, the beauty of whose person was like that of a blooming bunch of the *Navajñi* flower, and whose praises were celebrated by crowds of learned men, who might well be compared to so many black humming-bees;—his whose feet were ever borne on the crowns of the followers of the Jain religion !

"In the circle of the Sâris, whose actions are the homes of wonders, in time, Jayasinha Sâri was born, who was the crowning ornament of the wise; who easily vanquished in disputation Śāraṅga, who was the leading poet among those who were able to write poetical compositions in six languages, and who was honest among the most honest; who wrote three works,—(1) *Nyāya Śāraṅgī*, (2) A New Grammar, (3) A Poem on Kumāra Nīpati,—and who hence became known as the chief of those who know the three sciences of logic, grammar, and poesy.

"To the lotus-like Gādi of Jayasinha, Nāyachandra is like the life-giving sun; who is the essence of the knowledge of the sciences, who is the exciting moon to the sea of the races of the poets. This poet, his spirits raised to the height of the subject by a revelation imparted to him in a dream by the king Hamaṁra himself, has composed this poem,¹ which is gratifying to the assembly of the kings, and in which the heroic (*rasa*) is developed.

"The author in lineal descent is the grandson of Jayasinha Sâri, the great poet, but in that of poesy his son.

"Let not good readers take into much account the faults of expression that I may have fallen into. How can I, who am of

¹ Our poet also says that he was incited to the composition of this poem by a rash assertion, which some courtiers of king Tomara Virama had the presumption to make in the presence of our poet, that there existed no one now who could compose a poem that would come up to the excellence of the works of old Sanskrit poets. King Tomara Virama, whoever he was, appears to have lived seventy years before Akbar.

mean capacity, escape stepping into that path which even poets like Kālidāsa² were not able to avoid? But a poem that is replete with good matter loses none of its value for a few common-places of expression.”

The poem begins, as is usual with Sanskrit authors, with invocations addressed to several deities, and the author has been at the pains of making the invocations seem applicable to both the Hindu gods and some of the Tīrthaṅkaras of the Jains. This procedure calls for remark. Naya-chandra Śūri, as his name implies, is a Jain by persuasion, and his seeming to invoke blessings at the hands of the most prominent members of the orthodox Hindu pantheon is to be explained either by the freedom of thought so characteristic of the age in which the author lived, when the narrow and bigoted intolerance even of the Muslim had begun to appreciate the beauties of the allegorical language of the Hindu popular religion, or by the strong desire of writing *dvayārtha* ('having two meanings') verses, with which the author seems possessed.³

² Perhaps our author had in view the following lines of *Dhanan-Jaya* :—

अपशब्दसतं माघे भारवौ तु सतत्रयम् ।
कालिदासे न गण्यते कविरैको धनंजयः ॥

³ Probably everybody has heard of the *Rāghava Pāṇḍaviya Kāvya*, every line of which can be so construed as to apply to either Rāma or the Pāṇḍavas, at the option of the reader. I have recently been shown a *Kāvya* called the *Sapta Sandhān Mahākāvya*, by Megha Vijaya Gani, a learned Jain of recent times, every verse of which can be made to apply alike to Rāma, Kṛishṇa, and Jinendra.

In the present *Kāvya* the first *śloka* of the Nāndi is addressed to the Paranjyoti—‘the divine flame,’—a manifestation of the divine being in whom both Hindus and Jains, especially the Kovalī Jains, believe. The second *śloka* is addressed to Nābhībhū, which may mean the Brahmā of the Hindus, or the son of Nābhī (Rishabh Deva), the first Tīrthaṅkara of the Jains. The third is addressed to Śrī Pārśva, whom the Hindus may take for Viṣṇu, the Jains for Śrī Pārśvanātha, the 23rd Tīrthaṅkara. The 4th *śloka* is addressed to Śaṅkara Viravibhu, which may mean either Mahādeva or Mahāvīra, the 24th Jain Tīrthaṅkara. The fifth verse is addressed to Bhāsvān Sasānti, who may either stand for the Sun, or Sānti, the 16th Jain Tīrthaṅkara. The sixth is addressed to Samudra Janman, which may be either the Moon, or Nemināth, son of Samudra, the 22nd Jain Tīrthaṅkara.

The hero of the poem is Hammîra Chohân of Râṇas-
thambhapura (Râṇathambhôr), a name celebrated in
Hindi song. Hammîra is one of those later heroes of India
who measured their swords with the Muhammadan conquerors
and fell in the defence of their independence. Even the history
of the conquered is not without interest. The man who fights
against hope,—fights because he thinks it his duty to do so,—who
scorns to bow his neck before the oppressor, because he thinks
such a course opposed to the ways of his ancient house, deserves
our sympathy and our admiration. Hammîra is such a
character. The poet places him on a par with Mândhâtâ,
Yudhishtîra, and Râma. This is poetical exaggeration,
but we have no mean measure of praise in the following verses;
and the grounds of eminence mentioned are some of the proudest
that a Râjput can cherish, and a rigid maintenance of which
singles out the race of the Sisodyâs of Udayapur and the
Hârâs of Koṭâ and Buṇdi as the noblest among the
chivalry of Râjasthân:—

“सर्वैकवृत्तेः किल यस्य राज्यधियो विलासा अपि जीविते च ।
शकाय पुत्री सरणागतौश्चाऽप्रयच्छतः किं तृणमप्यभूवन् ॥”

Born in the noble house of the Chohâns, to whom, as Tod
observes, “the palm of bravery amongst the Râjput races must be
assigned,” Hammîra tried to uphold the independence of his race
and to make its usages respected, and was for a time preëminently
successful in his wars against his enemies. Some of these were
undertaken to protect those who had sought refuge with him
(*sarand*), and so far were disinterested. Indeed, he fell in a war
undertaken to protect a Moŋgol nobleman who had fled to him from
the tyranny of 'Alâ'ud-dîn. “In the third year of the reign of
'Alâ'ud-dîn, a nobleman whom he had disgraced took refuge with
Hammîra, the Chohân prince of Râṇathambhôr, one of the strongest
forts in India. 'Alâ'ud-dîn demanded the delinquent of the

Hindu monarch, who nobly replied that the sun would sooner rise in the west, and Sumeru be levelled with the earth, than he would break his plighted faith to the unfortunate refugee. The siege of Rāṇāthambhōr was immediately commenced, and the fort was at length captured, but the heroic Hammīra fell in its defence; and the females of his family, determining not to survive him, perished on the funeral pile." This history of Hammīra supplies some information which the sentimental and enthusiastic annalist of Rājasthān would have gladly interwoven into the pages of his work, and which sheds fresh light on the eventful period in which the hero lived.

The *Hammīra Mahākāvya* is divided into fourteen cantos, of which the first four are concerned with the hero's ancestors,—the Chohāns, many of whom were paramount lords of India. 'The empire belongs to the Chohān' is an admitted Indian historical fiction, and the mere mention of the names of the old kings, many of whom were the lords paramount of India, accompanied as it is with much poetical nonsense, carries our knowledge of them a step further than the researches of Colonels Wilford and Tod.

The narrative is, all through, very uneven. The genealogy of the Chohāns, as given in the first three chapters, though with some more names than are to be found in Tod's list, cannot be regarded as satisfactory. The author really knew nothing about the more ancient kings of the race; the names are simply brought in to give him opportunities of displaying his power for poetical conceits, and thus the accounts of the princes about whom he had no historical information are filled with fanciful conceptions, in which some of the natural phenomena are explained with admirable contempt of the teachings of the "proud philosophy" of Nature. From Prithvirāja Chohān to the death of Hammīra the narrative is fairly historic; but the author now and then, even here, relapses into rhapsody which amounts to a confession of his ignorance of the historical facts of the reign in hand.

Cantos V.-VII. of the poem are taken up, according to the rules of Sanskrit epic poetry, with descriptions of the seasons, and the sports and festivities in which Hammira engaged. These cantos, as not possessing any historical value, may be ignored in this précis of the poem. I pass over a long lecture also on *Niti-śāstra* which Jāitrasingh, the father of Hammira, is made to deliver to Hammira. Chand gives a similar dissertation on grammar in his *Prithvirāja Rāsau*.

With these introductory remarks, I come to the *Pāruja Varāṇam*, i. e., the account of the ancestry of Hammira, and, in order to give some faint idea of the author's style of writing, I shall, in the following, attempt some sort of translation of the first few reigns. The style throughout is so ornate, inflated, and redundant, and the tendency of the author to punning is so persistent, that a longer translation is as difficult as the task would be tedious:—

"Once upon a time, Brahmā wandered in search of a holy place where to hold a sacrifice. The lotus which he held in his hand fell on the ground, as if unable to bear the superior beauty of the lotus-like palm of the god. The god from this circumstance regarded the spot where the lotus fell as an auspicious one, and there, freed from anxiety, commenced the sacrifice. Anticipating persecution from the Dānavās, the god remembered the thousand-rayed one (*the Sun*), when a being, his face surrounded by a halo of radiance, came down from the orb of the sun. Him, the destroyer, Brahmā appointed to the work of protecting the sacrifice.

I. "From that day the place where the lotus fell has been called Pushkara, and he who came down from the sun the Chohān.⁴ Having obtained the paramount power from the

⁴ The "Chaturbhuj" Chohān, as described by Tod, issued, like the other three progenitors of the Agnikulas—Parmīra, Parīhāra, Chātukya—from the Agni Kūṇḍa, the sacrificial fire fountain. But the genesis is described differently in different books. Perhaps where there is no truth we must not expect to find concord.

four-faced Creator, he ruled over the heads of the kings, as his ancestor the sun rules over the heads of the mountains. Bali, mortified at seeing the glory of his charity eclipsed by the greater charity of this king, has hidden himself in the nether world; for what else could a man afflicted with shame do? The moon, taken to task by this prince for attempting to rival his glory, every month hides himself, through fear, in the sun's disk, and comes out as if desirous of propitiating the offended king by presenting him with the brilliant orb. The fire of the king's valour has so burnt the gardens of the fame of his enemies, that the smoke issuing from the conflagration, ascending into the atmosphere, has to this day left its mark in the blue sky. The Śeṣhaṅga, when he heard of the fame of this prince, was tempted to nod approval, but, fearing that the earth resting on his hoods might be thereby convulsed with pain, refrained from giving way to the generous impulse. Angry that his son should rival him in glory, the king deprived the ocean of his wealth of gravity. Are not sometimes fathers made to suffer for the faults of their sons? By the name of Chohān, this prince became the shoot of the family tree, served by the poets; famous in the three worlds; the bearer in abundance of human pearls. In this family rose many a monarch surrounded by a halo of glory, whose lives, beautified with the triple acquisition,^a are able to destroy mountains of sins.

II. Vāsudeva.—“In process of time Dīkṣita Vāsudeva was born, who conquered the world by his valour; who seemed the very incarnation of Vāsudeva come down to this earth for the destruction of the demon Śakāś. He whetted his sword, blunt with striking down the heads of his enemies, in the fire of his valour, and then cooled the steel in the water of the tears gushing from the eyes of the wives of his enemies. The goddess of victory, as if enamoured of this prince, shone in his hand in the battle-

^a Acquisition of artha (wealth), kama (love), and moksha (salvation).

field in the disguise of his sword red with the blood of the necks of his enemies that he had severed. In the field of battle, while the martial bands were playing, and the gods in the heavens viewing the performance, the king caused the goddess of victory to dance in the guise of his quivering sword. Does not the sun, surpassed by this prince in brilliancy, drown himself in the deep, and—alas! for the pain of dying—come every day above the waters in his struggles?"

III. *Naradeva*.—"Vâsudeva begat *Naradeva*, fit to be praised by *Brahmâ* himself; the delight of the eyes of women—his body surpassing in beauty that of *Cupid* himself. When the king went out into the world, the other chiefs, to protect their possessions, did not take the sword out of its sheath, but only took wealth from their coffers. In the battlefield his arms, bearing the brilliant white sword, bore the beauties of the Eastern Mountain, destroying the freshness of the lotuses of the faces of his enemies. It is but natural that the fire of the king's valour should have burnt down the forests of iniquity, but it is strange that the same fire should have filled his enemies with cold shakings. Methinks the sun, with his progeny, in token of submission, had fixed his abode in the toe-nails of this prince."

IV. "*Chandrarâja* by his fame and the beauty of his countenance, achieving a double conquest over the moon, vindicated the appropriate significance of his name, which means 'Lord of the moon.' Strange was the power of the fire of his valour, for it burnt bright in the enemy in whom the stream of bravery flowed, while it was extinguished in that enemy who was destitute of this stream," &c.

The above paragraphs may suffice to show the style of fulsome eulogy used by the poet in disposing of those princes of whom he had no historical information to give. The same similes occur again and again, and often the language is stiff and artificial.

I subjoin a list of the *Chohan* princes up to *Hamir* the

given by our author, and below that given by Tod in his *Rājasthān* :—

- (1) Chāhaman (Canto I. sh. 11-25).
- (2) Vāsudeva (*ib.* 26-30).
- (3) Naradova (*ib.* 31-36).
- (4) Chandrarāja (*ib.* 37-40).
- (5) Jayapāla Chakri (*ib.* 41-52).
- (6) Jayarāja (*ib.* 53-57).
- (7) Sāmanta Simha (*ib.* 58-62).
- (8) Guyaka (*ib.* 63-68).
- (9) Nandan (*ib.* 67-71).
- (10) Vapra Rāja (*ib.* 72-81).
- (11) Hari Rāja (*ib.* 82-87).
- (12) Simha Rāja (*ib.* 88-102)—(killed Hotim, the Muhammadan general, and captured four elephants in the battle).
- (13) Bhīma (nephew of Simha, adopted by him) (Canto II. sh. 1-6).
- (14) Vighraha Rāja (killed Māla Rāja of Gujarāt,^a and conquered the country) (*ib.* 7-9).
- (15) Gaṅgadeva (*ib.* 10-15).
- (16) Vallabha Rāja (*ib.* 16-18).
- (17) Rāma (*ib.* 19-21).
- (18) Chāmunda Rāja (killed Hojama'd-dīn) (*ib.* 22-24).
- (19) Durlabha Rāja (conquered Shahābu'd-dīn) (*ib.* 26-28).
- (20) Duśala (killed Karpadova⁷) (*ib.* 29-32).
- (21) Viśvala (Visaldova), killed Shahābu'd-dīn (*ib.* 33-37).
- (22) Prithvi Rāja I. (*ib.* 38-40).

^a According to the Gujarātī chroniclers, Māla Rāja reigned from 998-1053 A.V., i. e. 55 years. Soon after his succession to the throne he was assailed by two armies—that of the Sapādalakshīya, Rāja of Sakāmbharī (Sāmbhar), and that of Bārāpa, the general of Tailapa of Kaliyāṇ: see *Ind. Ant.* vol. VI. p. 181. Sapādalakshīya might be a *biruda* of Vighraha Rāja. [Bhagavānlāl Indrajī points out that Sapādalakṣa or Savālakṣa is the name of the Sivālik hills, and that the early rājas of Kāmarūṭ called themselves Sapādalakṣanripatis; and that the Sakāmbharī rājas may have originally come from that country.]

⁷ Is this Karpadova the same with the Karpadova of Gujarāt, the fifth in descent from Māla Rāja I. ? His date, as given by Dr. Bühler, is 1003-1008 A.D. Duśala is sixth in descent from Vighraha, the enemy of Māla Rāja: see *Ind. Ant.* vol. VI. p. 186.

- (23) Alhara (*ib.* 41-44).
 (24) Anala (dug a tank at Ajmer) (*ib.* 45-51).
 (25) Jagadova (*ib.* 52-55).
 (26) Visala (*ib.* 56-59).
 (27) Jayapala (*ib.* 60-62).
 (28) Gaṅgapala (*ib.* 63-66).
 (29) Somaśvara (married Karpurā Devi, or, according to Tod, Rukādevi, daughter of Anangapala Tuhar of Delhi) (*ib.* 67-74).
 (30) Prithvi Rāja II. (Canto II. sloka 75—Canto III. sloka 72)
 (31) Hari Rāja. (*ib.* 91) (Canto III. sloka 73—Canto IV. sloka 19).
 (32) Govinda of Ratanabhadhār, father of—(Canto IV. sloka 20—31).
 (33) Bālhara—had two sons—Prahāda and Vāgbhaṭa (Canto IV. sloka 32—40).
 (34) Prahāda (son of Bālhara). (41—71)
 (35) Viranāṭyapa (son of Prahāda). (72—105)
 (36) Vāgbhaṭa (son of Bālhara). (106—130)
 (37) Jaitrasingh (son of Vāgbhaṭa). (131—142)
 (38) Hammira (son of Jaitrasingh) (Canto IV. 143—Canto XIII. sloka 225).

Genealogy of the Chohāns as given by Tod:—

Anhala or Agnipala (the first Chohān; probable period 650 before Vikrama, when an invasion of the Turushkāṣ took place; established Mākāvatī Nagri (Garha Maṇḍla); conquered the Koṅkara, Asor, Golkondā.

Suvācha,

Mallana,

Galan Sār.

Ajipala Chakravartti (universal potentate; founder of Ajmer—some authorities say in 202 of Vikrama; others of the Virataḥ Samvat; the latter is the most probable).⁸

Dola Rāya (slain, and lost Ajmer, on the first irruption of the Muhammadans, S. 741, A.D. 685).

Manikya Rāya (founded Sāmbhar; hence the title of Sāmbhari Rāo

⁸ Wilford inserts here Śānanta Deva, Mahādeva, Ajayashūka, Virasiddha, Vindāsura, and Vairi Vilanta.

borne by the Chohān princes his issue: slain by the Mosque invaders under Abu'l Aās).^o

Harsharāja or Haribara Rāi (defeated Naziru'd-din [qu. Subaktegin?], thence styled 'Sultāngrāha').

Bīr Billandeva, (Bāllanga Rāi or Dharmagachha; slain defending Ajmer against Mahmud of Ghazni).

Bisaldeva (classically Viśaladēva); his period from various inscriptions, S. 1066 to S. 1130.

Saraṅgadēva, his son (died in nonage).

Āna Deva (constructed the Ānā Sāgar at Ajmer, which still bears his name), his sons—

Jayapāla or Jayasinhha (A.D. 977) father of—

Harsapāl (Hispāl of Ferishtah).

Ajaya Deva or Anandeva, son of Jayapāla (A.D. 1000); Bijyadeva and Udayadeva were his brothers.

Someśvara, son of Ajaya Deva, married Rukābhī, the daughter of Anangapāla of Dehli. His brothers were Kanharāi and Jaitrasinhha, Goelwāl Kanharāi's son Īśvaradās turned Muhammadan.

Prithvi Rāja (A.D. 1176), son of Someśvara, obtained Dohli; slain by Shahābu'd-din, S. 1249, A.D. 1193.

Renasi (A.D. 1192), son of Prithvirāja, slain in the sack of Dehli.

Vijayarāja, son of Chāhādadeva, the second son of Someśvara (adopted successor to Prithvirāja; his name is on the pillar at Dehli).

Lākhanst, son of Vijayarāja, had twenty-one sons; seven of whom were legitimate, the others illegitimate, and founders of mixed tribes. From Lākhanst there were twenty-six generations to Nonad Sinhha, the chief of Nīmraṇā (in Col. Tod's time), the nearest lineal descendant of Ajayapāla and Prithvirāja).

As observed before, up to the time of Prithvirāja, the last great Chohān, the poem is made up mostly of poetical bombast, in which, at intervals, a grain of historical matter may be

^o Tod, *Raj.* vol. II. p. 444. Ten more names are given in *Bombay Government Selections*, vol. III. p. 193; and Prinsep's *Antiquities* by Thomas, vol. II. *Us. Tab.* p. 247.

found concealed under bushels of poetical chaff. It is therefore useless to give a further analysis of this part of the poem. I begin with *Somēśvara*, the father of *Prithvi Rāja*.

After the death of *Chāṅgadeva*, who was brave like *Bhīṣma* of old, *Somēśvara* became king. He was married to *Karpurā Dēvī*, who gave birth to a son as the east gives birth to the cold-rayed beautiful disk of the moon. This son was named *Prithvirāja* by the king his father. Day by day the child thrived, and grew up a strong and healthy boy. After he had acquired proficiency in letters and arms, *Somēśvara* installed him on the *gadi*, and himself retiring into the woods died in the practice of the *yoga*. As the eastern mountain shines beautiful by the rays that it receives from the author of day, so did *Prithvirāja* shine in the royal insignia obtained from his father.

While *Prithvirāja* was ruling over his subjects with justice, and keeping his enemies in terror, *Shahābū'd-dīn* was vigorously trying to subjugate the earth. The kings of the West, suffering greatly at his hands, chose *Śrī Chāṇḍarāja*, son of *Govindarāja*, as their spokesman, and in a body came to *Prithvirāja*. After the customary presents had been offered, the suppliant kings seated themselves in the presence of *Prithvirāja*, who, seeing the settled gloom of their countenances, asked the reason of their sorrow. *Chāṇḍarāja* replied to him that a Muhammadan named *Shahābū'd-dīn* had arisen for the destruction of kings, and that he had pillaged and burnt most of their cities, defiled their women, and reduced them altogether to a miserable plight. "Sire," said he, "there is scarcely a mountain-pent valley in the country but is filled to suffocation with Rājputs who have fled thither for protection from his tyranny. A Rājput has but to appear before him in arms, when at once he is transferred to Yama's gloomy realm. Methinks *Shahābū'd-dīn* is *Parāśurāma* come down to this earth again for the extirpation of the warrior caste. The people are so panic-stricken that they abstain

from rest, and, not knowing from what quarter he may appear, circumspectly raise their eyes in every direction. The noblest of the Rājput families have disappeared before him, and he has now established his capital at Multān. The Rājas now come to seek the protection of your Majesty against this unrelenting enemy and his causeless persecution."

Prithvirāja was filled with anger when he heard this account of the misdeeds of Shahābu'd-dīn, his hand was raised to his moustache by the vehemence of his feelings, and he declared to the assembled princes that he would force this Shahābu'd-dīn to beg their pardon on his knees with his hands and feet heavily manacled and fettered, else he were no true Chohan.

After some days, Prithvirāja, with an efficient army, set out for Multān, and after several marches entered into the enemy's country. Shahābu'd-dīn, when he heard of the king's approach, also advanced to encounter him. In the battle which ensued, Prithvirāja took Shahābu'd-dīn captive, and was thus enabled to fulfil his vow: for he obliged the haughty Muhammadan on his knees to ask forgiveness of the princes whom he had despoiled. His vow now fulfilled, Prithvirāja gave rich presents and gifts to the suppliant princes, and sent them to their respective homes. He also allowed Shahābu'd-dīn to go to Multān, bestowing on him like gifts.

Shahābu'd-dīn, though thus well treated, felt bitterly mortified at the defeat he had sustained. Seven times after this did he advance on Prithvirāja to avenge his defeat, each time with greater preparations than before, but each time was signally defeated by the Hindu monarch.

When Shahābu'd-dīn saw that he could not conquer Prithvirāja either by the force of his arms or by the ingenuity of his stratagems and tactics, he communicated an account of his successive defeats to the king of the Chetniks¹⁰

¹⁰ Might not this be a name for the modern Kumbheri?

country and solicited his aid. This he obtained in the form of many horses and men from the king's army. Thus reinforced, Shahâbu'd-dîn rapidly advanced upon Delhi, which he at once captured. The inhabitants were panic-stricken, and fled from the city in every direction. Prithvirâja was greatly surprised at this, and said that this Shahâbu'd-dîn was acting like a naughty child, for he had already been defeated several times by him, and as often allowed to go unmolested to his capital. Prithvirâja, elated with his former victories over the enemy, gathered the small force that was about him, and with this handful of men advanced to meet the invader.

Slightly attended as the king was, Shahâbu'd-dîn was greatly terrified at the news of the approach of the king, for he remembered too well the former defeats and humiliations sustained at his hands. In the night, therefore, he sent some of his confidential servants into the king's camp, and through them, with promises of large sums of money, he seduced from their allegiance the king's master of the horse and the royal musicians. He then sent a large number of his Muhammadans secretly to the enemy's camp, who entered it early in the morning, when the moon in the west had scarcely reached the horizon, and the sun was but beginning to illuminate the east.

All was now uproar and confusion in the king's camp. Some cried out, "Oh, brave comrades! up and to your arms! Haste, haste! the enemy has approached and taken us by surprise. Let us fight and return conquerors to our homes or to heaven!" While the king's followers were thus preparing to meet their assailants, the disloyal master of the king's horse, as advised by his seducers, saddled and brought forth as the king's charger that day a horse styled Nâtyârambha ('leader of the dance'); and the musicians, who were waiting their opportunity, when the king had mounted, began to play upon their instruments tunes that were the king's favourites. At this the royal steed

began to dance proudly, keeping time with the musicians. The king was diverted with this performance for a time, and forgot the all important business of the moment.

The Muhammadans took advantage of the king's indolence and made a vigorous attack. The Rājputs, under the circumstances, could do little. Seeing this, Prithvirāja alighted from his horse and sat on the ground. With the sword in his hand he cut down many Muhammadans. Meanwhile, a Muhammadan taking the king unawares from behind, throw his bow round his neck and drew the king prostrate to the ground, while other Muhammadans bound him captive. From this time the royal captive refused all food and rest.

Prithvirāja, before he set out to encounter Shahābu'd-dīn, had commanded Udayarāja to follow him to attack the enemy. Udayarāja¹¹ reached the battlefield just about the time when the Muhammadans had succeeded in taking Prithvirāja captive. But Shahābu'd-dīn, fearing the consequences of further fighting with Udayarāja, retired into the city, taking with him the captive monarch.

When Udayarāja heard of the captivity of Prithvirāja, his heart throbbed heavily with pain. He wished himself in the place of Prithvirāja. He was unwilling to return back leaving the king to his fate. Such a course, he said, would be detrimental to his fair name, in his own country of Chaudān. He therefore laid siege to the city of the enemy (Yoginipura or Dohli, which Shahābu'd-dīn had taken possession of before this battle), and sat before the gates for a whole month, fighting day and night.

One day during the siege, one of Shahābu'd-dīn's people went up to him and remarked that it would be becoming on his part for once to release Prithvirāja, who had several times taken

¹¹ This must be the famous Udayāditya Puvār of Mālwa, mentioned by Chanda as the great friend and ally of Prithvirāja.

him captive and then dismissed him with honours. Shahâbu'd-dîn was not pleased with this noble speaker, to whom he replied sharply that councillors like him were the sure destroyers of kingdoms. The angry Shahâbu'd-dîn then ordered that Prithvirâja should be taken into the fortress. When this order was given, all the brave people hung their necks with shame; and the righteous, unable to suppress the tears gathering in their eyes, lifted them towards heaven. Prithvirâja a few days after this breathed his last and went to heaven.

When Udayarâja learnt of the death of his friend, he thought that the best place of abode for him now was that only whither his late friend had sped. He therefore gathered together all his followers and led them into the thickest of the battle, and there fell with his whole army, securing for himself and them eternal happiness in heaven.

When Harirâja learnt the sad news of the death of Prithvirâja, his sorrow knew no bounds. With tears gushing from his eyes, he performed the funeral ceremonies for the deceased monarch and then ascended the throne. He had not ruled long when the king of Gujarât, in order to secure his favour, sent to him some dancing women from his country as presents.¹² These girls were exceedingly beautiful and highly accomplished, and they drew to themselves the king's heart so much that all his time was usually spent in their company, in listening to their music and seeing their dancing. At last matters came to such a pass that most of his revenues were squandered on musicians and dancers, and nothing was left with which to pay the salaries of the servants of the state, who naturally were disgusted with the king and his manners. His subjects also were dissatisfied.

¹² Gujarât in ancient times was famous for the number and beauty of its dancing girls. One of its kings was forced to give his daughter in marriage to an ancient Persian king, who took with him from the country 1200 dancing girls. The professional dancing girls of Persia are said have been the descendants of this stock! Vide *As. Res.* vol. IX., "Bickram and Sâlibâhan."

Apprised of these circumstances, Shahābu'd-dīn thought this a favourable opportunity for destroying Harirāja and his power. He therefore marched his army into the country of Harirāja. Ever since the death of Prithvirāja, Harirāja had vowed not to see even the face of the hated Muslim, and he passed his time, as described, in the company of women. He was therefore ill prepared to meet Shahābu'd-dīn in the battle-field. As a last resource, Harirāja determined to perform the 'sāk'. He gathered together all the members of his family, and ascended the funeral pile along with them, and so went to the other world.

Harirāja had no son, and Shahābu'd-dīn pressed his followers hard. In the utmost confusion and misery, therefore, they assembled in council to deliberate on the course they had best adopt. They were now, they said, without a leader, while their army was so disorganized that it could not look the enemy in the face. Shahābu'd-dīn was a great warrior and they were weak. It was impossible that they should be able to protect themselves and their capital. They therefore resolved to abandon the country to its fate, and go and live under the protection of Govindarāja, the grandson of Prithvirāja, who, having been banished the kingdom by his father, had by his bravery acquired a new kingdom and established his capital at Rāpāthanābhōr. They accordingly gathered in all the remnants of Harirāja's power and wealth and started for Rāpāthanābhōr. Ajmer, vacated by Harirāja's party, was now pillaged and burnt by Shahābu'd-dīn, who took possession of the city.

The followers of Harirāja were well received by Govindarāja, and appointed to suitable offices in the kingdom. Govindarāja was paralyzed at the sad news of the fall of Ajmer, and the death of Harirāja, to whom he paid the last rites. For some years after this Govindarāja ruled well and justly. At last he died and went to heaven.

After Govindarāja, Bāḥana succeeded to the throne. Bāḥana had two sons—Prahāda, the older, and Vāgbhaṭa, the younger. Being brought up and educated together, there was between them very great brotherly affection. When they came of age, their father, who had grown old and feeble, placed his older son, Prahāda, upon the *gādi*, and appointed the younger, Vāgbhaṭa, to the post of prime minister. The old king did not long survive this arrangement. Prahāda was a just king, and, as he ruled mildly, his subjects were contented.

One day, however, as fate would have it, he went out to the forest to hunt. The hunting party was a grand one. There were many dogs with them, and the party was dressed in blue clothes. Merrily they went that day over hill and dale, and the prey was unusually heavy. Many a mighty lion was made to bite the dust. While the party was thus engaged, the king saw a big lion lying at his ease in a patch of tall reed grass, and, being dexterous with his bow, aimed an arrow at the lion and killed him. The attendants of the king raised a shout of joy at this feat of royal archery, which had the effect of rousing from his slumbers another lion that was hard by, but of whose presence they were not aware. In an instant the brute rushed on the king with the swiftness of lightning, and seizing one of the king's arms in his mouth tore it from the body. This sad accident put a stop to the sport, and the party bore the wounded monarch home, where the effects of the poison of the animal's bite terminated his life.

The death-bed of the king was an affecting scene. He placed on the *gādi* his son Vīraṇāyana, and called to his presence Vāgbhaṭa, his brother and minister, and said to him that the three qualities of bravery, penetration, and circumspection were the main stays of a monarch; but that these were acquisitions to which people attained in their majority. Rarely were they

possessed by inexperienced youths. "My son," said he, "is yet a child, and he knows only how to sleep and rise again to play. Be thou, therefore, such a guide to him that he may not come to ruin."

Vīraṇārāyaṇa from his very childhood was a naughty and unmanageable boy; and Vāgbhaṭa, convinced of this, could not find it in his heart to hold out the language of decided hope to his dying and beloved brother. "My dear brother," said he, as the tears rushed down his cheeks, "you know that no one is able to avert what is to happen. As for myself, I will serve the prince as faithfully and as diligently as ever I have served you." Scarcely had Vāgbhaṭa finished his speech when the king breathed his last.

When Vīraṇārāyaṇa came of age, a marriage was arranged between him and the daughter of the Kachhavaḥa prince of Jayapur, and he set out for Amarapur (Amber), the capital of the Kachhavaḥa. On the way Vīraṇārāyaṇa and his party were pursued by Jolālu'd-dīn, and had to turn back to Raṇathambhōr without being able to marry the Jayapurāni. Here a great battle ensued, but neither party obtained the advantage. Jolālu'd-dīn saw that it would be difficult to conquer Vīraṇārāyaṇa in the field, and therefore determined to entrap him into his power by stratagem. For the present, therefore, he returned to his country; but after some days he sent a very flattering message to Vīraṇārāyaṇa through one of his most trusted servants. The messenger represented to Vīraṇārāyaṇa that he and Jolālu'd-dīn were the sun and moon in the surrounding starry heaven of kings, and that his master, extremely pleased with the gallantry displayed by the prince in the late war, sought his friendship. He also represented how good it would be if they both lived in harmony and saw each other frequently; how strong they both would be by this alliance, which would be like the union of wind with fire, and which would

enable them to bear down all their many enemies. Jelālu'd-dīn, said the envoy, now looked upon Vīranārāyaṇa as his brother, and called upon the Almighty to witness if there was aught of deceit in his heart. The envoy concluded by inviting the prince, in the name of his master, to be the guest of the latter in his capital. "Should your Majesty have any objection," added the wily man, "to accept of Jelālu'd-dīn's hospitality, Jelālu'd-dīn himself will come to Raṇathambhōr and pass a few days with you."

At this time there was pending some feud between Vīranārāyaṇa and Vīgraha, king of Vakshasthalapura. Bent upon chastising Vīgraha, Vīranārāyaṇa gave a willing ear to the ambassador, and resolved upon an alliance with Jelālu'd-dīn. Vāgbhaṭa disapproved of this alliance with the wicked Muhammadans, sought an interview with Vīranārāyaṇa and spoke against it. "An enemy," said he, "is never changed to a friend, do what service you may to him; and if you have any wish to live and govern the kingdom, you must listen to the advice of your teachers and elders, and avoid having aught to do with Jelālu'd-dīn and the Muslims."

Vīranārāyaṇa was incensed at his uncle's advice, and contemptuously asked him not to think of the cares of the state, as they were now ill-suited to his old and weak mind; that he himself was equal to the task of government, and henceforth would do and act as best pleased him.

Vāgbhaṭa, stung to the quick by this answer, left the palace and departed for Mālwa. Other courtiers, too, after Vāgbhaṭa had left, tried to dissuade the king from going to his enemy, but all failed. Vīranārāyaṇa at length went to Yogiṇipura. The wily Muslim came out to receive him, and treated his guest apparently with the greatest respect. The prince was delighted with his reception, and became much at-

tached to Jelālu'd-dīn. After a few days' hospitality, however,^a the prince was poisoned and died.

The joy of the Muhammadans at this event was excessive. They exclaimed that now the whole tree was prostrate at their feet, and they could help themselves to any part of it.

As the king was no more, and Vāgbhaṭa had left for Mālwa, Raṇathambhōr was without defenders, and easily fell into the hands of the enemy. Once in possession of Raṇathambhōr, Jelālu'd-dīn sent a message to the king of Mālwa to say that Vāgbhaṭa should be put to death.

The king of Mālwa, it appears, lent a willing ear to this nefarious proposal, but Vāgbhaṭa discovered the secret. He murdered the king of Mālwa, and possessing himself of his throne, soon gathered round him many of the distressed Rājputs. Possessed thus at once of a country and an army, he made a league with the Kharṇāras,¹³ who were already in arms against the Muhammadans. Vāgbhaṭa conducted the combined army to Raṇathambhōr and reduced its Muslim garrison to such a plight that they vacated the fort. Thus Vāgbhaṭa and the Rājputs once more became masters of Raṇathambhōr.

It was Vāgbhaṭa's policy to station large forces at different posts along the frontier and thus to keep off his enemies. He died after a happy reign of twelve years.

Vāgbhaṭa was succeeded by his son Jaitrasingh. His queen was named Hirā Dēvi, who was very beautiful, and in every way qualified for her high position. In course of time, Hirā Dēvi was found to be with child. Her cravings in this condition presaged the proclivities and greatness of the burden she bore. At times she was possessed with a desire to bathe herself in the blood of the Muslims. Her husband satisfied her wishes, and at last, in an auspicious hour, she was delivered of a

¹³ Ferishta says "Khakurs," a Mongol tribe, who also seem to have invaded India at this time.

son. The four quarters of the earth assumed a beautiful appearance ; balmy winds began to blow ; the sky became clear ; the sun shone graciously ; the king testified his joy by showering gold on the Brāhmanas, and by making thankofferings. The astrologers predicted, from the very favourable conjunction of the stars that presided over the child's nativity, that the prince would make the whole earth wet with the blood of the enemies of his country, the Muhammadans. Ham mīra (for that was the name bestowed on the child) thrived and grew up a strong and handsome boy. He easily mastered the sciences, and soon grew an expert in the art of war. When he attained a proper age, his father had him married to seven beautiful wives.

Jaitrasingh had two other sons also, Surattrāṇa and Vīrama, who were great warriors. Finding that his sons were now able to relieve him of the burden of government, Jaitrasingh one day talked over the matter with Ham mīra, and, after giving him excellent advice as to how he was to behave, he gave over the charge of the state to him, and himself went to live in the forest. This happened in Samvat 1380 (A.D. 1283).¹⁴

Being endowed with the six *guṇas* and the three *śaktis*, Ham mīra now resolved to set out on a series of warlike expeditions. The first place which he visited was Sarasapūra, the capital of Rājā Arjuna. Here a battle was fought, in which Arjuna was defeated and reduced to submission. Next the prince marched on Gaḍhamāṇḍala, which saved itself by paying tribute. From Gaḍhamāṇḍala Ham mīra advanced upon Dhāra. Here was reigning a Rājā Bhoja, who, like his famous namesake, was the friend of poets. After defeating Bhoja, the army arrived at Ujjain, where the elephants,

¹⁴ The text runs as follows :—ततश्च सर्वभयवर्हिषिभूयाने मायवलक्षणे ।
दोषां त्रयो हेलिदिने सप्तमे ज्योतिर्विद्विष्टबले विलम्बे ॥

horses, and men bathed in the clear waters of the *Kshipra*. The prince also performed his ablutions in the river and paid his devotions at the shrine of *Mahākālā*. In a grand procession he then passed through the principal streets of the old city. From *Ujjain*, *Hammirā* marched to *Chitrakōṭa* (*Chitod*), and ravaging *Medapāṭa* (*Mowād*), went on to Mount *Ābū*.

Though a follower of the *Vedas*, *Hammirā* here worshipped at the temple of *Rishabhā Dēva*,—for the great do not make invidious distinctions. The king was also present at a recitation in honour of *Vastupāl*. He stayed for some days at the hermitage of *Vasishṭha*, and, bathing in the *Mandākinī*, paid his devotions to *Achalōśvara*. Here he was much astonished at seeing the works which *Arjuna* had executed.

The king of *Ābū* was a famous warrior, but his prowess little availed him at this juncture, and he was obliged to submit to *Hammirā*.

Leaving *Ābū*, the king arrived at *Varddhanapura*, which city he plundered and despoiled. *Changā* met with the same fate. Hence, by way of *Ajmer*, *Hammirā* went to *Pushkara*, where he paid his devotions to *Ādivarāha* (the primeval bear). From *Pushkara* the prince repaired to *Śākambhari*. On the way the towns of *Marhatā*,¹⁵ *Khaṇḍilla*, *Chamḍā*, and *Kāṅkrolī* were plundered. *Tribhuvanōndra* came to see him at *Kāṅkrolī*, and presented to him many rich-gifts.

After having accomplished these brilliant exploits, *Hammirā* returned to his capital. The advent of the king caused a great commotion there. All the great officers of state, headed by *Dharmasingh*, came out in procession to receive their victorious monarch. The streets were lined by loving subjects eager to get a glimpse of their king.

¹⁵ There is no town of this name that *Hammirā* could have ravaged on his way to *Śākambhari*. There is such a town as *Modatā*, on the borders of *Mowād*.

Some days after this, Hammîra inquired of his spiritual guide, Viśvarûpa, as to the efficacy of the merits arising from the performance of a sacrifice called the *Koṭṭyajña*, and being answered by the high priest that admittance into Svarga-loka was secured by the performance of the sacrifice, the king ordered that preparations should be made for the *Koṭṭyajña*. Accordingly, learned Brâhmanas from all parts of the country were convened, and the sacrifice was completed according to the ordinances laid down for its performance in the holy *Śāstras*. The Brâhmanas were sumptuously feasted, and handsome *dakṣiṇas* were given to them. To crown all, the king now entered on the *Munivrata*, which he was to observe for an entire month.

While these things were taking place at Raṇathambhôr, many changes had occurred at Delhi, where 'Alâ'u'd-dîn was now reigning. Apprised of what was passing at Raṇathambhôr, he commanded his younger brother Ulugh Khân¹⁶ to take an army with him into the Chohân country and to lay it waste. "Jaitrasingh," he said, "paid us tribute; but this son of his not only does not pay the tribute, but takes every opportunity of showing the contempt in which he holds us. Here is an opportunity to annihilate his power." Thus commanded, Ulugh Khân invaded the Raṇathambhôr country with an army of 80,000 horse. When this army reached the Varanâśî river, it was found that the roads which led into the enemy's country were not practicable for cavalry. Ulugh Khân, therefore, encamped here for some days, burning and destroying the villages in the neighbourhood.

The king at Raṇathambhôr, not having yet completed the *Munivrata*, was unable to take the field in person. He therefore despatched his generals, Bhîmasingh and Dharmasingh, to drive away the invaders. The king's army came

¹⁶ Malik Mûizzu'd-dîn Ulugh Khân, called "Aluf Khan" by Briggs in his translation of Firîshah.

upon the invaders at a place on the *Varna nâśā*, and gained a decisive advantage over the enemy, great numbers of whom were killed. Contenting himself with the advantage thus gained, *Bhîmasîng*h began to retrace his steps towards *Raṇathambhôr*, *Ulugh Khân* secretly following him with the main body of his army. Now it so happened that the soldiers of *Bhîmasîng*h, who had obtained immense booty, were anxious to carry it home safely, and, in their anxiety to do this, they outstripped their chief, who had around him only a small band of his personal followers. When *Bhîmasîng*h had thus gained the middle of the *Hindavât* pass, in the pride of victory he ordered the kettledrums and other musical instruments he had captured from the enemy to be vigorously sounded. This act had an unforeseen and disastrous consequence. *Ulugh Khân* had ordered his army to follow *Bhîmasîng*h in small detachments, and had commanded them to fall on him wherever he should sound his martial instruments, which they were to understand as the signal of some great advantage gained over the enemy. When the detached parties, therefore, of the Muhammadans heard the sound of the *nagâras*, they poured into the pass from all sides, and *Ulugh Khân* also coming up began to fight with *Bhîmasîng*h. The Hindu general for a time nobly sustained the unequal combat, but was at last wounded and killed. After gaining this signal advantage over the enemy, *Ulugh Khân* returned to *Dehli*.

Hamîra, after the completion of the sacrifice, learnt the details of the battle and of the death of his general *Bhîmasîng*h. He upbraided *Dharmasîng*h for deserting *Bhîmasîng*h, and called him blind, as he could not see that *Ulugh Khân* was on the track of the army. He also called him impotent as he did not rush to the rescue of *Bhîmasîng*h. Not content with thus upbraiding *Dharmasîng*h, the king ordered the offending general to be blinded and castrated.

Dharmasingh was also superseded in the command of the army by Bhoja Deva, a natural brother of the Râja, and a sentence of banishment was passed upon him, but, at Bhoja's intercession, it was not carried out.

Dharmasingh, thus mutilated and disgraced, was bitterly mortified at the treatment he had received at the king's hands, and resolved to be avenged. In pursuance of his determination, he contracted an intimate friendship with one Râdhâ Dêvî, a courtesan, who was a great favourite at court. Râdhâ Dêvî kept her blind friend well acquainted every day as to what was passing at court. One day it so happened that Râdhâ Dêvî returned home quite cross and dejected, and when her blind friend asked her the cause of her low spirits, she answered that the king had lost that day many horses of the *vedha* disease, and consequently paid little attention to her dancing and singing, and that this state of things, in all probability, was likely to continue long. The blind man bade her be of good cheer, as he would see ere long that all was right again. She was only to take the opportunity of insinuating to the king that Dharmasingh, if restored to his former post, would present the king with twice the number of horses that had lately died. Râdhâ Dêvî played her part well, and the king, yielding to avarice, restored Dharmasingh to his former post.

Dharmasingh thus restored, only thought of revenge. He pandered to the king's avarice, and by his oppression and exactions reduced the rayats to a miserable condition and made them detest their monarch. He spared no one from whom anything could be got—horses, money, anything worth having. The king, whose treasury he thus replenished, was much pleased with his blind minister, who, flushed with success, now called on Bhoja to render an account of his department. Bhoja knew the blind man grudged him his office, and going to the king he informed him of all Dharmasingh's schemes, and applied

to him for protection from the minister's tyranny. But Hammira paid no attention to the representations of Bhoja, telling him that as Dharmasingh was entrusted with full powers, and could do whatever he thought proper, it was necessary others should obey his orders. Bhoja, when he saw that the king's mind was turned from him, submitted to his property being confiscated and brought into the king's coffers as ordered by Dharmasingh. As in duty bound, however, he still followed his chief wherever he went. One day the king went to pay his devotions at the temple of Vajranāth, and seeing Bhoja in his train, scornfully remarked to a courtier, who stood by, that the earth was full of vile beings; but the vilest creature on earth was the crow, who, though deprived of his last feather by the angry owl, still clung to his habitation on the old tree. Bhoja understood the intent of the remark, and that it was levelled at him. Deeply mortified, he returned home and communicated his disgrace to his younger brother Pitama. The two brothers now resolved to leave the country, and the next day Bhoja went to Hammira and humbly prayed to be allowed leave to undertake a pilgrimage to Banāras. The king granted his request, adding that he might go to Banāras or farther if he chose,—that there was no danger of the town being deserted on his account. To this insolent speech Bhoja made no reply. He bowed and withdrew, and soon after started for Banāras. The king was delighted at Bhoja Deva's departure, and he conferred the Kotwalship vacated by him on Ratipala.

When Bhoja reached Shirsā, he reflected on the sad turn his affairs had taken, and resolved that the wanton insults heaped upon him should not go unavenged. In this mind, with his brother Pitama, he went to Yoginipura, and there waited upon Alā'uddin. The Muhammadan chief was much pleased with Bhoja's arrival at his court. He treated him with distinguished honour, and bestowed upon him the town and

territory of Jagarā as a *jalāgir*. Henceforth Pītama lived here, and the other members of Bhoja's family, while he himself stayed at court. 'Alā'ud-dīn's object was to learn Hammīra's affairs, and he therefore lavished presents and honours on Bhoja, who gradually became entirely devoted to the interests of his new master.

Convinced of Bhoja's devotion to his cause, 'Alā'ud-dīn one day asked him, in private, if there were any easy and practicable means of subduing Hammīra. Bhoja answered that it was no easy matter to conquer Hammīra, a king who was the terror of the kings of Kuntala, Madhyadesa (Central India), Agadesa and the far Kāñchi—a king who was master of the six *gunds* and the three *śaktis*, and who commanded a vast and powerful army—a king whom all other kings feared and obeyed, and who had a most valiant brother in Vīrama, the conqueror of many princes—a king who was served by the fearless Mongol chiefs Mahimāśāhi and others, who, after defeating his brother, had despoiled 'Alā'ud-dīn himself. Not only had Hammīra able generals, said Bhoja, but they were all attached to him. Seduction was impossible save in one quarter. One man only had his price in the court of Hammīra. What a blast of wind was to a lamp, what the cloud was to the lotuses, what night was to the sun, what the company of women was to an ascetic, what avarice was to all other qualities, that was this one man to Hammīra—the sure cause of disgrace and destruction. The present time, too, said Bhoja, was not ill suited for an expedition against Hammīra. There was a bumper harvest this year in the Chohān country and if 'Alā'ud-dīn could but snatch it from the peasantry before it could be stored away he would induce them, as they already suffered from the blind man's tyranny, to forsake the cause of Hammīra.

'Alā'ud-dīn liked Bhoja's idea, and forthwith commanded Ulugh Khān to invade Hammīra's country with an army of

100,000 horse. Ulugh Khan's army now poured over the land like an irresistible torrent,—the chiefs through whose territories it passed bonding like reeds before it. The army thus reached Hindavât, when the news of its approach and intention was carried to Hammîra. Thereupon the Hindu king convened a council, and deliberated on the course they had best adopt. It was resolved that Vîrama and the rest of the eight great officers of state should go and do battle with the enemy. Accordingly, the king's generals divided the army into eight divisions, and fell on the Muhammadans from all the eight points of the compass at once. Vîrama came from the east, and Mahim-âsâhi from the west. From the south advanced Jâjadâya, while Garbharâtka advanced from the north. From the south-east came Ratipâla, while Tichar Mongol directed the attack from the north-west. Rânamalla came from the north-east, while Vaichara chose the south west for his direction of attack. The Râjputs set to their work with vigour. Some of them filled the enemy's entrenchments with earth and rubbish, while others set on fire the wooden fortification raised by the Muhammadans. Others, again, cut the ropes of their tents. The Muhammadans stood to their arms and vauntingly said they would mow down the Râjputs like grass. Both sides fought with desperate courage; but the Muhammadans at last gave way before the repeated attacks of the Râjputs. Many of them, therefore, left the field and fled for their lives. After a time their example was followed by the whole of the Muhammadan army, which fled ignominiously from the battlefield, leaving the Râjputs complete masters of it.

When the battle was over, the modest Râjputs went over the field to gather their dead and wounded. In this search they obtained much booty and arms, elephants and horses. Some of the enemy's women also fell into their hands. Ratipâla forced them to sell buttermilk in every town they passed through.

Hamīra was exceedingly delighted at the signal victory over the enemy gained by his generals. He held a grand darbār in honour of the event. In the darbār the king invested Ratipāla with a golden chain—comparing him, in his speech, to the war elephant that had richly deserved the golden band. All the other nobles and soldiers were also rewarded according to their deserts, and graciously ordered back to their respective homes.

All but the Mongol chiefs left the presence. Hamīra observed this, and kindly asked them the reason of their lagging behind. They answered that they were loth to sheathe their swords and retire to their houses before they had chastised the ungrateful Bhoja, who was enjoying himself in his jahāgir at Jagarā. On account of the relation in which he stood to the king, said they, they had up to this time allowed Bhoja to live; but he now no longer deserved this forbearance, as it was at his instigation that the enemy had invaded the Rāṇathambhōr territory. They therefore asked permission of the king to march on Jagarā and attack Bhoja. The king granted the request, and at once the Mongols left the palace for Jagarā. They took the town by storm, and taking Pītama captive, with many others, brought him back to Rāṇathambhōr.

Ulugh Khān after his discomfiture hastily retired to Dehli and apprised his brother of what had happened. His brother taxed him with cowardice; but Ulugh Khān excused his flight by representing that it was the only course open to him, under the circumstances, which could enable him to have the pleasure of once more seeing his brother in this world, and have another opportunity of fighting with the Chohān. Scarcely had Ulugh Khān done with his excuses, when in came Bhoja, red with anger. He spread the cloth which he had worn as an upper garment on the ground, and began to roll upon it as one

possessed with an evil spirit, muttering incoherently all the while. 'Alāu'd-dīn was not a little annoyed at this strange conduct, and inquired the reason of it. Bhoja replied that it would be difficult for him ever to forget the misfortune that had overtaken him that day; for Mahimāsāhi having paid a visit to Jagarā, had carried it by assault and dragged his brother Pītamā into captivity before Hammīra. Well might people now, said Bhoja, point the finger of scorn at him, and say, Here is the man who has lost his all in the hope of getting more. Helpless and forlorn, he could not now trust himself to lie on the earth, as it all belonged now to Hammīra; and he had therefore spread his garment, on which to roll in grief which had deprived him of the power of standing.

Already the fire of anger was kindled in the breast of 'Alāu'd-dīn at the tale of the defeat his brother had sustained, and Bhoja's speech added fuel to the fire. Throwing to the ground, in the vehemence of his feelings, the turban he had on, he said Hammīra's folly was like that of one who thought he could tread upon the lion's mane with impunity, and vowed he would exterminate the whole race of the Chohāns. Then at once he despatched letters to the kings of various countries, calling upon them to join him in a war against Hammīra. The kings of Aṅga, Tolaṅga, Magadha, Maṣṣūr, Kālīṅga, Baṅga, Bhot, Modapāt, Panchāl, Bāṅgāl,¹⁷ Thāmim, Bhilla, Nepāl, Dāhāl, and some Himālayan chiefs, who also obeyed the summons, brought their respective quotas to swell the invading army. Amongst this miscellaneous host there were some who came on account of the love they bore to the goddess of war, while others were there who had been drawn into the ranks of the invaders by the love of plunder. Others, again, only came to be spectators of the desperate fighting that was expected to

¹⁷ I spell these names as they are in the original.

take place. There was such a thronging of elephants, horses, chariots, and men that there was scarcely room for one to thrust a grain of *tila* amidst the crowd. With this mighty concourse, the two brothers, Nusrat Khān and Ulugh Khān, started for the Rāṇathambhōr country.

'Alā'ud-dīn with a small retinue stayed behind with the object of inspiring the Rājputs with a dread of the reserves that must have necessarily remained with him, their king.

The numbers in the army were so great that they drank up all the water of the rivers on the line of march. It was therefore found necessary not to halt the army longer than a few hours in any one place. By forced marches, the two generals soon reached the borders of the Rāṇathambhōr territory—an event which gave rise to conflicting sentiments in the minds of the invaders. Those that had taken no part in the late war said victory was now *certain*, as it was impossible the Rājputs should be able to withstand such troops as they were. The veterans of the last campaign, however, took a different view of the matter, and asked their more hopeful comrades to remember that they were about to encounter Hāmīrā's army, and that, therefore, they should reserve their vaunting until the end of the campaign.

When the pass was gained which was the scene of Ulugh Khān's discomfiture and disgrace, he advised his brother not to place too much confidence in their power alone, but, as the place was a difficult one, and Hāmīrā's army both strong and efficient, to try stratagem by sending some one on to the court of Hāmīrā, there to try to while away some days in negotiations about peace, while the army should safely cross the mountains and take up a strategical position. Nusrat Khān yielded to the superior experience of his brother, and Śrī Mohana Dēva was sent to propose the terms on which the Muhammadans would conclude a peace with Hāmīrā. Pending negotiations,

Hamuira's people allowed the invading army to cross the dangerous pass unmolested. The Khan now posted his brother on one side of the road known as the Maṇḍi Road, and he himself occupied the fort of Śrī Maṇḍapa. The forces of the allied princes were stationed all round the tank of Jaitra Sâgara.

Neither party was sincere. The Muhammadaus thought they had artfully secured an advantageous position from whence to commence their operations; whilst the Rājputs were of opinion that the enemy had so far advanced into the interior that he could not now possibly escape them.

The Khan's ambassador at Raṇathambhōr, admitted into the fort by the king's order, from what he saw there, was inspired with a dread of Hamuira's power. However, he attended the darbâr held to receive him, and, after the exchange of the usual courtesies, boldly delivered himself of the message with which he was charged. He said that he was deputed to the king's court as the envoy of Ulugh Khan and Nusrat Khan, the two brothers of the celebrated 'Alâ'ud-dîn; that he had come there to impress on the king's mind, if possible, the futility of any resistance that he could offer to so mighty a conqueror as 'Alâ'ud-dîn, and to advise him to conclude a peace with his chief. He offered to Hamuira, as the conditions of peace, the choice between paying down to his chief a contribution of one hundred thousand gold *mohors*, presenting him with four elephants and three hundred horses, and giving his daughter in marriage to 'Alâ'ud-dîn; or the giving up to him the four in-subordinate Mōṅgōl chiefs, who, having excited the displeasure of his master, were now living under the protection of the king. The envoy added that if the king desired the enjoyment of his power and kingdom in peace, he had the opportunity at hand of securing his object by the adoption of either of these conditions, which would equally secure to him the good graces and assistance

of 'Alâ'u'd-dîn, a monarch who had destroyed all his enemies, who possessed numerous strong forts and well-furnished arsenals and magazines, who had put to shame Mahâdeva himself by capturing numerous impregnable forts, like Dôvagaḍha, whereas the fame of the god rests on the successful capture of the fort of Tripura alone.

Hamîra, who had listened with impatience to the ambassador's speech, was incensed at the insulting message delivered to him, and said to Śrî Molhâṇa Deva that if he had not been there in the capacity of an accredited envoy, the tongue with which he uttered those vaunting insults should ere this have been cut out. Not only did Hamîra refuse to entertain either of the conditions submitted by the envoy, but on his part he proposed the acceptance by 'Alâ'u'd-dîn of as many sword-cuts as the number of the gold *mohors*, elephants, and horses he had the impudence to ask for, and told the envoy he would look upon the refusal of this martial offer by the Muhammadan chief as tantamount to his ('Alâ'u'd-dîn's) feasting on pork. Without any further ceremony, the envoy was driven from the presence.

The garrison of Raṇathambhôr now prepared for resistance. Officers of approved ability and bravery were told off to defend various posts. Tents were pitched here and there on the ramparts to protect the defenders from the rays of the sun. Oil and resin were kept boiling in many places, ready to be poured on the bodies of any of the assailants to scald them if they dared come too near, and guns were mounted on suitable places. The Muhammadan army, too, at last appeared before Raṇathambhôr. A desperate struggle was carried on for some days. Nusrat Khân was killed by a random shot in one of the engagements,¹⁵ and the monsoon having set in, Ulugh-Khân was obliged to stop all further operations. He retired to some distance from

¹⁵ Elliot and Dowson's *History*, vol. III, p. 172.—Ed.

the fort, and sent a despatch to 'Alâ u'd-dîn, informing him of the critical situation he was in. He also sent him in a box Nusrat Khân's body for burial. Upon this intelligence reaching 'Alâ u'd-dîn, he started at once for Rāṇa-thāmbhōr. Arrived there, he immediately marched his army to the gates of the fort and invested it.

Hamîra, to mark his contempt of these proceedings, had caused to be raised, on many places over the walls, flags of light wickerwork. This was as much as to say that 'Alâ u'd-dîn's advent before the fort was not felt to be a burden to, or an aggravation of, the sufferings of the Rājputs. The Muhammadan chief at once saw that he had to deal with men of no ordinary resolution and courage, and he sent a message to Hamîra saying he was greatly pleased with his bravery, and would be glad to grant any request such a gallant enemy might wish to make. Of course this was bidding in some way for peace. Hamîra, however, replied that as 'Alâ u'd-dîn was pleased to grant anything he might set his heart upon, nothing would gratify him so much as fighting with him for two days, and this request he hoped would be complied with. The Muhammadan chief praised very much this demand, saying it did justice to his adversary's courage, and agreed to give him battle the next day. The contest that ensued was furious and desperate in the last degree. During these two days the Muhammadans lost no less than 85,000 men. A truce of some few days being now agreed upon by both the belligerents, fighting ceased for a time.

On one of these days the king had Rādhā Dēvī dancing before him on the wall of the fort, while there was much company round him. This woman, at stated and regular intervals, well understood by those who understand music, purposely turned her back towards 'Alâ u'd-dîn, who was sitting below in his tent not far from the fort, and who could well see what was passing on the fort wall. No wonder that he was incensed at this conduct, and

indignantly asked those who were about him if there was any among his numerous followers who could, from that distance, kill that woman with one arrow. One of the chiefs present answered that he knew one man only who could do this, and that man was Uddāna-singh, whom the king had in captivity. The captive was at once released and brought before Alāu'd-dīn, who commanded him to show his skill in archery against the fair target. Uddāna-singh did as he was bid, and in an instant the fair form of the courtesan, being struck, fell down headlong from the fort wall.

This incident roused the ire of Mahimāśāhi, who requested permission of the king to be allowed to do the same service to 'Alāu'd-dīn that he had done to poor Rādhā Dēvi. The king replied that he well knew the extraordinary skill in archery possessed by his friend, but that he was loth 'Alāu'd-dīn should be so killed, as his death would deprive him of a valiant enemy with whom he could at pleasure hold passages of arms. Mahimāśāhi then dropped the arrow he had adjusted on his bowstring on Uddāna-singh, and killed him. This feat of Mahimāśāhi so intimidated 'Alāu'd-dīn that he at once removed his camp from the eastern side of the lake to its western side, where there was greater protection from such attacks. When the camp was removed, the Rājputs were able to perceive that the enemy, by working underground, had prepared mines, and had attempted to throw over a part of the ditch a temporary bridge of wood and grass carefully covered over with earth. The Rājputs destroyed this bridge with their cannon, and, pouring burning oil into the mines, destroyed those that were working underground. In this manner all 'Alāu'd-dīn's efforts to take the fort were frustrated. At the same time he was greatly harassed by the rain, which now fell in torrents. He therefore sent a message to Hammīra, asking him kindly to send over to his camp Ratipāla, as he desired very much to speak with him, with a view

to an amicable settlement of the differences subsisting between them.

The king ordered Ratipāla to go and hear what 'Alāu'd-dīn had to say. Rana malla was jealous of Ratipāla's influence, and did not at all like that he should have been chosen for this service.

'Alāu'd-dīn received Ratipāla with extraordinary marks of honour. Upon his entering the darbār tent, the Muhammadan chief rose from his seat, and, embracing him, made him sit on his own *gādi*, while he himself sat by his side. He caused valuable presents to be placed before Ratipāla, and also made promises of further rewards. Ratipāla was delighted with such kind treatment. The wily Muhammadan, observing it, ordered the rest of the company to leave them alone. When they had all left, he began to address Ratipāla. "I am," said he, "'Alāu'd-dīn, the king of the Muhammadans, and I have up to this time stormed and carried hundreds of fortresses. But it is impossible for me to carry Rana thambhār by force of arms. My object in investing this fort is simply to get the fame of its capture. I hope now (as you have condescended to see me) I shall gain my object, and I may trust you for a little help in the fulfilment of my desire. I do not wish for any more kingdoms and forts for myself. When I take this fort, what better can I do than bestow it on a friend like you? My only happiness will be the fame of its capture." With blandishments such as these, Ratipāla was won over, and he gave 'Alāu'd-dīn to understand so. Thereupon 'Alāu'd-dīn, to make his game doubly sure, took Ratipāla into his *harem*, and there left him to eat and drink in private with his youngest sister.¹⁰ This done, Ratipāla left the Muhammadan camp and came back into the fort.

¹⁰ At first sight this statement might seem to be a fancy of the author intended to blacken the character of the victor. But we read that such things were quite possible in the tribe to which the conqueror belonged. A slipper at

Ra tip ā la was thus gained over by 'Alā u'd-dīn. Therefore, when he saw the king, he did not give him a true account of what he had seen in the Muhammadan camp, and of what 'Alā u'd-dīn had said to him. Instead of representing 'Alā u'd-dīn's power as fairly broken by the repeated and vigorous attacks of the Rājputs, and he himself as willing to retire upon a nominal surrender of the fort, he represented him as not only bent upon exacting the most humiliating marks of submission on the part of the king, but as having it in his power to make good his threats. 'Alā u'd-dīn confessed, said Ra tip ā la, that the Rājputs had succeeded in killing some of his soldiers; but that mattered little, for no one could look upon the contipede as lame for the loss of a foot or two. Under these circumstances he advised Hā m m ī r a to call upon Ra ṇ a m a l l a in person that night, and persuade him to do his best in repelling the assailants; for Ra ṇ a m a l l a, said the traitor Ra tip ā la, was an uncommon warrior, but that he did not, it appeared, use his utmost endeavours in chastising the enemy as he was offended with the king for something or other. The king's visit, alleged Ra tip ā la, would make matters all right again.

After this interview with the king, Ra tip ā la hastened to see Ra ṇ a m a l l a, and there, as if to oblige and save from utter destruction an old comrade and associate, informed him that, for some unknown reason, the king's mind was greatly prejudiced against him, and he advised him to go over to the enemy on the first alarm; for he said Hā m m ī r a had resolved to make him a prisoner that very night. He also told him the hour at which he might expect to be visited by the king for this purpose. Having done this, Ra tip ā la quietly waited to see the issue of the mischief he had so industriously sown.

---

the door of his wife's room is a sign well understood by a husband in this tribe, at sight of which he immediately takes care to retire from the house. See Tod, vol. I. p. 56.

Vîrama, the brother of Hammîra, was with him when Ratipâla paid him the visit, and he expressed his belief to his brother that Ratipâla had not spoken the truth, but had been seduced from his allegiance by the enemy. He said he could smell liquor when Ratipâla was speaking, and a drunken man was not to be believed. Pride of birth, generosity, discernment, shame, loyalty, love of truth and cleanliness, were qualities, said Vîrama, that were not to be expected to be the possessions of those that drink. In order to stop the further progress of sedition among his people, he advised his brother to put Ratipâla to death. But the king objected to this proposal, saying that his fort was strong enough to resist the enemy under any circumstances; and if by any unforeseen accident, it should fall into the hands of the enemy after he had killed Ratipâla, people would moralize on the event, and attribute their fall to their wickedness in putting to death an innocent man.

In the meantime, Ratipâla caused a rumour to be spread in the king's Banawās that 'Alâu'd-dîn only asked for the hand of the king's daughter, and that he was ready to conclude a peace if his desires in this respect were granted, as he wanted nothing else. Hereupon the king's wives induced his daughter to go to her father and express her willingness to bestow her hand on 'Alâu'd-dîn. The girl went where her father was sitting, and implored him to give her to the Muhammadan, to save himself and his kingdom. She said she was as a piece of worthless glass, whilst her father's life and kingdom were like the *chintāmani*, or the wish-granting philosopher's stone; and she solicited him to cast her away to retain them.

The king's feelings quite overcame him as the innocent girl, with clasped hands, thus spoke to him. He told her she was a mere child, and was not to be blamed for what she had been taught to speak. But he knew not what punishment they deserved who had the imprudence to put such ideas into her innocent

head. It did not, said he, become a Rājput to mutilate females; else he should have cut out the tongues of those that uttered such blasphemy in his fair daughter's ears. "Child," said Hammīra, "you are yet too young to understand these matters, and there is not much use in my explaining them to you. But to give you away to the unclean Muḥammadan, to enjoy life, is to me as loathsome as prolonging existence by living on my own flesh. Such a connection would bring disgrace on the fair name of our house, would destroy all hopes of salvation, and embitter our last days in this world. I will rather die ten thousand deaths than live a life of such infamy." He ceased, and ordered his daughter, kindly but firmly, to her chamber.

The unsuspecting king then prepared to go, in the dusk of the evening, to Raṇamallā's quarters, in order to remove his doubts, as advised by Ratipāla. The king was but slightly attended. When, however, he approached Raṇamallā's quarters, the latter remembered what Ratipāla had said to him, and, thinking his imprisonment was inevitable if he stopped there any longer, precipitately left the fort with his party and went over to 'Alāu'd-dīn. Seeing this, Ratipāla also did the same.

The king, thus deceived and bewildered, came back to the palace, and sending for the Koṭhāri (the officer in charge of the royal granaries) inquired of him as to the state of the stores, and how long they would hold out. The Koṭhāri, fearing the loss of his influence, if he were to tell the truth to the king at that time, falsely answered that the stores would suffice to hold out for a considerable time. But scarcely had this officer turned his back when it became generally known that there was no more corn in the state granaries. Upon the news reaching the king's ears, he ordered Vīramā to put the false Koṭhāri to death, and to throw all the wealth he possessed into the lake of Padma Sagar.

Harassed with the numerous trials of that day, the king in

utter exhaustion throw himself on his bed. But his eyes were strangers to sleep that dreadful night. It was too much for him to bear the sight of those whom he had treated with more than a brother's affection, one by one, abjure themselves and leave him alone to his fate. When the morning came, he performed his devotions, and came and sat in the darbâr hall, sadly musing on the critical situation. He thought that, as his own Rájputa had left him, no faith could be placed in Mahimásâhi, at once a Muhammadan and an alien. While in this mood, he sent for Mahimásâhi, and said to him that, as a true Rájput, it was his duty to die in the defence of his kingdom; but he was of opinion it was improper that people who were not of his race should also lose their lives for him in this struggle, and therefore now it was his wish that Mahimásâhi should name to him some place of safety where he could retire with his family, and thither he would see him escorted safely.

Struck by the king's generosity, Mahimásâhi, without giving any reply, went back to his house, and there put to the sword all the inmates of his zanâna, and returning to Hamîra said that his wife and children were ready to start off, but that the former insisted on once more looking upon the face of the king, to whose favour and kindness the family had owed so long their protection and happiness. The king acceded to this request, and, accompanied by his brother Vîrama, went to Mahimásâhi's house. But what was his sorrow and surprise when he saw the slaughter in the house! The king embraced Mahimásâhi and began to weep like a child. He blamed himself for having asked him to go away, and knew not how to repay such extraordinary devotion. Slowly, therefore, he came back to the palace, and, giving up everything for lost, told his people that they were free to act as they should think proper. As for himself, he was prepared to die charging the enemy. In preparation for this, the females of his family, headed by Rânga Dâvi, perished

on the funeral pile. When the king's daughter prepared to ascend the pile, her father was overcome with grief. He embraced her and refused to separate. She, however, extricated herself from the paternal embrace, and passed through the fiery ordeal. When there remained nothing but a heap of ashes, the sole remains of the fair and faithful Chohāns, Hammīra performed the funeral ceremonies for the dead, and cooled their manes with a last ovation of the *lildnjūt*. He then, with the remains of his faithful army, sallied out of the fort and fell upon the enemy. A deadly hand-to-hand struggle ensued. Vīrama fell first in the thickest of the battle; then Mahimāśāhi was shot through the heart. Jāja, Gaṅgādhara Tāk, and Kshetrasingh Paramāra followed them. Lastly fell the mighty Hammīra, pierced with a hundred shafts. Disdaining to fall with anything like life into the enemy's hands, he severed, with one last effort, his head from his body with his own hands, and so terminated his existence. Thus fell Hammīra, the last of the Chohāns! This sad event happened in the 18th year of his reign, in the month of Śrāvaṇa.²⁰

²⁰ The *Tārīkh-i 'Alāī* of Amīr Khusrū gives the date as 8rd Zi-l Ka'da A.H. 70 (July 1301 A.D.); the siege began in Rajab, four months previously.—Elliot and Dowson's *History*, vol. III. pp. 76, 179, 540.

श्रीहम्मीरमहाकाव्यम्

प्रथमः सर्गः

सदाचिदानन्दमहोदयैक-हेतुं परं ज्योतिरूपास्महे तत् ।
यस्मिन् शिवश्रीः सरसीव हंसी विशुद्धिकृद्धारिणि रंरमीति ॥ १ ॥
तज्ज्ञानविज्ञानकृतावधानाः संतः परब्रह्ममयं यमाहुः ।
पद्माश्रयः क्लृप्तभवावसानः स नाभिभूर्वस्वरतां शिवाय ॥ २ ॥
यशोदयास्फीतशुभप्रवृत्तिर्गोपालमालार्चितपादपद्मः ।
श्रीवत्सलक्ष्मा पुरुषोत्तमः श्री-पार्श्वः श्रियं वस्तुनुतादतन्वीं ॥ ३ ॥
उच्चैर्वृषो दर्पकदर्पहारी शिवानुयातो विलसद्विभूतिः ।
शुभस्थितिर्निर्दलितांधकारः श्रीशंकरो वीरविभुर्विभूत्यै ॥ ४ ॥
सच्चक्रद्वत्प्रीतिकरैः प्रभावि-प्रभाविशेषैः सुभगंभविष्णुः ।
सम्यक्प्रबोधप्रथनप्रभूष्णुर्भास्वान् सशांतिः शमयत्वघानि ॥ ५ ॥
महेशचूडामणिकुम्बिपादो भ्रंशस्थितिः स्फीतशुभप्रचारः ।
महामहाध्वस्ततमस्तमूहः समुद्रजन्मा शशभृच्छिष्ये स्तात् ॥ ६ ॥
लसत्कविस्तोमकृतोरुभक्तिर्नालीकसंपत्सुभगंभविष्णुः ।
स्वदर्शनेन विजगत्पुनाना सरस्वती नो नयतात्प्रसन्ति ॥ ७ ॥
मार्धातृसीतापतिक्रकमुख्याः क्षितौ क्षितीन्द्राः कतिनाम नासन् ।
तेषु स्तवार्हः परमेष सत्त्व-गुणेन हम्मीर महीभृदेकः ॥ ८ ॥
सत्त्वैकवृत्तेः किल यस्य राज्य-श्रियो विलासा अपि जीवितं च ।
शकाय पुत्रीं शरणागतांश्चा प्रयच्छतः किं तृणमप्यभूवन् ॥ ९ ॥

अतोस्य किञ्चिच्चरितं प्रवक्तुमिच्छामि राजन्यपुपूषयाहं ।
 तदीयतत्तदुण्णगौरवेण विगाह्य नुन्नः किल कर्णजाहं ॥ १० ॥
 कैतस्य राज्ञः सुमहच्चरित्रं कैषा पुनर्मे धिषणाऽणुरूपा ।
 ततोतिमोहादुजयैकयैव मुग्धस्तितीर्षामि महासमुद्रं ॥ ११ ॥
 गुरुप्रसादाद्यदि वास्मि शक्तस्तदीयवृत्तस्तवनं विधातुं ।
 सुधाकरोत्संगसंगयोगान्मृगो न खे खेलति किं सखेलं ॥ १२ ॥
 श्रीचाहमानान्वयमौलिमौलिर्बभूव हम्पीरनराधिपस्तत् ।
 ऐतद्व्यतो वच्मि पुरा तदीया मुत्पत्तिमुत्पादितहर्षहेलां ॥ १३ ॥
 यज्ञाय पुण्यं कचन प्रदेशं द्रष्टुं विधातुं धर्मतः किलादौ ।
 प्रप्रेतिवत् पुष्करमाशुपाणि-पद्मास्पराभूतमिवास्य भासा ॥ १४ ॥
 ततः शुभं स्थानमिदं विभाव्य प्रारब्धयज्ञो यमपास्तदैव्यः ।
 विशङ्क्य भीतिं दनुजव्रजेभ्यः स्मेरस्य सस्मार सहस्ररश्मेः ॥ १५ ॥
 अवातरन्मण्डलतोयभासां पत्युः पुमानुद्यतमण्डलाग्रः ।
 तं चाभिविच्यश्वदसीयरक्षा-विधौ व्यधादेव मखं सुखेन ॥ १६ ॥
 पपात यत् पुष्करमत्रपाणेः ख्यातं ततः पुष्करतीर्थमेतत् ।
 यचायमागादथ चाहमानः पुमानतो ऽख्यायि स चाहमानः ॥ १७ ॥
 ततश्चतुर्वक्त्रभवात्प्रसादात् साम्राज्यमासाद्य स चाहमानः ।
 चक्रेऽर्कवद्भूत आशुपादा-क्रांतान् गुरुनप्ययमस्य वत्सा ॥ १८ ॥
 स्वदानजन्मोद्युज्जितश्री-विलोपि दानं समवेक्ष्य यस्य ।
 बलिः स पातालबिलं सिषेवे त्रपातुराणामपरा गतिः का ॥ १९ ॥
 त्वं पाप रे कामयसे मदीयां कीर्तिं शशी येन रूपेति रुद्धः ।
 विवं रवेर्दिव्यमिव प्रदातुं प्रविश्य निर्गच्छति मासि मासि ॥ २० ॥
 प्रतापवह्निर्ज्वलितो यदीयस्तथा द्विषां कीर्तिवनान्यधाक्षीत् ।
 तदुत्थधूमाश्रयतो जहाति वियद्यथा ऽद्यापि न कालिमानं ॥ २१ ॥
 निशम्य सुप्रीतमना यदीयां कीर्तिं विचित्रोरुचरित्ररम्या ।
 महीतलध्वंसभिया शिरः स्वमर्कपयस्तापमवाप शेषः ॥ २२ ॥

जयश्रिया प्राप्तमहावियोगान्संमूर्छयन् वैरिगणान्निकामं ।
 यो युध्यवाची पवनायितोपि चित्रं द्विजिह्वान्न सुखीचकार ॥ २३ ॥
 प्रस्पर्धते मदाशसा ज्येष्ठः सूनुः शशीयमर्षात् किल योऽबुराशोः ।
 गांभीर्यलक्ष्मीं हरतिस्म किन्न सुतापराधे जनकस्य दंडः ? ॥ २४ ॥
 तदा ज्येष्ठया जायत चाहमान-वंशं खिलोकीविहितप्रशंसः ।
 शश्वत् सुपर्वावलिसेव्यमान उत्पत्तिहेतु नैरमौक्तिकानां ॥ २५ ॥
 तस्मिन् स्फुरद्विक्रमचक्रवाला वंशे बभूवुर्बहवो नृपालाः ।
 त्रिवर्गसंसर्गपवित्रचित्र-चरित्रवित्रासितपापभाराः ॥ २६ ॥
 पराक्रमाक्रांतजगत्क्रमेणा भवन्नृपो दीक्षितवासुदेवः ।
 शकासुरान् जेतुं मिहावतीर्णः स्वयं धरायामिव वासुदेवः ॥ २७ ॥
 सपत्नसंघातशिरोधिसंधि-च्छेदादसि कुंठतरं निजे यः ।
 प्रतापवह्नावभिषिक्तं काम मपाययत्तद्रमणीदृगंशु ॥ २८ ॥
 छिन्नद्विषन्मंडलमौलिमूला-सूक्पूरदिग्धासिलताछलेन ।
 रणाजिरे यस्य करे विरेजे व्यक्तानुरागेव भृशं जयश्रीः ॥ २९ ॥
 प्रवादमाने रणवाद्यवृद्धे संपश्यमानेषु दिवः सुरेषु ।
 द्वौर्ध्वश्रियं यो रणरंगभूमा वनर्त्तयद्वेल्लदसिच्छलेन ॥ ३० ॥
 भास्वान् जितो यन्महसा ददाति झंपां किमद्यापि न वारिराशौ ।
 उन्मज्जति व्याकुलितो ज्वहं च सुदुस्सजं हा ! हतजीवितव्यं ॥ ३१ ॥
 तदंगजन्मा ज्जनि नाभिजन्मा-हृणाचणः श्रीनरदेवभूपः ।
 तनूदरीलोचनलोभनीय-तनुश्रिया तजितकामरूपः ॥ ३२ ॥
 अशात्रवं विश्वमिदं विधातुं क्रुद्धे परिभ्राम्यति यत्र भूपे ।
 राज्यश्रियं पातुमरातयः स्व-कोशादसून्याचकृषुर्न खञ्जान् ॥ ३३ ॥
 संख्येषु पूर्वाचलचूडशोभां बाहुर्यदीयः कलयांबभूव ।
 म्लानि नयन्वैरिमुखांबुजानि रराज यस्मिन् नवचंद्रहासः ॥ ३४ ॥
 प्रतापवद्विर्ज्वलितो यदीयः स्थाने यदन्यायवनान्यधाक्षीत् ।
 जगज्जनाश्चर्यकरं तदैतत् यद्वैरिणां कंपभरं ततान् ॥ ३५ ॥

नखावलीनां कपटेन पुत्र-पौत्रान्वितोऽप्येष पतिर्द्विजानां ।
 जितो हमेतत् यशसेत्युपेत्य लभो यदीये पदपद्मयुग्मे ॥ ३६ ॥
 श्रीचन्द्रराजेन नयैकधाप्रा ततो धरित्री बिभर्त्तावभूवे ।
 वक्त्रेण कीर्त्त्या च निशाकरं द्विर्जयन् स्वनामास्तत यो यथार्थं ॥ ३७ ॥
 यस्य प्रतापज्वलनस्य किञ्चिदपूर्वमेवाजनि वस्तुरूपं ।
 जज्वाल शत्रौ सरसे प्रकामं यन्नीरसेऽस्मिन् प्रशशाम सद्यः ॥ ३८ ॥
 चापस्य यः स्वस्य चकार जीवा-कृष्टे रणे क्षेममनाः शरीरान् ।
 जवेन शत्रून् यमराजवेश्मा जैषीत्तदेतन्महदेव चित्रं ॥ ३९ ॥
 यस्य क्षितीशस्य च यन्महासे रन्योन्यमासीत्सुमहान् विरोधः ।
 एको विरागः समभूत्परेषां दारेषु चान्यो यदभूत्सरागः ॥ ४० ॥
 तस्मादशोभिष्ट महिष्ठधामा महीमहेन्द्रो जयपालनामा ।
 यः सिद्धविद्यो जगति प्रसिद्धिं जगाम चक्रीतिजितारिचक्रः ॥ ४१ ॥
 भिन्नदिषक्तुं भिद्यत्कटाह-कुम्भोच्छलच्छोणितशोणशोचिः ।
 यस्याहवे खङ्गलता प्रतापा-शुशुक्षणे रश्मिरिवोल्लास ॥ ४२ ॥
 अनेकधाष्टापदसारदान-दक्षो वशीभूततराक्षचारः ।
 यो द्यूतकृदचतुरंगयुद्ध-क्रीडास्वजेयः समभूत्परेषां ॥ ४३ ॥
 विदारितारातिकरीन्द्रकुम्भ-विलम्बमुक्ताफलकैतवेन ।
 करे यदीये करवालवली जयश्रियो हारलतेव रेजे ॥ ४४ ॥
 यत्कीर्त्तिपूरैरभितः परीते विश्वत्रये सूरिभिरित्यतर्कि ।
 तप्तं प्रतापैर्ध्रुवमेतदीये विलिप्तमेतन्नवचन्दनेन ॥ ४५ ॥
 यदीयकीर्त्त्यापहतां समन्तात् निजां श्रियं स्वर्गधुनी विभाव्य ।
 पतत्प्रवाहध्वनिकैतवेन कामं किमद्यापि न फूत्करोति ॥ ४६ ॥
 रणे कणेह्य निपीय रक्त-मधूच्यरीणां वदनांबुजेषु ।
 शिलीमुखः यस्य समन्तोऽपि क्षीबा इव क्षोणितलं स्म यांति ॥ ४७ ॥
 यस्य प्रतपद्भिर्मायुधस्य प्रत्यर्थिनां संगरसंगतानां ।
 स्वेदः प्रकपो बलहानिरुच्चैरभूद्भूतामिव बलभस्य ॥ ४८ ॥

स्फुरद्वृत्तिः प्रातलसत्प्रतिष्ठो विशुद्धवर्णः स्पृहणीयवृत्तः ।
 कीर्तिं स्मरन्सत्कवित्परार्थ-द्वतौ मतिं कापि न यश्चकार ॥ ४९ ॥
 विरुद्धवासादिह मां न कोपि वेत्तीति बिभ्यत्किल यत्प्रतापात् ।
 दारूणि वह्निः प्रविवेश नोचे तद्धर्षणात्तत्प्रभवः कुतः स्यात् ॥ ५० ॥
 कामं यदोजः सृजि वेधसोपि स्वेदोदयः कोपि स आविरासीत् ।
 प्रसर्पता येन नदीवदंबु-राशेरपि क्षारमकारि वारि ॥ ५१ ॥
 तद्वास्तु तत्तद्धनवस्तुसार-प्राग्भारवीक्षास्तुतधातृसर्ग ।
 स्वर्गश्रियां जित्वरकांतिकांत-मतिष्ठिपत् योज्जयमेरुदुर्ग ॥ ५२ ॥
 अदीपि तस्माज्जयराजभूप स्त्रैलोक्यविख्यातयशःस्वरूपः ।
 यत्कीर्तिचंद्रैर्मुखमंडलानि दिक्कामिनीनां सुरभीबभूवुः ॥ ५३ ॥
 यशो विताने स्फुरिते यदीये व्यक्तो यदाऽलक्षि न शीतरश्मिः ।
 तदादिशंके विधिना व्यधायि तदीयबिंबांतरयं कलंकः ॥ ५४ ॥
 यस्मिन्महीं शासति राजमार्ग-प्रोळघनं तुंगसुराळयेषु ।
 निह्रिंशताऽस्त्रेषु मदो द्विपेषु करग्रहोऽभात् करपीडनेषु ॥ ५५ ॥
 जगत्प्रदीपे किमु यत्प्रतापे पतंगवद्वान्निपपात भास्वान् ।
 पतंग इत्येतदमुष्य नामा अन्यथा कवीन्द्राः कथं मामनन्ति ॥ ५६ ॥
 सखं किलैकोदरजोपि चैक-नक्षत्रजातोपि सदृग्भवेन ।
 अप्येकतोसेः सममस्य जात मुष्णं यदोजः शिशिरं यशस्तु ॥ ५७ ॥
 सामंतसिंहो नृपतिस्ततोऽभात् मत्तारिदंतावलवारसिंहः ।
 यस्य प्रतापैर्जयतोरिचक्रं बभूव भूषैव कृपाणदंडः ॥ ५८ ॥
 अहो अहोरात्रमहोदयश्री र्यशःशशी यस्य नवो बभासे ।
 नान्यायसिंहीसुतलब्धभीतिर्नामित्रधाराधरलुब्धकांतिः ॥ ५९ ॥
 महीभृतां मूर्धसु यत्प्रतापो भास्वान्नवो भात्किल यः प्रसर्पन् ।
 तताप शत्रून् विधृतातपत्रां स्यक्तातपत्रान् पुनः कदाचित् ॥ ६० ॥
 पिस्पर्धिषू एष ममैवहीनौ पातीति कोपादिव यस्य कीर्तिः ।
 जटास्वटत् स्वस्तटिनी छलेना-रुरोह मौलिं हिमराश्मिमौलेः ॥ ६१ ॥

स्पर्धां विधित्तोः सह येन संख्ये स्वस्याविवेकत्वविलुप्तबुद्धेः ।
 तृणानि दद्विदधतः पशुत्व मनागसे स्मारिगणा गदन्ति ॥ ६२ ॥
 ततोभजद्राज्यरमामनन्ता-नन्तापति गृप्यकनामधेयः ।
 येनानिशं धर्मैतरुर्धरिष्या मुत्सर्गनीरैरभिचिच्यतेस्म ॥ ६३ ॥
 उद्दामधाराजलवालिकं य-त्करांतराले करवालमेघं ।
 अभ्युन्नतं वीक्ष्य विपक्षमान-हन्तोदुतं मानसतोप्यनेशात् ॥ ६४ ॥
 उच्चारयन्वैरिपशूस्तृणानि निस्त्रिंशदं च करे दधानः ।
 निरंतरं भूषितसर्वदेहः सखां वितेने निजगोपतां यः ॥ ६५ ॥
 • पलायितानां रिपुभूपतीनां पिबन् कणेहस्य यशःपयांसि ।
 तत्त्रैणनिश्वाससमीरपुष्टो यस्यासिदंढो भुजगायतेस्म ॥ ६६ ॥
 तन्मदनश्चंदनवज्जनाना मानंदनो नन्दननामधेयः ।
 निहस्य शत्रून्समरे समग्रान् स्वसाच्चकारावनिमा समुद्रं ॥ ६७ ॥
 आलोकमात्रेण शुभानि पुष्णं स्तुत्वार्थदृष्ट्या च तमांस्यपास्यन् ।
 प्रजा विवस्वानिव वृत्तरम्यः संवर्धयामास निरंतरं यः ॥ ६८ ॥
 पुरः परेषां किल पक्षपातं विहाय के नाधिकमाहुरेनं ।
 नाजौ यथादीदृशदेष पृष्ठं निजं तथा वक्त्रमहो परेपि ॥ ६९ ॥
 पुरः परेषां किल पक्षपातं विहाय केनाधिकमाहुरेनं ।
 यथा स्वकोशादयमाचकर्ष खड्गं तथाजौ वसु वैरिणोपि ॥ ७० ॥
 यस्य प्रतापो भुवि बाडवाधिक्षेपाद्यदहः कलयांबभूव ।
 तत्संप्रमाष्टुं किमसौ प्रविष्टः पारैर्बुधेस्तीरतपोवनानि ॥ ७१ ॥
 भयात्तैवप्रायितबाहुदंडः सतीस्त्रिविद्योपनिषत्करंडः ।
 लीलापराभूतसुपर्वराजः क्षमाभूततो राजत वप्रराजः ॥ ७२ ॥
 ज्वलत्प्रतापज्वलनोपतप्ता प्रत्यर्थिभूभोगजुषां जयश्रीः ।
 यदीयानिस्त्रिंशानिशातधारा-पाते व्यधान्मज्जनसज्जलीलां ॥ ७३ ॥
 सरीसृपस्यास्य च खड्गयष्टे राकारमात्रावादि साम्यमासीत् ।
 दंष्ट्रा हरेत्प्राणगणान्यदादा परो द्विषां वीक्षितमात्र एव ॥ ७४ ॥

सर्वातिशायिदुतिनी विधाना विधित्सितौजो यशसी यदीये ।
 अवश्यमेतौ रचितौ प्रशस्या-भ्यासाय तिग्मशुतिशीतरुमी ॥ ७५ ॥
 शंके प्रतिक्ष्मापतिकीर्तिलोप पापोपशाल्यै विदधेस्य कीर्तिः ।
 खानं मुहुर्नाकनदीप्रवाहे शुभ्रत्वमासी त्कथमन्यथा स्यां ॥ ७६ ॥
 अप्यस्तदोषस्य बभूव तस्य दोषद्वयं कामवाशित्वलोभौ ।
 सेनां कुमारीं बुभुजे मृधे य ललौ तथैको विजयश्रियं च ॥ ७७ ॥
 यत्कीर्तिगानं विनिशम्य शंके हरः प्रनृत्यन्प्रसरत्प्रमोदः ।
 छुटज्जटानिर्यदमर्त्यसिंधु-पयःप्रवाहैरिव शुभ्र आसीत् ॥ ७८ ॥
 खेलत्सु भूरिष्वपि याचकेषु दानैकलीलारसिकस्य यस्य ।
 दा पृष्ठचारी किल यो नकारो यदि प्रियोसौ न परः कदाचित् ॥ ७९ ॥
 अनल्पसंकल्पनकल्पवल्लीं विपक्षपक्षत्रजभेदभल्लीं ।
 त्रैलोक्यलोकावलिवंद्यपादां सेवापरप्रत्नमहाप्रसादां ॥ ८० ॥
 शाकंभरीस्थानकृताधिवासां शाकंभरीं नाम सुरीं प्रसाद्य ।
 विश्वापतिर्विश्वहिताय शाकं-भर्यां रुमां यः प्रकटीचकार ॥ ८१ ॥
 ततो धराभारमुरीचकार जितारिचक्रो हरिराजभूषः ।
 शकाधिराजस्य रणे निहत्य तन्मानवन्मुग्धपुरं ललौ यः ॥ ८२ ॥
 रणाजिरे वैरभृतां भटाना मेकोपि यो ऽनेकतया चकासे ।
 प्रपश्यतां निर्मलनीरपूर्ण-प्रात्रेषु तारापतिवज्जनानां ॥ ८३ ॥
 भ्रांत्वाप्यदध्रेषु धराधरेषु कुत्राप्यनासादितयोग्ययोगाः ।
 पौरा इवैदार्यमुखा गुणाःस्म दिवानिशं यस्य पुरे वसन्ति ॥ ८४ ॥
 अनेन पठे पठताक्षराणि किं नो वृथा बोध्यथवा निदानं ।
 निषेधतो स्मान्विशतो निषेद्धु मेवेति यस्मिन्कविवाग्वितर्कः ॥ ८५ ॥
 अस्याऽवनीमघवतोऽसिलतांबुराशे-
 रस्ताघता सुमहतीति किमद्भुतं नः ।
 अस्याद्भुताद्भुतमिदं तु सनीरतायां
 सखामपि स्फुरति यज्जडता स्म नैव ॥ ८६ ॥

[दंतपृष्ठफणचक्रसहस्रैः] क्रोडकूर्मभुजगाधिपा दधुः ।
 क्षमां सुखेन भुजयैकया दधत्तामसां वतत कं न विस्मयं ॥ ८७ ॥
 उद्यच्छौर्यविनिर्जितोर्जितरिपुस्त्रेवरमौघोनघ-
 स्त्रीसंचालितचारुचामरयुगव्याजोलसत्केसरः ।
 आत्मीयासनमाश्रितो वनजुषा मीशस्वभावं दधत्
 जज्ञे सिंह इवोन्नतक्रमगतिः श्रीसिंहराज स्ततः ॥ ८८ ॥
 एतेनोन्नासितानां प्रतिधराणिभुजामुलसदुर्यशस्सु
 स्फूर्जन्त्यर्जन्यमालाललितमुपगतेष्वाजिभूमौ समंतात् ॥
 • किन्न स्थाने तदेतत्प्रवसितमचिरान्मानहंसैर्यदेषा
 मलैर्यद्वा प्रवृत्तं विरहविधुरिमार्लिगनात्तद्वधूनां ॥ ८९ ॥
 क्षारोप्यंबुनिधिः शितिशुतिरपि प्रासूत यस्मात्कथं
 शुभ्रांशुश्च सुधामयश्च सविधुस्तुल्योहि पुत्रः पितुः ।
 आसीदुत्तरमस्य नो उद्य नृपते र्यस्य प्रसर्पद्यशः
 पीयूषैः परिपुष्ट एष उदधिस्तादृग्भवै स्तज्जनौ ॥ ९० ॥
 लक्ष्मीमेषपराश्रिता मपिबला दाकृष्यभोगास्पदं
 प्रीत्या स्वस्य तनोति मां च जननादप्येकपत्नीव्रतां ।
 स्वस्मादूरयति स्तुतां कविजनै नै श्रोतुमुत्कंठते
 क्रुद्धेतीव विपक्षभूमिमभजत्कीर्तिं र्यदीयोच्चकैः ॥ ९१ ॥
 बाणे महीमघवतोस्य तथा कृपाणे
 पाणौ स्थितेप्युभयमद्भुतमेतदासीत् ।
 एको दधाव समरे परलक्ष्यहेतो
 रन्यः स्वकोशमपि दूरमुदौज्जदेव ॥ ९२ ॥
 अगाधं पाथोधिं गुरुगरिमसारं सुरगिरिं
 प्रयकृत्वा वेधा न खलु कृतकृत्यो मम मते ।
 द्वयं निर्मायास्मिन् पुनरपि किलैकत्र भगवान्
 तथा प्रीतः सृष्टिं व्यधित न यथा तत्प्रणयने ॥ ९३ ॥

यत्सौन्दर्यवशीकृतेव विजयश्रीकन्यका संगरे
 सर्वानप्यपहाय राजतनुजान् दौर्भाग्यदग्धानिव ।
 उद्धोढुं यमुपागता करतले स्पृष्ट्वापि सद्यो महः
 सूनुं कीर्तिसुतामसूत तदिदं लोके महत्कौतुकं ॥ ९४ ॥
 कर्णाटश्चटुपाठवप्रकटनो लाटः कपाटप्रद-
 श्योलस्त्रासविलोलद्वत् परिगलद्वीजजैरो गुर्जरः ।
 भंगः संगररंगभंगुरमतिः संपद्यते स्म क्षणात्
 दिक्कुक्षिभरि यत्प्रयाणपटहध्वाने समुत्सर्पति ॥ ९५ ॥
 “गाभीर्येण विनिर्जितोहममुने” खंभोनिधे त्वं वृथा
 खेदं मास्म कृथा जनः किल जनं दृष्ट्वा समाश्वासयेत् ।
 सत्त्वाधारतया तथोन्नततया पश्येष देवाञ्चलो
 जिग्ये ऽनेन तथा यथा नयनयो हित्वा गतो गोचरं ॥ ९६ ॥
 यावत्कर्तुं मयं ववांछ विलसत्कोदंड माजै करे
 तावद्वैरिचूपाः पुरैव विलसत्कोदंडमाधात्पुरः ।
 एतस्मात्कथमन्यथा प्रकुपिताः साक्षात्कृतादिव
 प्राणवाणविधिर्दिगंतबलिभूः स्वर्गं गतानामपि ॥ ९७ ॥
 निर्विण्णोयमरीभिहस्य गणशोष्याजावुवाह क्षमां
 इत्याकर्ण्य निधत्त दपिततमान् रे भूभुजो मा भुजान् ।
 दुर्लक्ष्यं किमु वेधेसापि चरितं जानीथ नास्पाखिलं
 बाह्यामेव वहस्यसौ सुमहतीमेनां न चांतर्गता ॥ ९८ ॥
 पंचाप्यस्य करेण दानविधिना कल्पद्रुमा निर्जिता
 एकैकां कलिकां बलिव्यतिकराहस्त्रांगुलीं स्वामिव ।
 आसन्नांगुलिकाः स चाभिरभवत्पंचांगुलिः पप्रथे
 लोकेपि व्यवहार एष न भवेत्प्राग्भिः किमंगीकृतं ॥ ९९ ॥
 उज्झत्येष विपक्षवृत्तिमपि नो खड्गं करात्कर्हिचित्
 नांगुल्यापि यदि स्पृशेद्गुणवतोप्यस्मान्सपक्षानपि ।

बिभ्राणा इषवो विशन्क्षितितलं दूरे यदीया रणे ॥ १०० ॥
 हाहा केयमनौचिती जलनिधेरद्यापि हृष्यत्यसौ
 यं दृष्ट्वा जितमप्यमुष्य यशसा चंद्रं मुहुः स्वांगजं ।
 प्राप्यैतन्महसा तथैव वडवावहिं च शुष्यत्यहो
 सर्वः कोपि परस्य पश्यति जनो दोषं न च स्वस्य तं ॥ १०१ ॥
 उत्सर्पद्गुरुदर्पदर्पितभुजादंडारिदंतावल-
 म्नातावग्रहनिग्रहाग्रहमहानागैर्द्रसांद्रप्रभः ।
 हत्वा यो युधि हेतिमं शकपतिं निर्व्याजवीरव्रतो
 मत्तेभाँश्चतुरोऽग्रहीद्वलकरान्मूर्तानुपायानिव ॥ १०२ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते
 श्रीहम्मीरमहाकाव्ये वीरांके तदीयपूर्वजवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः सर्गः

अथो अभावात्तनुजस्य भीमं भ्रात्रेयमात्मीयपदे निवेश्य ।
 कृतादिषड्वर्गजयः स सिंह—राजो हरेर्धाम जगाम नाम ॥ १ ॥
 तद्राज्यमासाद्य स भीमदेवः सद्यस्तथा विक्रममाततान ।
 न वास्तवी कापि यथा धरायां बभूवुषी शत्रुरिति प्रवृत्तिः ॥ २ ॥
 कौक्षेकाग्रक्षतकुंभिकुंभो—च्छलद्गलन्मौक्तिककैतवेन ।
 अपातयदो रिपुशौर्यत्रले र्यशःप्रसूनानि चिरार्जितानि ॥ ३ ॥
 स्वप्नेपि यद्दर्शनतो भयार्त्ता निद्रा प्रियामप्यजहुर्विपक्षाः ।
 क्रियेत किं शर्करया तथा वा या भक्ष्यमाणाऽशु दतो भनक्ति ॥ ४ ॥
 श्रेयस्तरं हंत गुणाऽगुणानां परीक्षणं यद्यपि नो तथापि ।
 चकार यः प्रार्थिषु नेयतापि गर्वोद्धुराः संतु सुरद्वुमाद्याः ॥ ५ ॥
 अयोहिदीपेऽनयनिग्रहाय बद्धाग्रहो विग्रहराजभूपः ।
 द्विधापि यो विग्रहमाजिभूमा वभ्रजयद्वैरिमहीपतीनां ॥ ६ ॥

संकोचयन्वैरिमुखांबुजानि प्रवर्द्धयन् कौमुदमासमुद्रं ।
 संपीडयन् दुर्नयसैहिकेयं नवो विवस्वान् भुवि यत्प्रतापः ॥ ७ ॥
 पुरा निजैः प्रौढतरैः प्रतापै रतापयद्यः कुपितो धरित्रीं ।
 ततो दयाद्रीकृतचित्तवृत्ति र्यशःसुधाभिर्नितरामसिंचत् ॥ ८ ॥
 अप्युग्रवीरप्रतवीरवीर—संसेव्यमानक्रमपसयुग्मं ।
 श्रीमूलराजं समरे निहस्य यो गुर्जरं जर्जरतामनैषीत् ॥ ९ ॥
 कृतारिषड्वर्गजयो नयज्ञः श्रीगुंददेवोथ बभौ नृदेवः ।
 कवीद्रवद्वापि यदीयकीर्तिं जंगत्समस्तं भ्रमतिस्म चित्रं ॥ १० ॥
 चकार निर्विघ्नविधित्सितस्य यदोजसो द्रव्यलवेन वेधाः ।
 गौरीपतेर्यं तिलकं खमूर्ते श्वकास्त्रि सोद्यापि सहस्ररश्मिः ॥ ११ ॥
 महीमृगांकोहमिति प्रजानां न्यधत्त यो नैव करान् कठोरान् ।
 युक्तं स ईदृश चकोरहर्ष—दायी परं चित्रमिदं न कस्य ॥ १२ ॥
 कल्पांतकालज्वलनोपमाने यस्य प्रतापे ज्वलितेभितोपि ।
 यन्नीतिवल्ली कच नापि नागा न्म्लानि तदेतद्गुर्विस्मयाय ॥ १३ ॥
 व्रस्तः समंतादपि यत्प्रतापात् द्विषोभिगच्छन् शरणं जलस्य ।
 अकृत्यमप्याद्रियतौर्ववन्हि रहो दुरंता बत जीविताशा ॥ १४ ॥
 प्रत्यर्धिनां वेश्मसु यत्प्रताप—ज्वालावलीढेषु समंततो यत् ।
 उज्जंगमामास तृणोचयस्त द्रुक्तं जनेप्यस्य तथैव सिद्धेः ॥ १५ ॥
 भूवलभो वल्लभराजनामा ततोभवद्वास्वदनर्घधामा ।
 लीलावतीलोचनलोभनीय—लावण्यलीलाद्भुतरूपसंपत् ॥ १६ ॥
 हित्वा वपुर्मानुषमाजिभूमौ धृतत्वरा देवभुवं व्रजंतः ।
 प्रत्यर्धिभूपाः स्मृतयत्प्रतापा श्वकपिरे वीक्ष्य सहस्ररश्मिं ॥ १७ ॥
 स्वर्गश्रियां वैभवजिस्वरीणां श्रियामपारत्वमवेक्ष्य यस्य ।
 तत्स्पर्धयेवाऽशु यशांस्यपारी—भूय व्यजृभंत जगत्प्रशंकं ॥ १८ ॥
 विश्वभराभारधुरीणबाहू रामस्ततो ऽजायत बाहुजेशः ।
 विमर्दितोदात्तरदूषणेन येन त्रिलोकी वशमाशु निन्ये ॥ १९ ॥

जयश्रियं स्वामिशयांबुजेन संयोजयन् शत्रुतमांस्यपास्यन् ।
 ज्वलत्प्रतापावलिदीप्तकांती रणे कृपाणो रवयद्यदीयः ॥ २० ॥
 छिदन् शिरांसि प्रतिपक्षभूमी—भृतामसिर्यस्य विशुद्धधारः ।
 पस्पर्श रक्तं न यतो विशुद्धाः परस्य केनापि न संसृजंति ॥
 ततो महीक्षितमतां दधार चामुंडराजस्तरसा प्रचंडः ।
 यत्पाणिपद्मे करवालवल्ली जयश्रियो वेणिरिव व्यराजत् ॥ २१ ॥
 यस्य प्रतापः प्रसृतः पृथिव्यां बिभेद शक्ते दृषदोपि नूनं ।
 अद्यापि नोचेत्स्फटिकोपलेभ्यो हिरण्यरेताः प्रकटः कुतोस्तु ॥ २२ ॥
 कृतांतकांताकुचकुंभपत्र—लतापिधाने विधृतावधानं ।
 यः संगरे हेजमदीनसंज्ञं शकाधिराजं तरसा व्यधत् ॥ २३ ॥
 नृपोय दध्रे वसुधां सुधांशु—भाजिद्यशा दुर्लभराजसंज्ञः ।
 भ्रुवैव संगान्समरांगणे यः प्रापीपठद्वैरिगणान्निकामं ॥ २४ ॥
 जितं स्वमालोक्य यदीयकीर्त्या शक्ते त्रिनेत्रो महिलत्वमाप ।
 महेश्वरस्यापि कुतोऽन्यथास्य कौपीनवासो वसनेनुरागः ॥ २५ ॥
 यत्खड्गधाराभिररित्रजानां प्रतापवह्निः शमितः समंतात् ।
 तदंगनाबाष्पभरैरधास्य चित्रं न कुत्रापि निरस्यते स्म ॥ २६ ॥
 सहावदीनं समरे विजित्य जग्माह यो बाहुबलेन मानी ।
 असंख्यसंख्याजितशारदीन—शशिप्रभाभेतु तदीयकीर्तिं ॥ २७ ॥
 ततो भवहुःशलदेवनामा भूमानगरिवातविजितृधामा ।
 यन्मानसं प्राप्य न धर्महंसः कौस्कान् विलासन् कलयांचकार २८ ॥
 पलायमाना दरतो द्विषतो बुंवारवान् यान् समरेष्वकार्षुः ।
 जयश्रियः पाणिमहाय यस्य त एव वेदध्वनयो बभूवुः ॥ २९ ॥
 नाकिशनारीजनगीयमान—गीतामृतास्वादवितीर्णकर्णं ।
 श्रीकर्णदेवं समरे विधाय तद्राज्यलक्ष्मीं परिणीतवान् यः ॥ ३० ॥
 हस्ते लग्निकास्य जगात्समक्षं कंठे लुठंष्याः प्रतिभूयतीनां ।
 यत्खड्गवलेरसतीव्रतायाः किमौचित्यं नाञ्जति कालिका स्म ॥ ३१ ॥

महीं महीं भूषयतिस्म तस्मात् श्रीविश्वलो विश्वविलासिकीतिः ।
 समूलमुन्मूल्य कुलं रिपूणा मेकाधिपसं भुवि यश्चकार ॥ ३३ ॥
 प्रसूत्रराजनीतिलतावितान—कुठारकल्पेपि यदीयराज्ये ।
 ललास लोके यदनीतितैव तत्कस्य नो विस्मयमाततान ॥ ३४ ॥
 यस्यारिनारीगिरिगह्वरेषु सुहृन्मृगाक्षीरतिमंदिरेषु ।
 स्थिता सुखं भूषणभूषितांगी विवेद नैवोदितमस्तमकं ॥ ३५ ॥
 हताग्रहितानां सकलेवराणां स्पर्शोल्लसन्सुप्तिभरातदोषे ।
 तल्लोलदृग्लोचनवारिपूरैः क्षोणीतल्लैः वृक्षमक्षिपद्यः ॥ ३६ ॥
 अहीनधामानमदीनसेनं सहाबदीनं समरे निहत्य ।
 अमूमुचन्म्लेच्छकुलैर्द्विधापि यो मालवस्यापि विभुर्विभुत्वं ॥ ३७ ॥
 ततो भुवं भूषयतिस्म पृथ्वी—राजः स्वकीयैर्विशदैर्यशोभिः ।
 प्रकंपमाने युधि यत्कृपाणे चित्रं निपेतुर्द्विषतां वतंसाः ॥ ३८ ॥
 मूर्ध्नुर्वृह्यमाना सततं जनानां मनोरथानाशु समर्थयंती ।
 आज्ञा यदीया हरपादपद्म—सेवेव कल्याणकरी बभूव ॥ ३९ ॥
 गंधर्वकुंदैर्दिवि गीयमानां सौभाग्यभंगीं विनिशम्य यस्य ।
 सा का सुरी स्वस्य न या ववांछ तत्संगमावाप्तिकरं नरत्वं ॥ ४० ॥
 ततो बभावाल्हणदेवसंज्ञो भूभृद्वटं मन्यशिरोवतंसः ॥
 वने द्विषंतः स्मृतयद्रजैद्रा श्वकंपिरे वीक्ष्य महीभृतोपि ॥ ४१ ॥
 देहीति जल्पन्नपि याचकेन दानप्रियो यो न जजल्प नेति ॥
 दावन्नकिं दानपदेस्ति नोपि बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ४२ ॥
 छिन्नद्विषच्छोणितशोणशोची रणेषु यस्यासिलता चकासे ।
 या स्पर्द्धिनीं वाचमुवाच तेन कृष्टेव जिह्वा युधि सैव तेषां ॥ ४३ ॥
 यद्रूपगानं भुवि गीयमानं निपीय कर्णजलिभिर्निकामं ।
 स्वप्नप्रसंगात्तदीयसंगा बभूव का नो धृतकामरंगा ॥ ४४ ॥
 आनलदेवो भटमौलिमौलिरथोपयेमे नृपतित्वलक्ष्मीं ।
 यः संगरे दारितवैरिवार—पार्णिधमं स्वर्गपथं चकार ॥ ४५ ॥

जेगीयमानं निजकामिनीभि राकर्ण्य यं शेष इति प्रदध्यौ ।
 कोप्यस्ति धत्ते वसुधां क्षणं यां गत्वा यथैनं प्रविलोकयामि ॥ ४६ ॥
 स्वकालिमानं वितरन्मरीणां तेषां च जीवं च यशांसि गृह्णन् ।
 रणे यदीयः करवालदंडो वणिकलाकौशलकेलिरासीत् ॥ ४७ ॥
 गिरीशकैलासमुधामुधांशु-श्रियं समाकृष्य यशः किमस्य ।
 वेधा व्यधनास्य पुरो यदेते निःश्रीकतामाकलयांबभूवुः ॥ ४८ ॥
 प्रोदंध्यपाणिं कनकाद्रिदंभा दिदं जगदेव वसुधरेयं ।
 दाता विवेकी विनयी नयी वा विहाय नैनं सुषुप्ते मयान्यः ॥ ४९ ॥
 वस्त्रेण पलाशार्धपथे विमुक्ता स्थितापि यद्वैरिवधः स्वदेशे ।
 शीतद्युतेस्तीव्रतया नवं स्वं द्वीपांतरं प्राप्तममंस्त किंचित् ॥ ५० ॥
 पर्यंतशैलप्रतिबिंबदंभात् क्रीडारसक्रोडितदिग्विपं यः ।
 अचीघ्नन्त् पुष्करपुण्यपारं कासारसारं शुचि वारिवारं ॥ ५१ ॥
 विस्मापकश्रीर्भवति स्म तस्मा दूभृत् जगद्देव इति प्रतीतः ।
 दानं समानं समवाप्य यस्य वनीपकाः [के धनिनो नचोर्व्या] ॥ ५२ ॥
 सशोकधूमाश्रुजलैर्मिलित्वा निश्वासवातैरिपुकामिनीनां ।
 सद्यो घनीभूय न दुर्द्दिनानि तेने यद्रोजो ज्वलनः किमासां ॥ ५३ ॥
 व्यागतिविश्वस्य विधेर्विधित्सो र्यस्यांगुलीः पाणितलं नखौश्च ।
 स्वर्गोस्तनाः स्वर्द्धुमपलवाः स्व-मणिः किलाभ्यासकृतेऽसृष्टिः ॥ ५४ ॥
 गुणान् यदीयान् गणयन् विधाता परिश्रमं तं कलयांचकार ।
 त्रिलोक्य सृष्टावपि नानुभूते र्यलेशमात्रं विषयीबभूव ॥ ५५ ॥
 ततो भवद्विश्वलदेवनामा विश्वापतिर्विश्वविकासिधामा ।
 यत्पाणिप्रायोऽरुहि कर्णिकायाः पुपोष भावं ननु भूतधानी ॥ ५६ ॥
 विदारिताऽरातिकरींद्रकुंभा दान्यत्र पेतुर्युधि मौक्तिकानि ।
 तान्येव पुष्पाणि विकस्वराणि यदीयकीर्तिव्रततेर्बभूवुः ॥ ५७ ॥
 यदीयकीर्त्या विजितो हिमाद्रि रद्यापि नाश्रूणि विमुच्यते किं ।
 भृशं सपत् तापनतापनेन द्रवीभ्रवदैमशिलाछलेन ॥ ५८ ॥

गुणान् कणेहस्य निपीय यस्य भृशं प्रहृष्टोपि सुपर्ववर्गः ।
 कष्टं [सचिन्नाहत एव तस्यौ न देवभूपं] श्रितवान् यदेव ॥ ५९ ॥
 तस्मादशोभिष्ट महिष्ठधामा महीमहेंद्रो जयपालनामा ।
 स्वद्विरस्त्रैरिपुकामिनीनां यशस्तरुः पल्लवितो यदीयः ॥ ६० ॥
 वृन्दानि संख्ये बलिनामरीणां वीक्ष्यावरोधे च तनूदरीणां ।
 यो विश्वविख्यातयशः प्रकाशो भृशं न कंदर्पमुरीचकार ॥ ६१ ॥
 दुग्धोदधिस्फीततरत्तरंग—श्रेणिश्रियां वैभवजेतृभासः ।
 जगूरणद्वेणुरवाभिरामं गुणान् यदीयानुरगैर्द्रकन्याः ॥ ६२ ॥
 गंगेयवद्वेयगुणस्ततोऽभात् श्रीगंगदेवो वसुधासुधांशुः ।
 निश्वासवाते रिपुकामिनीनां प्रतापसप्ताचिरदीपि यस्य ॥ ६३ ॥
 दोषाकरो यद्यशसो महत्त्वं विलोक्य मात्सर्यभरं दधानः ॥
 यदर्जयामास तमःकलंक—च्छलान्तदद्यापि न मुंचते ऽसौ ॥ ६४ ॥
 परः शतेभ्योपि रिपुत्रजेभ्यो यच्छन्न तुच्छां सुरलोकलक्ष्मीं ।
 उदामसंध्याममवाप्य मात्रा हीनः कृपाणोऽजनि यस्य नैव ॥ ६५ ॥
 गतेषु कर्णादिषु दानशौंडे—ष्वयं जनो मा जानि दौस्थ्यपात्रं ।
 ध्यातेति यं दायकचक्रशक्रं मन्ये दयालुर्वेदधे विधाता ॥ ६६ ॥
 त्रैलोक्यलोकावलिकर्णकर्ण—पूरीकृतानंतगुणैकधाम ।
 इलाविलासी जयतिस्म तस्मात् सोमेश्वरोऽनश्वरनीतिरीतिः ॥ ६७ ॥
 रणेषु येन स्वकरांबुजेन प्रोलास्यमानासिलता चकासे ।
 अंतः स्फुरत्क्रोधकृशानुजात—धूम्येव साक्षाद्बहिस्त्रसंती ॥ ६८ ॥
 उक्तेन गोत्रस्खलनाद्यदीय—नाम्ना विलक्षं रमणं विधाय ।
 चिराय संभोगरसप्रसंगि चेतो निजं प्रीणयतिस्म का न ॥ ६९ ॥
 बह्वेद्विषन्नृत्ति यत्प्रतापा ऽग्निमभ्यवर्धन्नरियोषितो ऽस्त्रैः ।
 हविर्वेदेभिर्ववृधे सकामं वामे विधौ वाममंशेषमेव ॥ ७० ॥
 अनेन राजा सममेकभावं कथं समायांतु भुजंगराजः ॥
 अधात्सहस्रेण स गां शिरोभि रयं पुनस्तां भुजपैक्यैव ॥ ७१ ॥

कर्पूरदेवीति बभूव तस्य प्रिया [प्रिया] राधनसावधाना ।
 जितं यदास्येन जले निलीया द्याप्यप्सुजं किञ्च तपस्तनोति ॥ ७२ ॥
 ब्रह्मस्थितो ऽसौ रमणः कदाचित् विलोक्य लुब्धो भविता बतैताः ।
 इतीव या नो हृदये प्रवेष्टुं मेणीदृशामप्यदितावकाशं ॥ ७३ ॥
 पत्या भुवो वैषयिकं विनोदं सा निर्विशङ्कं किल निर्विशङ्ती ।
 अमानधामानमसूत सूनुं हरेरिवाशा तुहिनांशुविभं ॥ ७४ ॥
 अतुच्छवात्सल्यभरं दधानो वितत्य तज्जन्ममहं महीतं ॥
 जगज्जनाल्हादकरस्य पृथ्वी—राजेतिनामाऽधित तस्य भूपः ॥ ७५ ॥
 तनुविषानिर्दलितांधकार—जालः स बालोऽन्वहमेधमानः ।
 भृशं प्रजानां नयनांबुजानां भद्रं करो भानुरिवाजनिष्ठ ॥ ७६ ॥
 शास्त्रेषु शास्त्रेषु च लब्धपारं विलोक्य भूमानथ तं कुमारं ।
 साम्राज्यभारं प्रवितीर्य तस्मै योगेन मार्तं वपुस्तसर्ज्ज ॥ ७७ ॥
 पित्रा प्रदत्तं समवाप्य काले राज्यं स भूभृन्नितरां चकासे ।
 अहर्मुखे हर्षति नोदयाद्रि र्यथा तमोव्रातविनाशि रोचिः ॥ ७८ ॥
 गुणाभिघातं प्रसभं प्रकुर्वन् न्येष चक्रे न गुणाभिघातं ।
 अपि प्रतन्वन् परलोकबाधां न च प्रतेने परलोकबाधां ॥ ७९ ॥
 निषेवमाणोप्यसितांसवृत्तिं नैवासितां वृत्तिमुपादितैषः ।
 तेनेति तेने परलोकपीडा न तेन तेने परलोकपीडा ॥ ८० ॥

द्विदकुंभिकुंभतटदत्तदृढप्रहार-

प्रसंगलग्ननवमौक्तिककैतवेन ।

क्षमामंडलं फलितुमुन्मिषितप्रसून

राजीव यस्य युधि खड्गलता विरेजे ॥ ८१ ॥

कीर्तिर्यस्य सतीव्रतेति मृदुरप्याधत्त न प्रसयं

चित्ते कस्य न योज्जतिस्म तमहो कल्पातमप्यास्थितं ।

अन्येषां तु सतीव्रतापि न सती वश्येव तान् जीविता

वध्येवोञ्जति चेन्नयास्म कतिचित्तान् जीवतोप्युञ्जति ॥ ८२ ॥

वाग्देवीं चिकुरे शशांक मुदरे शंभुं गले तद्वृषं
 प्रोथाग्रे बलमंबरे मदकलं स्वःकुंभिनं कुंभयोः ।
 जग्राहास्य यशोभ्रमेण भुवने भ्राम्यद्विषां दुर्यशो
 धिग्वैरस्य दुरंततां स्फुरति या तःसंततावप्यहो ॥ ८३ ॥
 भेजे यस्य शयालुतां शयपयोजन्मन्यसा विदिरा ।
 तद्रागेण समैदसिच्छलमलंकृत्य स्वयं श्रीपतिः ।
 नैवं चेत् बलिवैरविक्रमभरध्वंसेऽस्यकौतस्कुती
 शक्तिः संयति संबभूव नितमामुल्लासिनीलद्युतेः ॥ ८४ ॥
 दिक्शैलद्विपकूर्मभोगिविभवः प्रोद्धृत्य सर्वसहां
 तद्वूयो भरभंगुराः परिमुमुक्षंतोपि कंपच्छलात् ।
 दृष्ट्वा यं प्रतिपन्नसूरमनिशं भूपालचूडामणिं
 लज्जाकीलककीलिता इव न तां शक्ते त्यजन्ति स्म ते ॥ ८५ ॥
 औन्नत्येन यशोभरेण च पराभूतिं परां लंभितो-
 ऽस्योच्चैर्लभयितुं पराभवपदं बांछन् स्वयं तौ पुनः ।
 ईशाराधनमाततान हिमवान् कन्याप्रदानादिभि
 र्व्यर्थं किं यशसैककेन न तयोस्तं वेदमूढोजित ॥ ८६ ॥
 चितारत्नावनद्धेऽनवरतममृता सिक्तकल्पद्रुसांद्र-
 च्छायाच्छन्ने निषण्णाः श्रमविगमकृते चत्वरे चत्वरेपि ।
 तीरे सिद्धापगायाः सुरसुरभिगणांश्चारयंत्योस्यदानं
 जेगीयतेस्म देव्यः करकमलमिलद्वेणुवीणाविलासाः ॥ ८७ ॥
 शश्वदेन निरीतितां गमयता क्षोणीतलं क्षमाभृता
 दिष्टा अप्यतिवृष्टयो जलनिधेः पारं प्रयातुं परं ।
 यत्प्रक्षिप्य ररक्षिरेऽक्षिषु निजेषूच्चैरिपुस्त्रीजनै-
 स्तत्तेनैव हतप्रियेण पुपुषे साकं न किं वैरिता ॥ ८८ ॥
 यत्खड्गधुण्णभूमीपतिविततिशिरःसंचरद्रक्तधारा-
 वारां राशिः प्रसर्पत् क्षितितलमखिलं रक्तमेवाकरिष्यत् ।

एषा प्रोद्वच्छदच्छामृतकरकिरणक्षुब्धदुग्धाब्धिमुग्धा
 यत्कीर्तिर्विस्फुंती यदि सपदि न तत् श्वेततामापयिष्यत् ॥ ८९ ॥
 वीरे यत्र रणे तथा वितरणे सन्मार्गणानां गणा-
 स्तन्वाने प्रथमानमानविभवे संलब्धलक्षान् क्षणात् ।
 पूर्वोपार्जितकीर्तिकर्त्सनभियां संभ्रांतचित्तश्चिरं
 कश्चिन्न श्रयतिस्म दानपरतां नो वा भटमन्यतां ॥ ९० ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीर-
 महाकाव्ये वीरांके श्रीभीमदेवप्रभृतिपूर्वजवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः
 समाप्तः ॥ ६५

अथ तृतीयः सर्गः

अथ प्रथीयस्तरसा रसायास्तलं शयालुं स्वशये शकेन ।
 सहाबदीनेन वितन्वतालमुपद्रुता पश्चिमभूमिपाला ॥ १ ॥
 आल्हादनेनाखिलभूतधाव्या यथार्थतां नाम निजं नयन्तं ।
 गोपालचंद्रांगवितीर्णरंगं श्रीचंद्रराजं पुरतो निधाय ॥ २ ॥
 उपायनानीतमहेभकुंभ—गलन्मदाद्रीकृतभूमिभागं ।
 भेजुर्भुजोर्जाविजितारि पृथ्वी—राजा लयद्वारमुदारवेगा ॥ ३ ॥
 त्रिभिर्विशेषकं
 प्रवेशिता नाथगिराथ वेत्र—करेण कांताभरणा नरेण ।
 पृथ्वीपतेः पादसरोजयुग्मं नत्वा यथा स्थानमुपाविशस्ते ॥ ४ ॥
 दीनाननांस्तान् प्रविलोक्य पृथ्वी—राजस्ततः पार्श्वचरानुवाच ।
 पद्मा हिमासीव निदाघसंज्ञे श्रियं किमंते दधते न भूपाः ॥ ५ ॥
 तं चंद्रराजोऽथ जगाद चंद्र—श्रीगर्वकूलंकषदंतदीप्त्या ।
 हृदुलंसद्वाङ्मयदुग्धसिंधो विस्तारयंस्तारतरानिवोर्मीन् ॥ ६ ॥
 तपःप्रभावार्जितवर्यवीर्यं सहाबदीनः शकमेदिनीनः ।
 उपप्लवागाजनि धूमकेतु रिवाग्रनौ बाहुजमंडलानां ॥ ७ ॥

देशानशेषान् जहि नागराणां हरैर्णनेत्रा दह मंदिराणि ।
 विगृह्य यो बाहुजराजराजेः कुलानि चक्रे विपदाकुलानि ॥ ८ ॥
 अशेषभूपालविशेषकाभ के नाम ते क्षोणिभुजः क्षमायां ।
 स स्वौजसा त्रासितबाहुजानां वृद्धैर्दरीः पूरितवान्न येषां ॥ ९ ॥
 यः संगरे संगररंगवेदी क्षात्रं क्षणद्वेदम नयन् यमस्य ।
 किं भार्गवोयं पुनरेव जात इत्याकुलैर्वीरकुलैर्व्यतर्कि ॥ १० ॥
 अयं समागादयमाः समागाज्जना इति स्फारितलोचनाब्ज ।
 दिशो दशापि प्रविलोकयंतो यतो भयेनानिमिषीवभूवुः ॥ ११ ॥
 उद्वास्य शस्यान्यपि भूपतीनां यस्त्रैपुराणीव पुराणि शंभुः ।
 अतिष्ठिपत् द्विद्वकुलशूल मूल—स्थाने प्रधानां निजराजधानीं ॥ १२ ॥
 निःकारणं दारुणवैरभाजा तेनाभिभूता नृपभूभुजोमी ।
 समैरुत्स्वां शरणं शरण्य मतो भवानेव परं प्रमाणं ॥ १३ ॥
 इत्येतदीयां विनिशम्य वाचं वाचयमानामपि कोपकर्त्री ।
 आकृष्य कूर्चं तरवारिमुष्टि—पटिष्ठताभात्करवारिजेन ॥ १४ ॥
 मयूरबंधेन निबन्ध्य नैनं पादारविदे यदि वः क्षिपामि ।
 जातोन्वये तर्हि न चाहमाने इति प्रतिज्ञामकरोन्मरेशः ॥ १५ ॥
 ततस्ततः श्रीः शुभकारिसर्व—ग्रहे विलम्बे विजये च योगे ।
 चंचाल चंचन् प्रतिपंथिमाथ चिकीर्षया व्याकुलचित्तवृत्तिः ॥ १६ ॥
 पौरैर्णपोताभदृशः प्रयातं प्रचिक्षिपुस्तं प्रति यान् कटाक्षान् ।
 मांगल्यहेतोः स्म भवन्ति तस्य त एव दूर्वाक्षतकातिभाजः ॥ १७ ॥
 निरंतरप्राप्तमहाप्रसाद—विशुद्धये शुद्धधियः प्रकामं ।
 करस्फुरत्स्फारतरासिदंड—स्फराः प्रचेलुर्वरवीरवाराः ॥ १८ ॥
 द्यावापृथिव्योरुदरंभरीणि प्रोत्तुंगरंगद्वजगजितानि ।
 अपि द्वयानां धरणीधराणां सत्त्वानि चक्रुर्विधृताधृतीनि ॥ १९ ॥
 प्रतापसूर्येभ्युदितेदत्सीये साध्यं किमेतेन बतोद्यतेन ।
 इतीव तीव्रदुतिमुद्यतश्रि—सैन्योत्थरेणुस्तिरयांनभूव ॥ २० ॥

रजोव्रजैर्वाजिखुराभिघातो—त्यैर्जानुदघ्नत्वमपि प्रयाताः ।
 मदोदकैः सैन्यमतंगजानां वंशद्वयस्यः सरितो बभूवुः ॥ २१ ॥
 इति प्रयाणैः कृतवैरिवारः प्राणप्रयाणैर्नृपतिः कियद्विः ।
 वसुंधरां भूरितरामतीत्याऽभ्यवेष्टयत्तच्छकराजदेशं ॥ २२ ॥
 आजगमिवांसं तमुपस्वदेशं चरैरथाकर्ण्य शकेश्वरोपि ।
 संनह्य सैन्यं रिपुदत्तदैन्यं भेजेभ्यमित्रत्वमवार्थवीर्यः ॥ २३ ॥
 कोदंडदंडद्युतिमंडितांगाः कटीतटाबद्धबृहन्निबंगाः ।
 सूक्ष्माक्षिलक्षीकृतवैरिवीराः पृष्ठेनिरीयुर्यवनप्रवीराः ॥ २४ ॥
 प्राक् रेणुजालानि ततः करेणु—कुंभप्रमत्पदपदङ्कृतानि ।
 ततो भटानां स्फुटसिंहनादाः सैन्यद्वयस्याप्यमिलंस्तदानीं ॥ २५ ॥
 परस्परालोकनितांतजात—प्रसृत्तरायलकवेल्दंगाः ।
 नानास्फुरद्वेतिभृतः प्रवीराः प्रतेनिवांसो रणरंगलीलां ॥ २६ ॥
 मणीचकानीव महीरुहाणां क्षिपन् यशांसि द्रुतविद्रुतानां ।
 वज्रो मरुत्वान् भटराजराजि—करांबुजयत्तपृषत्कजन्मा ॥ २७ ॥
 मिथः समानाक्षिनिरीक्षणेन प्ररूढगूढप्रतिघा इवोच्चैः ।
 घटैकदेशीयभटास्तुशोभा—श्वानामयुध्यंत हठात्तदानीं ॥ २८ ॥
 दंतावलस्य प्रषरं प्रविश्य कश्चित्तदाघातकलाविपश्चित् ।
 क्षुर्या विदार्योदरमुग्रवीर्यो विलोठयामास तमाशु भूमौ ॥ २९ ॥
 उन्मुख्य कश्चित्तरसा रसाया आरूढवास्तुंगकरींद्रकुंभं ।
 लांगूललीलायितखड्गदंड एणारिलीलां कलयांबभूव ॥ ३० ॥
 कश्चित्स्पदात् स्पंदनमापतंतं धृत्वा करी काक्रमुखे सुखेन ।
 अवाप्य सद्यो भ्रमिमंतरिक्षे प्रास्फालयत्संगरभूशिलायां ॥ ३१ ॥
 प्रक्षिप्य पश्चात्करमुग्रवेगात् उत्पाटितस्पंदनकैतवेन ।
 योद्धुं स्वयं पट्टिशमादधान इवेतरोभात्पदगै रमेभः ॥ ३२ ॥
 चीत्कारमाकर्ण्य मतंगजानां विव्रस्यतः कोपि तुरंगमस्य ।
 उष्णीषखंडेन पिधाय कर्णौवपुःपुरैः सममाहवेच्छां ॥ ३३ ॥

हंतुं क्रुधा दंतिनमापतंतं अस्तुदागैर्युधि दद्विरेव ॥
 प्रत्यधिना लूनभुजद्वयोन्यो दशनं प्रतेने नययुद्धमेव ॥ ३४ ॥
 सन्नाहसंधावभिजातगात्र-प्रभेदने किं कुतुकं भटानां ।
 मनोपि तेषां परमाणुरूप मभेदि यत्तैः करलाघवेन ॥ ३५ ॥
 तदा विपत्तौ पितरः सुतानां प्रमोदपूरं युधि लेभिरे यं ।
 अपुत्रिणामप्यजनिष्ट तेषां मेतच्छतांशोपि न जन्मकाले ॥ ३६ ॥
 अयोद्धैश्वरभटैस्तुरष्का श्वंडासिदंडैरभिताड्यमानाः ।
 नेशुः समंताल्लगुडप्रपातै र्यथा कुलान्येकविलोचनानां ॥ ३७ ॥
 स्यात्येष यन्त्रांतरसंस्थितानां यादृश्यवस्था हरिमंथकानां ।
 तादृश्यभूदुपतिचाहमान-रणाश्रयाणां यवनेश्वराणां ॥ ३८ ॥
 दृष्ट्वा विशीर्णं युधिजीर्णकल्प मिवात्मनीनं शिविरं शकेशः ।
 क्रोधादधाविष्ट महिष्टमुष्टि-धृतासिदंडः स्वयमाशुचंडः ॥ ३९ ॥
 तमापतंतं प्रसमक्ष्य चाह-मानोपधावदृततीव्रवेगः ।
 अंतःस्फुरत्क्रोधकृशानुकीला-नुकारिरागारुणदारुणाक्षः ॥ ४० ॥
 करोदरोद्धासिमहासिदंड-छलोल्लसत्पुष्करदुर्निरीक्षौ ।
 अभ्युद्यतौ वन्यगजौ किमेतौ वितर्क्यमाणाविति वीरवारैः ॥ ४१ ॥
 प्रपूरयंतौ भुवनोदराणि पादाभिघातप्रतिजातशब्दैः ।
 मिथः प्रहारप्रथनप्रवीणौ युद्धं चिरायातनुतां क्रुधा तौ ॥ ४२ ॥
 एवं नृदेवो युधि युध्यमानः प्रसह्य किञ्चिच्छलमाकलय्य ।
 शकाधिराजं विनियम्य सम्य गप्पुपुरत्स्वां विधिवत्प्रतिज्ञां ॥ ४३ ॥
 महीमहेंद्रान् शरणागतांस्तान् स्वे स्वेधिकृत्वा विषये नयेन ।
 ततः स मानी निजराजधानी मापद्विमानिकृतशत्रुजातः ॥ ४४ ॥
 वासांसि दत्त्वा सुरलोकलोभिमहांसि तस्मा इति राड् मुमोच ।
 हा तत्र को नाम पुनर्विधित्सु रमामया संगरमेवमुच्चैः ॥ ४५ ॥
 पृथक् पृथक् संगररंगभंग्ये-त्थं सप्तकृत्वः क्षितिवासवेन ।
 विनिर्जितोसौ यवनावनीशो मल्लौ च जग्लौ च भृशं नृशंसः ॥ ४६ ॥

अथासहस्तं स्वबलच्छलाभ्यां जेतुं शकेशः शकचक्रकेतुं ।
 बलाभिलाषी प्रचचाल चंद्र इव ग्रहेशं प्रति वर्षरेशं ॥ ४७ ॥
 कांबोजलंगाहथभीमभिल्ल—बंगादिदेशाधिपपेशलश्रि ।
 शिष्टाष्टलक्षप्रमितामिताहि—कांतस्वराजिस्वरवाजिराजि ॥ ४८ ॥
 संपादितारातिविपत्तिपत्ति—कोव्याकुलं शौर्यकलं बलं स्नाक् ।
 उक्ताःमवार्ताय नृपाय तस्मै घटैकदेशीयनृपो ददेऽथ ॥ ४९ ॥
 सद्यस्ततोऽसौ प्रसरत् प्रसादात् साम्राज्यमासाद्य सहाबदीनः ।
 न केनचित् ज्ञातचरः समेख जग्राह दिल्लीमतिविग्रहेण ॥ ५० ॥
 ततो भियाभ्यस्तपलायनानां हताहता हेति कृतारवाणां ।
 भयप्रभाणां मुखतो जनानां समागमं शत्रुपतेर्निशम्य ॥ ५१ ॥
 रणे मयासौ शतशो जितोपि किं चापलं बाल इवातनोति ।
 वहन्नहंकारमिति क्षितीशः प्रचेलिवांस्तुच्छपरिच्छदोपि ॥ ५२ ॥

युगमं

प्राग्लभतद्वस्तभृशानुभूत—भीस्तं समीक्ष्येति शकः प्रदध्यौ ।
 अस्माकमेकाक्यपि नैष जेतुं शक्यो मृगाणामिव पंचवक्त्रः ॥ ५३ ॥
 ततो निशीथे निभृतांधकारे संप्रेषितैः प्रत्ययितैः शकेशः ।
 अबीभिदत्पुष्कलनिष्कदानै स्तस्याश्वपालं सह तौर्यिकैः सः ॥ ५४ ॥
 दिष्ट्या समेता ध्रुवमस्मदुक्ता यास्यंति वेश्मानि परं निजानि ।
 हन्मो वितन्मोद्य दृढं स्वराज्यं मित्युक्तियुक्तिप्रथका मिथोपि ॥ ५५ ॥
 आकाशशेषे तुहिनांशुविने प्रकाशकल्पेऽनुहिनद्युतौ च ।
 शकाः समंतान्निभृतं समेख पृथ्वीपतीये शिबिरे निपेतुः ॥ ५६ ॥

युगमं

गृहाण शस्त्रं निगृहाण शीघ्रं प्रयात एवैष शकोऽग्रतस्ते ।
 आहन्म एतान्निहता बतैते रित्थं भटप्रोद्धवाक्यचित्रे ॥ ५७ ॥
 प्रवर्त्तमाने समरे समंतां च्छकेशनुत्तेन तदाश्वपेन ।
 तुरंगमस्तेन नृपाय नाटा—रंभाभिधानो श्वयते ददे सः ॥ ५८ ॥

तमश्वमारूढममुं विभाव्य शकात्तचित्ता अथ तौर्यिकास्ते ।
 अवीवदन् वीरवरप्रियाणि मृदंगभेरीपटहादिकानि ॥ ५९ ॥
 अभ्युन्नताभोधरधीरगार्ज—वितर्जिनं तूर्यरवं निशम्य ।
 प्रनर्तितुं बर्हेणवत्प्रवृत्ते ताक्ष्ये विलक्षः क्षणमास भूपः ॥ ६० ॥
 भज स्थिरत्वं व्रज मा विषादं इत्युक्तिभाजो यवना जवेन ।
 किं कार्यता मूढममुं तथास्य मवेष्टयन् द्राक् चटका इवार्हि ॥ ६१ ॥
 भुवं स्पृशन् दक्षिणपादजान्वं—गुष्ठेन चाकुंचितवामपादः ।
 वहन् कृपाणावरणं च हस्ते ज्योत्सुख सत्तेनिषसाद भूमौ ॥ ६२ ॥
 भंग्या भुवः कांश्चन कांश्चिदुग्रा—सेर्वेळनैः कांश्चन सिंहनादैः ।
 विनासयन् चित्रविधायि युद्धं चिराय चक्रे भटचक्रशक्रः ॥ ६३ ॥
 पृष्ठे शकस्तावदुपेय कश्चित्प्रक्षिप्य कंठे धनुराततज्यं ।
 अपीपतद्भूपतिमाशु पश्चात् संभूय सर्वे तरसा बंधुः ॥ ६४ ॥
 अथ स धरणिकांतः सद्गुणालीनिशांतः
 प्रतिहतखलजातः प्रौढराढावदातः ॥
 विधिविलासितयोगादासबंधः शकैद्रात्
 द्विरपि रतिमहासीद्धोजने जीवने च ॥ ६५ ॥
 यवनाधिपदेशमनुप्रहितं विभुनै[व] पुरोदयरामभटं ।
 समुपेतमवेक्ष्य तदा शकराद् प्रविवेश पुरीमुररीकृतभीः ॥ ६६ ॥
 कष्टं निशम्योदयराम ईशितुः प्राप्तं तथा नाह मभूव मित्यथ ।
 मूर्धानमुच्चैरधुनोन्मुहमुहः शल्यं तदुद्धर्तुमिव स्वतो हृदः ॥ ६७ ॥
 संलज्ज्यैनं व्यसनपतितं स्वामिनं चेकृजामि
 क्रीडां व्रीडा कलयति तदा गौडगोत्रे सुखं मे ।
 इत्थं ध्यात्वा शकपतिपुरीं संनिरुध्याभितोसौ
 तस्थौ पक्षद्वयमनुदिनं युध्यमानो हठेन ॥ ६८ ॥
 म्लेच्छावनीपमिममेवमन्यदा कश्चिज्जगाद सविषादमानसः ।
 त्वामेष कोऽमुचदनेकशो रणे त्वं नैकवेलमपि हा जहास्यमुम् ॥ ६९ ॥

धर्मोचितामपि तदेति तस्मिन् श्रुत्वा भृशं स कुपितो नृशंसधीः ।

उच्यंत एत इत एव विद्रव—द्राजज्ञकोपनिषदस्तमित्यवक् ॥ ७० ॥

वीरैर्द्रेष्यथ दत्तदृष्टिषु धरापीठे द्विषा स्नाक् सतां

सांद्राश्रुस्रुतिसिक्तशोकललितकान्देषु वृन्देषु च ।

आनीयैष नृपं तमुग्रतररुद् दुर्गांतरे चीचय-

त्कार्याकार्यविचारणाधबधिरा हाहाऽधमाः सर्वतः ॥ ७१ ॥

शैवा य “च्छिव” मामनन्ति “सुगतं” बौद्धा यदाचक्षते

“सर्वज्ञं” यदुदाहरन्ति नितमामर्हन्मते छेकिलाः ।

तद्ब्रह्माद्भुतचिन्मयं स्थिरमनास्तत्र स्थितोसौ स्मरन्

पृथ्वीराजनृपो नृपालिलको लेभे शिवं शाश्वतं ॥ ७२ ॥

पृथ्वीपतेरिति विनाशगतिं निशम्य

दूनः स गौडकुलपंकजबालसूर्यः ।

स्थानं निजं तदुपगम्य बलं स्वयं च

युध्वा दिवस्पतिपदं तरसाससाद ॥ ७३ ॥

अधिगम्य भूपतिविपत्तिमिति स्रवदश्रुमिश्रनयनस्तदनु ।

विहितौर्ध्वदैहिक इलामखिलां स्वकरे चकार हरिराजनृपः ॥ ७४ ॥

यन्नामप्रतिवर्णसंश्रुतमुधापूरापतद्यदशः

कर्पूरोरुरजोभरप्रसृमराविर्भाविपंकाकुले ।

वाणीनां पथि नाभजंत पथिकीभावं यदीया गुणा

औदार्यप्रमुखाः किमद्भुतमहो तत्तत्कवीनामपि ॥ ७५ ॥

यस्याणि सरसीरुहं किल रमा भेजेऽसिदंभाच्च तां

रागादन्वगमत्स्वयं हरिरभूत्सूनुः प्रतापस्तयोः ।

यः श्रुत्वाऽग्रजवैरिणं स्मररिपुं कोपात्तथाऽतीतपत्

नालं दूरयितुं यथा क्षणमपि स्वस्मात्स गंगामभूत् ॥ ७६ ॥

भूचक्रे स्वयंशोद्रितुंगशिखरादभ्युद्गतैरंशुभि-

र्ब्रह्मांडाहतिभवेगविधुरैः प्रस्थान्निवृत्तैः पुनः ।

देवानामपि कुंभजन्ममुनये दातुं किमर्थं व्यधात्
 निखोलासिविकासिकासुभगं भूष्णुश्रियं यो दिवम् ॥ ७७ ॥
 विधुरतिविधुरश्रीनिस्तरंगः च गंगा
 कनकगिरिरगौरस्त्यक्तगर्वश्च शर्वः ।
 कुमुदममदमैद्रः सिंधुरो नोदुरोजा
 अजनि लसति विष्वग्दीचि यत्कीर्तिपूरे ॥ ७८ ॥
 यान् यान् व्यत्यगमन्नुपान् कृतनतीस्ते ते प्रकाशं ययु-
 र्यान् यान् प्रत्यचलच्च भेजुरभितस्ते ते क्षणान्मलानतां ।
 यस्य क्षोणिपतेः प्रतापवसतेर्दिगजैत्रयात्रोत्सवे
 सेना कापि न वा व्यराजततमां संचारिणी दीपिका ॥ ७९ ॥
 कर्तुं दिग्जपमुद्यतस्य निखिलं क्षोणीतलं कामता-
 मश्वानां गतिभंगता मुपनयन् वेगोत्तरं धावतां ।
 शारंगराशिरसावजायत तमां यस्यांतरायः कवे-
 र्वाचां वाच्यविचारभास्वरूचां गोष्ठीशठानामिव ॥ ८० ॥
 हत्वानेन विपक्षभूमिपतयः स्वैर्बभूव लंभिता
 अस्प्रेमामुपकारितां स्वहृदये संभाव्य तेपि क्षणात् ।
 सच्चक्रुर्गजवाजिराजिवसुधाकोशादिदानैरमुं
 बध्यं सारपरोपकारजनितं पुण्यं न शत्रावपि ॥ ८१ ॥
 हुत्वा यो निजकोपपावकमुखे द्विद्धीरहव्यं शुचा-
 क्रंदत्तद्रमणीविलोचनगलद्वाष्पांनुभिर्भूरिभिः ।
 भूचक्रेऽत्र तथातिवृष्टिमनिशं प्रोलासयामासिवान्
 आशिश्चाय यथाविनाशमचिरादन्यायवीजांकुरः ॥ ८२ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहा-
 काव्ये वीरांके श्रीपृथ्वीराजसंग्रामवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

अथ चतुर्थः सर्गः

कुर्वन् कुवलयोलास मसंतापकरैः करैः ।
 वेला इव तुषारांशुः स प्रजा अभ्यवीवृधत् ॥ १ ॥
 राज्यं निर्विशतेऽन्येषु हरिराजमहीभृते ।
 प्रीतिव्रततिवृद्धयर्थं श्रीगुर्जरनरेश्वरः ॥ २ ॥
 विस्फुरच्छुक्रसंबंधाः समुन्नतपयोधराः ।
 वर्षा इवोलसद्वर्षाः प्रेषयामास नर्त्तकीः ॥ ३ ॥ युग्मं
 अन्यदा स्फुरितोदार—स्फारशृंगारभासुरे ।
 नृपे च नृपलोके च स्फीतप्रीतौ निषेदुषि ॥ ४ ॥
 वाद्यमानेषु वाद्येषु तालमेलमनोहरं ।
 गायनेषु च गायत्सु कोकिलालापकोमलं ॥ ५ ॥
 दृढयौवनसोपानाः शृंगाररसवारयः ।
 विस्फुरद्बालसेवाला विलासोल्लासवीचयः ॥ ६ ॥
 पीनस्तनोलसत्कोका विस्मेरवदनांबुजाः ।
 चलदृक्पथुलोमानः सुमेघोर्दीर्घिका इव ॥ ७ ॥
 वायव्यतिकरादूत—कदलीदलवत्तनुं ।
 वेलयंत्यो भ्रमंतश्च चक्रजीविकचक्रवत् ॥ ८ ॥
 कदाचिद्भुजयोर्मूलं कदाचिन्नाभिमंडलं ।
 कदाचन कुचौन्नयं दर्शयंत्यो मुहुर्मुहुः ॥ ९ ॥
 लसल्लावण्यलीलाभि लोकोलोचनलोभनाः ।
 मूर्त्ताः (कंदर्पे) दर्पास्ताः प्रावर्तत प्रनतितुं ॥ १० ॥
 तस्याजननेभ्रासी दासां लावण्यवारिधौ ।
 भ्रमे दृग्मनसी यस्य निर्यातुं शकतां गते ॥ ११ ॥

सप्तभिः कुलकं

इति तासां स्फुरद्भासां नाक्यं पश्यन्नहर्निशं ।
 क्षणमात्रमपि त्यक्तुं नालंभूष्णुरभूदयं ॥ १२ ॥
 ततोऽसौ गीतनृत्तादि—दक्षदानपरायणः ।
 मितंपचत्वं शिश्राय सेविनां जीविकार्पणे ॥ १३ ॥
 वार्तामलभमानास्ते तस्य सेवामहासिषुः ।
 स्वार्थसिद्धिं विना कोपि किं स्यात्कस्यापि सेवकः ॥ १४ ॥
 राज्यस्थितिं तथाभूतां दर्शदशं प्रजा अपि ।
 विरज्यतेस्म तस्मात् खाग् ख्रितमा दुर्भगादिव ॥ १५ ॥
 एतत्स्वरूपं विज्ञाय प्राग्वैरी शकनायकः ।
 ससैन्योभ्येयं दिलीतो देशसीमानमानशे ॥ १६ ॥
 काकनाशं ततो भीत्या प्रनष्टजनताननात् ।
 सौख्यसर्वकषं श्रुत्वा गमनं शत्रुभूपतेः ॥ १७ ॥
 आरभ्य पृथ्वीराजेंद्र—नाकलोकासिवासरं ।
 अकृष्यमिति संयुक्त—शकाननविलोकनः ॥ १८ ॥
 सांतपुरपुरंध्रीक स्ततोसौ ज्वलने विशत् ।
 भाविनी यादृशी कीर्तिं मेतिः स्यात्तादृशी नृणां ॥ १९ ॥

त्रिभिर्विशेषकं

नाकलोकं पृणे ऽमुष्मि नम्लासीत्तत्परिच्छदः ।
 अस्तंगते जगदीपे स्मेरः किं कमलाकरः ॥ २० ॥
 अपुत्रत्वेन भूभर्तुः शत्रोरागमनेन च ।
 चिंताचांतहृदो बाढं मंत्रयंति स्म मंत्रिणः ॥ २१ ॥
 अपस्यं भूपतेर्नास्ति भटा न च रणोद्धटाः ।
 विपक्षस्तु महावीर्यः कथं रक्षिष्यते पुरं ॥ २२ ॥
 तत् त्यक्त्वा नीवृतं यामो रणस्तंभपुरं प्रति ।
 सूरौपि बलवैकल्यात् श्रेयेत् द्वीपांतरं न किं ॥ २३ ॥

सत्रास्ति पृथ्वीराजस्य प्राक् पित्रातो निरासितः ।
 पौत्रो गोविंदराजाख्यः स्वसामर्थ्यात्तवैभवः ॥ २४ ॥
 स्वस्वामिवंशकासार-हंसं तं भूपमाश्रिताः ।
 कीर्त्तिपात्रीभवन्तोऽव-तिष्ठेम ह्यकुतोभयाः ॥ २५ ॥
 मंत्रयित्वेति भूपीयं सर्वं कोशबलादिकं ।
 सहादाय चलन्तिस्म रणस्तंभपुरं प्रति ॥ २६ ॥
 दावपावकवत् वाक्ष्यं ज्वालयन् देशमुद्धसं ।
 शकः पश्चादुपागया ऽजयमेरुपुरं ललौ ॥ २७ ॥
 अथ प्राप्य रणस्तंभं पुरं गोविंदभूपतेः ।
 समगंसत ते सर्वे वृत्तांतं च न्यगादिषुः ॥ २८ ॥
 पितृव्यस्य तथाभूतं मृत्युं श्रुत्वा धराधिपः ।
 वाचामगोचरं कष्टं कलयामास मानसे ॥ २९ ॥
 स्मृतिस्मृतिपरित्यक्त—शोकः कृतौर्ध्वदैहिकं ।
 धीसत्त्वास्तान् यथायोग्य-कार्येणायोजयन्मृपः ॥ ३० ॥
 पराभवन् द्विषच्चक्रे प्रभवन् न्यायवृद्धये ।
 सौख्यं चानुभवन्स्मीतं स प्रजाश्चिरमन्वशात् ॥ ३१ ॥
 गोविंदे दिविषदृदे संचारयति चातुरीं ।
 तानवं शात्रवं निन्ये श्रीमद्भाल्लण भूपतिः ॥ ३२ ॥
 घनवत् समरे यत्र शरासारं वितन्वति ।
 नाशेनैवाऽभवद्यक्ता रिपूणां राजहंसता ॥ ३३ ॥
 वर्षत्यपि भृशं बाण-धाराभिर्यदनुर्धने ।
 चित्रं विच्छायतामेव भेजिरे शत्रुभूभूतः ॥ ३४ ॥
 सत्वरं जित्वरं वीक्ष्य समरे यमरित्रजाः ।
 अभिलेपुः सपक्षत्वं न वरं नाशहेतवे ॥ ३५ ॥
 नामि धामि च संक्षेपं विधित्सन् यो विरोधिनां ।
 अवनीपालतां हिला द्राग वनीपालतां ददौ ॥ ३६ ॥

स दानभोगौ गोचक्र-मंडनौ पापखंडनौ ।
 उभावभूतां तत्पुत्रौ सूर्योचंद्रमसाविव ॥ ३७ ॥
 गुणश्रेष्ठस्तयोर्ज्येष्ठः ख्यातः प्रल्हादनाक्षयः ।
 द्वैतीयो द्वितीयश्रीर्वाग्भटः प्रतिपद्धतः ॥ ३८ ॥
 समं वितन्वतोः क्रीडां सममभ्यस्यतोः कलाः ।
 अवर्द्धिष्ट तयोः प्रीती रामलक्ष्मणयोरिव ॥ ३९ ॥
 वीक्ष्यान्न्यदा नृपो मूर्ध्नि पलितं करणीं जरां ।
 शपतिस्माञ्च भोगेभ्यो योगेभ्यः श्लाघते स्म च ॥ ४० ॥
 ततोनुशास्य विधिना भूपः पुत्राबुभावपि ।
 न्यधात् प्रल्हादनं राज्ये प्रधानत्वे च वाग्भटं ॥ ४१ ॥
 स्वयं स्थित्वा कियत्कालं तयोः प्रीतिमिवेक्षितुं ।
 प्राति स्मरन् परब्रह्म बभूवे दिविषत्पदं ॥ ४२ ॥
 कृत्वौर्ध्वदैहिकं वसु स्ततः प्रल्हादनो नृपः ।
 अरंजयत्प्रजा नाट्यो-पनिषन्नो यथा सभाः ॥ ४३ ॥
 भास्वत्यभ्युदिते यस्मिन्नासत्यजनि कर्त्तरि ।
 सपक्षैश्च विपक्षैश्च कौतुकं कौशिकायितं ॥ ४४ ॥
 विशामीशे दशाज्याशा जेतुं यत्र कृतोद्यमे ।
 वैरिणो जीवितं त्रातुं द्विधापि प्रधनं जहुः ॥ ४५ ॥
 बलिभ्वंसोलसद्दामा शयशापिसुदर्शनः ।
 विष्वक्सेनोपि यश्चित्रं न भेजे दानवारितां ॥ ४६ ॥
 उत्सलदूलिंविज्ञात-खुराग्रक्षुण्णभूतलाः ।
 खरया वायुविस्फूर्ति-जिह्वया स्तुरगा बभूवुः ॥ ४७ ॥
 मुदान्यदा स दावामि-प्रतापश्चापविह्वरुः ।
 विधित्सुः पटुमाखेटं निरगान्नगराद्बहिः ॥ ४८ ॥
 आजानुलंवि सुस्थूल-नीलीचीवरधारिणः ।
 चेलुः पदातयो मूर्त्ता भयानकरसा इव ॥ ४९ ॥

स्तब्धोर्ध्वकर्णाः सुस्निग्ध-वर्णाः स्वर्णायकंठिकाः ।
 चाक्षुषा मातरिश्वा न इव श्वानश्चकासिरे ॥ ५० ॥
 वाहिनीशतसंश्लेष-बहलैः प्रचलद्वलैः ।
 समुद्रैरिव कल्पांत-भ्रातैर्विह्वलयन्निना ॥ ५१ ॥
 विस्मेरसुमनोबाण-करवीरमनोहराः ।
 नारीरिव वनीर्वक्ष्य नृपोभूद्रंतुमुन्मनाः ॥ ५२ ॥
 बलभद्रास्ततः केपि हरिमार्गानुसारिणः ।
 केचिच्छशधरादृष्ट-सिंहिकासुतविक्रमाः ॥ ५३ ॥
 केचिच्छिवानुगा रौद्रा वृषोलंघनजांघिकाः ।
 अंतर्वर्णं विशांति स्म भटा आखेटलंपटाः ॥ ५४ ॥
 द्विधापि पृष्ठदानेन सन्नपः कोपि सिंहयोः ।
 यशोभृतं पिबन्नतः स्थितः क्रोडं व्यडंबयत् ॥ ५५ ॥
 मत्स्वामिवल्लभां शश्वद्वसुधां चंखनीत्ययं ।
 इति प्रकुपितः कोपि वराहं मध्यतो जच्छिनत् ॥ ५६ ॥
 त्वन्नेत्रकांतिचौरोयं यथावच्चि विधीयताम् ।
 इति कश्चित्प्रियाप्रीत्यै मृगं बध्ना समग्रहीत् ॥ ५७ ॥
 निघ्नन् पुरः स्थितं सिंहं हत्वा पृष्ठागतं परं ।
 लेभे काकाक्षगोलस्यो-पमानं कस्यचित्करः ॥ ५८ ॥
 तत्कटीदर्शनादाशु प्रियां संस्मृत्य कश्चन ।
 न हातुं न प्रहंतुं च सिंहमासीत्क्षणं क्षमः ॥ ५९ ॥
 व्यात्तवक्त्रे करं क्षिप्त्वा छित्त्वा केसरिणः शिरः ।
 उदांचितभुजो बाहु-त्राणवत्कोप्यदीदृशत् ॥ ६० ॥
 निजिघांसुं मृगीं कंचिन्मृगो दृष्ट्वातिकष्टितः ।
 स्वयमासांतरावर्ती कटास्त्रेहकटाक्षितं ॥ ६१ ॥
 वंचयित्वाय दाक्ष्येण कोपि दृग्गोचरं हरेः ।
 पृष्ठमारूढवान् सिंह-यानलीलायितं दधौ ॥ ६२ ॥

कृत्वा तिसिंहस्थामप्राक्—पश्चाच्छस्त्रेण पातितः ।
 वराहो रारटीतिस्म स्वभावः खलु दुस्त्यजः ॥ ६३ ॥
 नृपोपि वर्षन् हर्वेण शरासरैरस्तुदैः ।
 श्वापदानापदाक्रांता ऋर्वेगच्छन् यदृच्छया ॥ ६४ ॥
 कच्चिरिणदीतीरे स्फुरच्छरवणांतरे ।
 पारीत्रमेकमद्राक्षी निद्रामुद्रितलोचनं ॥ ६५ ॥ युग्मं
 उत्साह्य भूपो विज्ञात-शरसंधानमोक्षणः ।
 निर्भेभे दक्षिणेर्मार्णं तं पारीत्रं विनिद्रितं ॥ ६६ ॥
 तेनैवोत्साहनादेन कुतोपि कुपितोन्यतः ।
 तावत्परः स्फुरत्फालः सिंहः संहतविक्रमः ॥ ६७ ॥
 जग्राह भूपतेरंसं प्रांशुं तीव्रामदंष्ट्रया ।
 उरोविदारं राज्ञापि क्षुर्याऽसौ प्रतिचस्करे ॥ ६८ ॥ युग्मं
 दंष्ट्राघातस्त्रवद्रक्त—धाराभिरभितभ्यतः ।
 दधौ धातुद्रवश्लिष्ट—शैललीलां क्षणं नृपः ॥ ६९ ॥
 ततो दंष्ट्राविषोत्सार्पि—मूर्छाभिर्विबहलीकृतः ।
 यतीवर्द्धि स पापर्द्धि त्यक्त्वा गादात्ममंदिरं ॥ ७० ॥
 मंत्रवादिगणैर्वैद्य—वृंदैरपि परः शतैः ।
 भृशं चिकित्स्यमानोपि नाभूद्भूषः स्वरूपभाक् ॥ ७१ ॥
 दुश्चिकित्सतरं ज्ञात्वा ज्ञानं भूपोऽथ सर्वथा ।
 वीरनारायणं पुत्र मभ्यर्षिचन्निजे पदे ॥ ७२ ॥
 पतिष्यच्चाहमानीय राज्यश्रीवलिपादपं ।
 वाग्भटं च समाहूय सोदरं जगिवानिति ॥ ७३ ॥
 शौर्यं बुद्धिरविश्वासो राज्यश्रीकारणं त्रयं ।
 तदुक्तं स्थावरे स्वापं दुरापं शैशवे पुनः ॥ ७४ ॥
 तदस्ति स्वापचापल्ये बाल्येऽसौ वयसि स्थितः ।
 अनुशास्यस्तथाकारं यथास्यान्नाहितं क्वचित् ॥ ७५ ॥

दौःशल्पेन सुतस्यास्य सशल्प इव वाग्भटः ।
 मंदमंदमथाचख्यौ मन्युगद्गदया गिरा ॥ ७६ ॥
 भवितव्यं तु न स्वामिन्निरोद्धुं कोपि सासहिः ।
 त्वामिवैनं पुरोपासे सावधानः परं सदा ॥ ७७ ॥
 उक्त्वेति वाग्भटे तूष्णीं तस्थुषि क्षितिपादघ्नीः ।
 चिकीर्षयात्मनीनस्य सस्मार परमात्मनः ॥ ७८ ॥
 राक्षसास्तमिते तस्मिन् वीरनारायणो विभुः ।
 भास्वानिवासीलोकानां कमलोल्लासकोविदः ॥ ७९ ॥
 स्वतेजसैव यस्याशु द्विषतः पिषतः सतः ।
 वृथा मत्प्रतिकर्मेति किमसिः श्यामतामधात् ॥ ८० ॥
 विस्फूर्जद्गुजशौडौर्यं—फणभृद्दृष्टवैरिणां ।
 यस्य खड्गलता नाग—दमनौषधिवद्धभौ ॥ ८१ ॥
 सोन्यदा प्रमदानेत्र—पावनं यौवनं श्रितः ।
 परिणेतुं सुतां कत्स—वाहस्याञ्जपुरीमगात् ॥ ८२ ॥
 तत्राभिषेणितो जल्ला—लदीनशकभूभुजा ।
 पलाय्यागाद्रणस्तंभं पृष्ठतः सोप्युपागमत् ॥ ८३ ॥
 तत्र युध्वा चिरं जल्ला—लदीनः प्रौढपौरुषः ।
 विज्ञाय तं छलग्राह्यं निवृत्त्यागान्निजां पुरीं ॥ ८४ ॥
 कियत्प्रथमं काले ततः स शकभूपतिः ।
 विजिगीषुच्छलेनामुं दूतेनेत्यमचीकथत् ॥ ८५ ॥
 ज्योतिश्चक्रेषु सर्वेषु सूर्याचंद्रमसौ यथा ।
 तथावां सार्वभौमा वो भूभृत्सु निखिलेष्वपि ॥ ८६ ॥
 तन्नौ युक्ता मिथः प्रीतिः पचेलिमफलोदया ।
 न च विग्रहविस्फूर्तिं भिदेलिम तमायति ॥ ८७ ॥
 सहायं त्वादृशं लब्ध्वा समीरमिव पावकः ।
 दंदह्येय क्षणेनैव वैरिवशान् दुःखानपि ॥ ८८ ॥

प्रीतोस्मि तव शौर्येण त्वं मे भ्रातास्यतः परं ।
 द्रुह्यामि यद्यहं तुभ्यं कर्त्रे तर्हि शोषे ध्रुवं ॥ ८९ ॥
 एकवेलं समेतव्यं मिलनाय परं लया ।
 न चेदहं समाकार्यं स्वदादेशवशंवदः ॥ ९० ॥
 वक्षःस्थलपुरेशेन विग्रहाख्येन विग्रहेः ।
 सुतरां विगृहीतस्य सिसाधविषतोथ तं ॥ ९१ ॥
 ताभिर्दूतोक्तिभङ्गीभिर्भृङ्गीभिरिव वारिजं ।
 चुंबितं चाहमानस्य हृदयं व्यश्वसीत्तमां ॥ ९२ ॥ युग्मं
 ततोवनीपतिं वीक्ष्य शकसंगमनोत्सुकं ।
 रहः संवादयामास वाग्भटः प्रतिभाभटः ॥ ९३ ॥
 नयशास्त्राबुधेः पार—दृश्वनः का तवौचिती ।
 क्रियते दुष्टद्वन्द्वेच्छ—संगमाय यदुद्यमः ॥ ९४ ॥
 शत्रुर्न मित्रतां गच्छेच्छतशः सेवितोपि सन् ।
 दीपः स्नेहेन सिकोपि शीतात्मत्वमिषसि किं ॥ ९५ ॥
 प्रचिकीर्षसि चेद्राज्यं जिजीविषसि चेच्चिरं ।
 तदा मदुक्तिभृङ्गीयं नीयतां हृदयाबुजं ॥ ९६ ॥
 गुरवो यदि वा संतो हितवाक्योपदेशिनः ।
 हेयोपादेयतां तस्या—भव्यभव्यौ चिकीर्षतः ॥ ९७ ॥
 हत्युक्त्वा तत्र तूष्णीके सर्वाङ्गीणकुधाधलः ।
 घटयन् भ्रुकुटीं भीमां पार्थिवो जगिषानिति ॥ ९८ ॥
 अकार्यं यदि वा कार्यं यन्मे रोचिष्यतेतमां ।
 करिष्ये तदहं स्वैरं चितयान्न कृतं तव ॥ ९९ ॥
 वाग्भटस्तेन वाक्येन प्राप्तेनेव हतो हृदि ।
 ययौ तद्राज्यमुत्सृज्य मालवे सपरिच्छदः ॥ १०० ॥
 परमप्रीतिगौराणां पौराणामपि भाषितं ।
 उपेक्ष्य गर्वादुर्वीशो ययिवान् योगिनीपुरं ॥ १०१ ॥

अंतर्दुष्टो मुखे मिष्टः शकैद्रोभ्येय सन्मुखं ।
 महेन महतानैषी दंतःपुरि नरेश्वरं ॥ १०२ ॥
 प्रियालपनसारखं वनवदार्शयन्मुहुः ।
 चिरं चकार चेतोस्य चित्रप्रचयचुंबितं ॥ १०३ ॥
 अन्येद्युर्विषयोगेन शकान्नृपममीमरत् ।
 काप्यकृत्यं प्रकुर्वतः पापा मुह्यंति हंत किं ॥ १०४ ॥
 हतेन्नान्यच्छको बोधि जितमेवाशु राजकं ।
 मूले छिन्ने हि सुग्राहं फलाद्युच्चैस्तरोरपि ॥ १०५ ॥
 ततो वाग्भटभूपाल-सूर्येण परिवर्जितं ।
 रणस्तंभपुरव्योम व्यानशे शकतारकैः ॥ १०६ ॥
 शकप्रेरणयेहापि जिघांसुं मालवेश्वरं ।
 विज्ञाय वाग्भटो हत्वा लली तद्राज्यमूर्जितं ॥ १०७ ॥
 शकातंकपरिचस्तैर्बाहुजैः शरणागतैः ।
 तद्राज्यं प्राज्यलीलाभू दवर्धिष्ठ दिने दिने ॥ १०८ ॥
 शके जलालदर्भेथ षर्परैरभिषेणिते ॥
 वाग्भटोप्यमिलत्सैन्यं रणस्तंभोदिधीर्वया ॥ १०९ ॥
 पुन्नागसंगसुभगाः प्रक्षरन्मदनिसैराः ।
 जंगमावनिभृलीला कलयांचक्रिरे द्विपाः ॥ ११० ॥
 खुरोत्खातरजःपुंजैर्विश्वमप्येकरूपतां ।
 नयंतो वाजिनां व्यूहा रेजिरेऽद्वैतवादिवत् ॥ १११ ॥
 संचरद्रथचक्राणां दिशां कूलंकषैः स्वनैः ।
 शब्दद्वैतमयीवासी दखिलाप्यब्धिमेखला ॥ ११२ ॥
 धृतिहेतिततिस्फीत—श्रुतियोतितदिङ्मुखाः ।
 बभूवः पदातयो द्वेधा—प्यरिप्राणापहारिणः ॥ ११३ ॥
 चलद्वलभरैर्भोगि—विभुना दुर्धरां धरां ।
 सृजन्नधो रणस्तंभं शिविरं संन्यवेशयत् ॥ ११४ ॥

दृष्टुनिकरणोत्सेक—क्रीडद्वीरकुलं बलं ।
 दधिवांसोदरोद्रेकं दुर्गस्थाः शकपुंगवाः ॥ ११५ ॥
 लोका अपि लसच्छोका बभूवुः पुरवासिनः ।
 सौख्यनाडिधमाः के वा परचक्रे समेयुषि ॥ ११६ ॥
 नृपादेशात्ततः स्फूर्जन् शौर्यावेशा भटव्रजाः ।
 दुर्गग्रहाग्रहग्रस्ता अभियोद्धुं बुद्धौकिरे ॥ ११७ ॥
 गोलैष्टकैः कुशीभिश्च प्रभिदंतोप्यनेकशः ।
 न तेऽलम्भूष्णवोभूवन् दुर्गं भेत्तुं मनागपि ॥ ११८ ॥
 भटानां शौर्यचातुर्यं दुर्गाह्वलं पुरस्य च ।
 दर्शदशं नरैर्द्रोभू द्विषादाश्चर्यचुंबितः ॥ ११९ ॥
 मत्वा दुर्गं बलाऽग्राह्यं सोथ नीतिविदां गुरुः ।
 वेष्टयित्वाभितस्तस्थौ निवार्य समराद्वयान् ॥ १२० ॥
 निर्यातुं च प्रवेष्टुं चा—शक्रुवंतस्ततो भिया ।
 पुरोदरस्थिता लोका लेगिवांसो विषीदितुं ॥ १२१ ॥
 वारीण्यद्गुधायंतैक्षु—यष्टीयंतं तृणान्यपि ।
 एधांस्यचंदनायंत प्राप्त्यभावात्पुरांतरं ॥ १२२ ॥
 त्रिमास्यामपि जग्मुष्या पुरं रक्षितुमक्षमाः ॥
 पलायिषत सर्वेपि जीवं लात्वा शकनुवाः ॥ १२३ ॥
 भक्तिगौरास्ततः पौरा उपदापानपाणयः ।
 संजग्मिरे महीशस्य जयशस्य तमद्वुतेः ॥ १२४ ॥
 नृपोपि तेभ्यो वस्त्रादि दत्त्वा कृत्वा च सक्तियां ।
 स्वच्छोत्सवोच्छलच्छायं प्रविवेश पुरांतरं ॥ १२५ ॥
 सैहिकेयास्यनिर्मुक्त—चंद्रबिंबविडंबिनी ।
 पश्यन्नथारिनिर्मुक्त—रणस्तंभपुराश्रियं ॥ १२६ ॥
 गजाश्वस्वर्णरत्नादौर्यथास्थाननिवेशितैः ।
 स चकार धरासार—मंदिरं माददितिरं ॥ १२७ ॥

क्रमागतोदयस्थानं भास्वान् लब्ध्वा स वाग्भटः ।
 कान्कान्भूमीभूतो नैव पादाक्रांतानरीरचत् ॥ १२८ ॥
 निवेश्य देशसीमासु चतुर्दिक्षु बलं निजं ।
 सुखं द्वादशवर्षाणि स्वयं राज्यं स तेनिवान् ॥ १२९ ॥
 तस्मिन्स्वलोकलोलाक्षी—कटाक्षविशिखावलैः ।
 वीरयोगव्रतावाप्यां वेध्यतामुपचलरे ॥ १३० ॥
 तन्मदनो जगन्नेत्रा—मदनश्चदनहुवत् ।
 जैत्रप्रतापः श्रीजैत्रसिंहोऽभूद्भूमिवल्लभः ॥ १३१ ॥ युग्मं
 समूलकावकषिता—ऽन्यायसंतमसोदयः ।
 तिग्मांशुरिव लोकानां यः प्रियं भावुकोऽभवत् ॥ १३२ ॥
 सद्दंशस्यापि यच्चाप—दंढस्याहो अनौचित्यं ।
 जग्राह दोषमेवास्य समाजे संगते द्विषां ॥ १३३ ॥
 विभ्रत्सदानभोगलं सुमनःश्रेणिसेवितः ।
 शचीवरयितुर्लीला यो भूमिष्ठोप्यचूचुरत् ॥ १३४ ॥
 कर्णजाहं जगाहानि शौर्यं यद्गुजदंढयोः ।
 चकंपिरे शिरांसि खाक् दृढानामपि भूमृताम् ॥ १३५ ॥
 यदातंकतमग्रस्ते शत्रुशौर्यनभोमणौ ।
 व्यक्तं शोकतमोभासी तन्नारीणां कचच्छलात् ॥ १३६ ॥
 सद्दंशस्याप्यैकमर्त्यं न यच्चापस्य यस्य च ।
 पृष्ठं यदुध्यदात्प्राच्यः परेषां न पुनः परः ॥ १३७ ॥
 अगण्यपुण्यलावण्य—रसप्रसरसारणिः ।
 हीरादेवीति तस्यासी त्रेयसी श्रेयसी गुणैः ॥ १३८ ॥
 सौंदर्येण जिता यस्या रतिस्तामेव भेजुषी ।
 जगदे बहिदग्धस्य शरणं बहिरेव वा ॥ १३९ ॥
 भुजानां भूभुजा साकं सा कंदर्परसं भृशं ।
 शुभं गर्भं दधातिस्मिन् विस्मयैकपदं सतां ॥ १४० ॥

स्वकराभोजकीनाश—दासीकृतशकासृजा ।

गर्भानुभावतो राज—पत्नी सिन्हासतिस्म सा ॥ १४१ ॥

प्रहर्षुलमनः प्रेयः पूरितोदामदौहृदा ।

समये सुषुवे सूनुं सा श्रीरिव सुमायुधं ॥ १४२ ॥

असौ शकासृग्वाष्पैः संस्नाप्य धरणीमिमां ।

इष्टातन्मुं

----- सृज्यैः

अभ्युद्यतसहस्रार्क मिवासीत्सूतिकागृहं ॥ १४४ ॥

दिशः प्रसादमासेदुः सुखसेव्यो ववौ मरुत् ।

नभो निर्मलतां भेजे दिनकृद्धिद्युतेतमां ॥ १४५ ॥

विशदं सम्मदं यं त—ज्जनने जनको दधौ ।

शतांशोपि न तस्यासीत् कवीनां गोचरो गिरां ॥ १४६ ॥

तज्जनौ स्वर्णधाराभि रवर्षद्वूपतिस्तथा ।

मूलतोपि यथाशुष्य दधिरोरववासकः ॥ १४७ ॥

कृत्वा दशाहिकमहं विश्वे विश्वसुखावहं ।

हर्षाद्धं मीरदेवेति नामामुष्मै पिता ददौ ॥ १४८ ॥

मातापित्रोर्दृशः सिचन् स्वदर्शनमुधारसैः ।

सौम्यमूर्तिरवर्षिष्ठ स शशीव दिने दिने ॥ १४९ ॥

दिनैः कतिपयैरेवा—कृच्छ्रं गुर्वनुभावतः ।

शस्त्रशास्त्ररहस्यानि स स्ववश्यानि तेनिवान् ॥ १५० ॥

न तच्छास्त्रं न तच्छस्त्रं न च तज्जनरंजनं ।

सदाशयांबुजे तस्य न यदधमरायत ॥ १५१ ॥

अथाभंगुरेशुंगार—जीवनं यौवनं श्रितः ।

कासां मृगीदृशां निन्ये वशं दृग्मनसी न सः ॥ १५२ ॥

दृग्द्वपेयसौंदर्य—श्रीणामेकं तमास्पदं ।

दृष्ट्वा बांछन् पतीकर्तुं कामिन्यः का न मानसे ॥ १५३ ॥

अकृत्रिमालंकृतिराननस्य तस्योत्थिते श्मश्रुलते व्यभाता ।
 आधिक्यतो घ्राणयुगाध्वनिर्य—च्छृंगारधारे इव नेत्रपेये ॥ १५४ ॥
 केशाः केकिकलापकांतिजयिनो वक्त्रं शशिप्रीतिमित्
 कंठः कंबुरिपुः कपाटपटुताविक्षेपि वक्षस्थलं ।
 दोर्दंडौ परिघापघातनिबिडौ पादौ कृताब्जापदौ
 किंकि रम्यतरं न यौवनपदं प्राप्तस्य तस्याभवत् ॥ १५५ ॥
 विंधे सिंधुरवत् धने विधनवत् जातिप्रसूनेऽलिवत्
 त्यागे याचकवत् गुणे सगुणवक्ष्याये महीपालवत् ।
 आकंदे पिकवच्छ्रुते विदुरवत्पाथोरुहे हंसवत्
 तस्मिन् संसृजतिस्म वागविषयां प्रीतिं मनो योषितां ॥ १५६ ॥
 नारीभिः सुमचाप इत्यमरभूजन्मेति च प्रार्थिभि-
 र्गंगाभूरिति सत्यसंगरपरैर्ब्रह्मेति तत्त्वोन्मुखैः ।
 स्वर्भुग्भूरिति योद्धृभिर्यम इति प्रत्यर्थिपृथ्वीधवैः
 कैः कैरेष कथं कथं न युवतामध्याश्रितस्तर्कितः ॥ १५७ ॥
 सौंदर्यधन्या अथ सप्तकन्या पित्रा प्रमोदात्परिणायितोसौ ।
 चिक्रीड ताभिः सह शश्वदस्तव्रीडं यथा दुःश्ववनः शचीभिः ॥ १५८ ॥
 हम्मीरादितरावपि क्षितिपतेजैर्नस्य पिश्यानुजौ
 जज्ञातेऽगुरुहौ गुहाविव जगज्जैत्रप्रतापोदयौ ।
 आद्योभादनयोर्नयोदयदलद्वलीवसंतः सुर-
 त्राणोन्यः परवीरदारणरणारंभप्रभो वीरमः ॥ १५९ ॥
 पूर्वार्गलदीर्घपीनभुजभूपौढप्रतापज्वलत्-
 ज्वालाजिह्वाविषावलीकवलितप्रत्यर्थिभूमीधवैः ।
 इत्यभ्यस्तनयैस्त्रिभिः स्वतनयैः संसेव्यमानोन्वहं
 श्रीजैत्रः क्षितिपः स्म वीरजनकोत्तंसलमास्तिष्ठते ॥ १६० ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते हम्मीरमहा-
 काव्ये वीरांके तज्जन्मवर्णनोनाम चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

अथ पंचमः सर्गः

अथ जैत्रसिंहजृपतौ धराणि करणि दिवः श्रितहरेः सृजति ।
 उदजृम्भतप्रियसुहृत्सुरभिः सुमसायकस्य किल विश्वजितः ॥ १ ॥
 पुपुषे ध्रुवं मलयशैलभवोऽनिल एष भोगियुवतिश्वसितैः ।
 कथमन्यथास्य सहता भवति स्म वियोगिनो जगति मूर्च्छयितुं ॥ २ ॥
 ऋतुराजविक्षणरसान्धितरा मरुणेन न ध्रुव मनोदि रथः ।
 कथमन्यथा दधु रमी दिवसा गुरुतां रथांगविहगैकहितां ॥ ३ ॥
 अतिदुःसहप्रियसुहृद्विरहैः प्रमदजनैः कथमिवैष स नः ।
 महिमा सहिष्यत इतीव निशाः कृशता मधुर्मधुरिताः कृपया ॥ ४ ॥
 समुदाचरन्ति मधुपा मलिना न च निर्मला स्फुरति जातिरिह ।
 इति वा बभूव ऋतुरादसमयो नवरं न बलभतरो यतिनां ॥ ५ ॥
 मलयानिलो मलयजैः सुरभौ सुदृशा मुरोजयुगले विलसन् ।
 समुपागतं मलयशैलमहा—शिखराधिरोहण ममस्त पुनः ॥ ६ ॥
 अमुना विवर्णितदला मभितो नलिनीं विलोक्य नलिनीदयितः ।
 कुपितः प्रहंसितुमिवैष हिमो—चय मभ्यगा द्विमवतः ककुभं ॥ ७ ॥
 स्थलतां प्रयाति गगने पवने—रितपुष्पराजिरजसां पटलैः ।
 अचलन् यदर्कतुरगाः शनैः स्तदिवास वासरगणोन्न गुरुः ॥ ८ ॥
 मधुकप्रसूनमधुपानवशा दतिमात्रमत्तमधुकृद्युवतेः ।
 विनिशम्य शंकृतमरं दधिरे कति रे न चेतसि विकारभरं ॥ ९ ॥
 सहकारसारतरमंजरिका—ग्रसनोत्सन्मधुरिमांचितया ।
 परपुष्टया कुसुमकाण्डकरे ज्वरि लीलया प्यखिलमेव जगत् ॥ १० ॥
 इय मागतैव शशिनाशिकुहू रथचेयमाव्यलपदन्यभृतः ।
 पिक्रकूजितेष्विति न का मुमुदे विषसाद चाध्वगवधू रसकृत् ॥ ११ ॥
 शुक्रचंचुसंनिभपलाशदल—कुसुमानि रेजुरभितोनुवनं ।
 शमदतिनं भृशमुपानयतो वशमंकुशा इव सुमेधुविभोः ॥ १२ ॥

यदि पुष्पिताहभिह तत्क्रियतीं श्रियमुद्वहंतु लतिका, इतराः ।
 किमिदं विचित्रं कृपया सुरभौ विचकास नाभिनवजातिलता ॥ १३ ॥
 विकसत्प्रसूननिचयाः शुचयः प्रतिकाननं शुशुभिरे तरुषु ।
 प्रथिता हसा इव वनीयुवते निजजीवितेशमृतुराजमनु ॥ १४ ॥
 जलदागमे स्वमहिमोलसितै रवधीदसौ पथिकलोकवधूः ।
 इति पंक्तिबाह्याविहितेव मधौ नवमालती न सुमनस्स्वविशत् ॥ १५ ॥
 मदनोऽधुनापि परदेशजुषां हृदि नष्टशल्यमभिहंतुमिव ।
 कुसुमानि व्रतसुविराणि भृशं विरचय्य काण्डफलतामनयत् ॥ १६ ॥
 मरु नाम नालिकशरा यदि मास्तः सहेत कतरे स्थशतीः ।
 किमितीह नाद्रियत जातिलता कलिकां मधौ मधुसखः स्फुटतीः ॥ १७ ॥
 विकसन्मियालतरुमंजरिका—रजसारुणैरपि मृगीनयनैः ।
 मधुसीधुपानघनरागजुषः सुदृशां दृशः सदृशातां न जहः ॥ १८ ॥
 परिसंचरन्मलयादिक्पवन—प्रविकंपिपलवकरांबुरुहैः ।
 उपगूहनाय वनराजिवधू निजकांतमाह्वयदिवर्तुपतिं ॥ १९ ॥
 मधुपानतः शिथिलितभ्रमरा भ्रमिरा बभुः प्रतिवनं तरुषु ।
 गुलिकास्त्रकाभ्यसनमुन्नयतो गुलिका इव प्रसवचापविभोः ॥ २० ॥
 प्रविलोकनादपि वियोगवशा विदधद्वशा विधृतकंपरसाः ।
 अनयत्पलाशशिखरी तरसा चरितार्थतां जगति नाम निजं ॥ २१ ॥
 पदसंगमात्र उपजाततृषो भम निप्रजवुरिमकाः प्रसभं ।
 गतभर्तृका इति सकोप इवा—ज्वरयन्मुहुर्मुहुर्शोकतरुः ॥ २२ ॥
 परिलोभयन् मधुकरप्रकरान् मधुसंगमेन मधुरै र्मधुभिः ।
 तिलकद्रुमस्तिलकवन्निखिले—अपि भूरुहेषु लभतेस्म रुचि ॥ २३ ॥
 अपि तन्मुखाभिषवसेकमृते श्रियमुद्वहन्प्रतिवचोविषयां ।
 अधरीचकार सुदृशामखिला मपि मानसंस्थिति मगो बकुलः ॥ २४ ॥
 निजकालिमोलसितसंजानिता ऽसमयक्षपालिषु वनीततिषु ।
 अलभंत चंपकतरोः कलिकाः स्मरराजदीपकलिकोपमिति ॥ २५ ॥

भृशलीनषट्चरणचक्रवशा अधिकनीलनीरजदले सरसि ।
 कमलै रलंभिविलसत्कमलै रंगिने नवोदितशशाकरुचिः ॥ २६ ॥
 मलिनांबुबिंदुतुलना कलय—द्विकसत्पलाशसुमवृतमभात् ।
 शिरसाग्निसाधनतपो रचय निव मालतीविरहतोलियुवा ॥ २७ ॥
 कृतवेलनामलयदिवपवनै र्वनवलयो रुरुचिरेऽतितरां ।
 उपगूहनानि चिरकालभवन् मिथः प्रविरतं — ख इव ॥ २८ ॥
 सकलत्रिलोकविजयप्रभवं श्रमवारिसंगतमनंगपति ।
 इव वीजयंभिवभौ सुरभौ कदलीदलै रनिलसंगचलैः ॥ २९ ॥
 हृदयेश्वरं भजत मानममुं लज्जताशु नैति समयो हि गतः ।
 इति बोधयन्निव कुरंगदृशो रुचिरं चिकूज परपुष्टयुवा ॥ ३० ॥
 किमु चुंबनं किमथवा मधुरं मधु इत्यसाविव विवेचनकृत् ।
 क्षणमंबुजं क्षणमथ भ्रमरी—वदनं चुचुंब मधुकृत्प्रवणः ॥ ३१ ॥
 विलसद्विलासिनि वसंतक्रतौ कुसुमानि कानिचिदिहाविदुषां ।
 इदमेददेतदिदमित्यवदन् इव संकृतैर्मधुकराः कतिचित् ॥ ३२ ॥
 विधृतत्तराणि विदधन्नितरां युवमानसानि दयितानुनये ।
 चटुकूजितैः कलरवो मदयन् दयितां चुचुंब परिरभ्य मुहुः ॥ ३३ ॥
 विकसत्सुमस्तवकचारुकुचा नवपलवाद्भुतकरक्रमणाः ।
 मधुमागताः समवलोकयितुं वनदेवता इव लता व्यरुचन् ॥ ३४ ॥
 अधिकाधिकं तनुविलेपविधौ प्रमदाभिराद्रियत बह्विशिखं ।
 उपकारकारि सुचिरोपनतं सहसैव हेयमिह वस्तु कथं ॥ ३५ ॥
 पथिकांगनाजनपरासनजै र्गुरुपातकैरिव नितांतचिताः ।
 हविराचितांजनघनदुतयो भ्रमरा बभुः प्रतिवनभ्रमिराः ॥ ३६ ॥
 इति वीक्ष्य वीक्षणयुगप्रसभा—हृतसंमदं सुरभिकालमिमं ।
 परिपृच्छ्य जैत्रजगतीदयितं सहि वीरमाघजकुमारवरः ॥ ३७ ॥
 अदसीयरूपविलुलोकयिषा—नुग्रहाधिरूढललनावदनैः ।
 दिवसेपि विस्फुरदनेकमुधा—करांबिवमंवरतलं जनयन् ॥ ३८ ॥

घनसारसारमृगनाभिमिलन्—मलयद्रुनागजरजःप्रकरैः ।
 कृतदेवनो वनविनोदचिकी—रवरोधबंधुरवधूमधुरः ॥ ३९ ॥
 प्रचलदलावलिलसत्पवनं तरुराजिराजितपुरोपवनं ।
 प्रययौ स यौवनवयः सक्त्रैः—परिहासभासुरतरास्यशशी ॥ ४० ॥

चतुर्भिः कलापकं

तरुणा लसन्नवनवाभरणा अयं चेलुरहंतमचेलभूतः ।
 मदकृन्मधूत्सवकृते मदनो—दामदीतदीतिसुतनूभिरमा ॥ ४१ ॥
 कृतुभूषयापि वदनांबुरुहः सखि सांप्रतं तव रुरोदिषया ।
 कृतमेहि सत्वरममुं दयितं सुतरां प्रसाद्य जहि वैरिमुदं ॥ ४२ ॥
 इति काचन प्रियसखीवचनैः सुचिरं विमृश्य हृदये निपुणं ।
 परिहृय मानमुपगत्य पतिं विशदप्रसादललितं व्यतनोत् ॥ ४३ ॥ युगमं
 अनुनेतुमन्यतर इंदुमुखीं विविधैर्गितानि विदधन्निपुणं ।
 परिरभ्यतेस्म तरसैव तया सपूर्वसूचिततदिगितया ॥ ४४ ॥
 प्रचलालिकाननमितः कितयो विरहा सत्वांग स किमातनुते ।
 प्रविलोकयाव इति कापि मिषादुपनीय तां प्रियतमाय ददौ ॥ ४५ ॥
 अनुनेतुमंबुजदृशः पदयोः पतितस्य कस्यचन वेणिरभात् ।
 इदमीयमानमभिपाठयितुं कुसुमायुधस्य तरवारिरिव ॥ ४६ ॥
 अयि पश्य शस्यवदने मधुरा मधुवासरा झटिति यांति कथं ।
 अधुनापि मानमिममादधती स्वपराहितं किमु चिकीर्षसि हा ॥ ४७ ॥
 इति कश्चन प्रकुपितां दयितां मनुनीय योषिदनुनीतिचणः ।
 उपगूहनं प्रतिपदं वितरन्नचलन्मधूत्सवकृते सुकृती ॥ ४८ ॥
 न विलोकसे न च ददासि वचः कथमेष जीवतु तवानुचरः ।
 इति पीतवल्गुभवचा इतरा मदपानतोप्यधिकमाय मदं ॥ ४९ ॥
 नवपलवाद्भुतकरा मधुपा—वलिवेणिमिदं सुमगुच्छकुचां ।
 नववल्गुभामिव विलोक्य वनीं दधुरसुकलमथ रंतुममी ॥ ५० ॥

तरुणीगणे विकरुणं प्रसवा—वचयं विधातुमभियोगवति ।
 तरुभिः प्रकंपितमिव प्रवह—त्पवमानवेलितदलालिमिषात् ॥ ५१ ॥
 प्रविहाय काननसुमान्यभितो निपतद्विरंबुजधिया वदने ।
 भृशमुष्मदिष्णुमधुकृन्निकरैरुदवेजि काचन सरोजमुखी ॥ ५२ ॥
 दयितां लताभ्रमधिरोहयता कच नापि केनचिददायि तनौ ।
 नखरक्षतं यदतनोत्किलितं न मुदं तदीयहृदये कियती ॥ ५३ ॥
 सुमकंदुकौ निजकरग्रथितौ सहसं प्रदर्श्य किल केन च न ॥
 त्वदुरोजकौ ध्रुवमित्प्रमितौ वदतेत्यहासि कुपितापि सुदृक् ॥ ५४ ॥
 आयि बलभे मधुरगंधमिदं कुसुमं वदन्नितिपरो विदुरः ।
 उपनासमाप्स किल सिंघयण—च्छलतः करं न्यधित तामधरे ॥ ५५ ॥
 मुखचुंबनं यदि ददासि सकृत् प्रददे तदा कुसुममाख्यमिदं ।
 गदतीति भर्त्सरि सखीविदितं त्रपया मुदा च समवादि परा ॥ ५६ ॥
 दयितस्य वृक्षमधिरूढवतः पदमाशु पल्लवधिया विधृतं ।
 न चकर्षे नैव च मुमोच परा तदवाप्तिजातपुलकप्रसरा ॥ ५७ ॥
 पुरतो लताततिषु रम्यतमाः प्रसवाः स्फुरन्ति ननु चंद्रमुखी ।
 इति विप्रलोभ्य दयितामितरो विजनप्रदेशमनयद्रतये ॥ ५८ ॥
 आयि पश्यतोपि कुसुमस्तबकः क्व गतो ममेति कितवोक्तिपरः ।
 करसाद्विधाय दयितोरसिजं निजगाढ लब्धमिति कोपि हसन् ॥ ५९ ॥
 आयि पश्यतोपि कुसुमस्तबकः क्व गतो ममेति कितवोक्तिपरः ।
 प्रममर्द नैकयुवतेः कुचयो र्युगुलं गवेगवेषणपरः— ॥ ६० ॥
 तनुवल्लिबद्धनवपुष्पगलन्—मकरंदलुब्धमधुकृन्निकरः ।
 परिरभ्यतेस्म तरुकैतवतो जतिविदग्धया प्रियतमः परया ॥ ६१ ॥
 फलदाधिरूढहृदयाधिपति—प्रविलोकनापहृतचेतनया ।
 वितरेममंग वितरेममिति प्रसवं वृथैव परयाभिदधे ॥ ६२ ॥
 इतरेण गोत्रभिदया प्रहितः कुसुमोच्चयानुवनितामनया ।
 प्रहतो—तव निःश्वसितै रनवेक्ष्य तां किमुदितः प्रति यां ॥ ६३ ॥

अयि पश्य पश्य पुरतो लकुचे सुकुचे कथं भ्रमति भृंगयुवा ।
 इति विप्रलोभ्य दयितामितरो निपपौ परां सुचिरमर्द्धदृशा ॥ ६४ ॥
 तरुराजितो विकसितप्रसव—प्रकरान्निधाय शिरसि प्रयतान् ।
 गुरुसंकृतिप्रमुखरा भ्रमरा वनरक्षका इव परां रुरुधुः ॥ ६५ ॥
 दधदंतरा नवतिरस्करिणीमिव तापनोदनमिषेण पटी ।
 वनितां विलोभ्य कितवो हृदयाधिकृतां चुचुव गतभीरितरां ॥ ६६ ॥
 उपवीजयन्निजकरप्रयित—प्रविकाशिभासिकुसुमव्यजनैः ।
 कृतविप्रियोपि भृशमन्वनयत् सुदृशं परः स्मरकलाविदुरः ॥ ६७ ॥
 तरुभृंगसंस्थितसुमंग्रहणो—ध्वंसरत्करत्वतः सुकृशादुदरात् ।
 गलदंबराक्षणमभादपरा प्रकटीभवंत्यतनुशक्तिरिव ॥ ६८ ॥
 कितवेन पलवमिषादधरे विधृते प्रिया यदतनोद्वसितं ।
 अभवत्तदेव किल तत्कपट—स्फुटपाटवस्य शशिभासि यशः ॥ ६९ ॥
 जडगात्रवर्तनपराङ्गमितां दधदेकबाहुलतया दयितां ।
 नलिनं करेण च पारेण परः शुशुभे स्मरः सशरचाप इव ॥ ७० ॥
 कामिन्याः कुसुमानि चेतुमधिरोहं व्यास्तस्संकंधकं
 भूमौ स्थायिनि दक्षिणे पदतले वामे च शाखास्पृशे ।
 कृत्वा किंचन कैतवं विनमितोऽधोनाभिमूलं परो
 दृष्टोदीरितकाम ऊर्ध्वसुरते बांछामतुच्छां दधौ ॥ ७१ ॥
 शाखाग्रस्थमिदं ददासि कुसुमं चेत्तां हि यद्याचसे
 तत्तेहं प्रददे प्रिय ध्रुवमिति प्रोक्तेऽन्यथा मुग्धया ।
 नीत्वा लभकतां तदालिमाचिरादत्वा च पुष्पं छलात्
 आसीद्यद्वृदये द्वयोरपि तयोर्धूर्त्तेन तत्प्रस्तुतं ॥ ७२ ॥
 करांबुजालंबितलंबशाखा मिथोपि संयोजितपादपद्माः ।
 आंदोलिता आलिजनैः स्वयं ता दोलातुलां शिश्रियुर्बुजाक्ष्यः ॥ ७३ ॥
 कामिनीकरजकोटिविलून—स्वस्तपलववनावनिपीठे ।
 पुष्पराजिभिरराजत मुक्ता—वेणिवद्विपुलविदुमपात्रे ॥ ७४ ॥

प्रसवचोलवतंसककंकण—स्तवकराजिविराजितविग्रहाः ।
 शुशुभिरे सुदृशो धृतकंकटा इव भटाः कुसुमायुधभूषतेः ॥ ७५ ॥
 इति रुचिरविधाभिः स्वांगसंगोपभोग-
 स्फुरितविततलीलाश्रेणिभिः श्रेयसीभिः ।
 ऋतुपतिसमयोत्थां काननीं पुष्पलक्ष्मीं
 शगिति सफलभावं निन्यिरे पौरवीराः ॥ ७६ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहा-
 काव्ये वीरांके वसंतवर्णनोनाम पंचमः सर्गः समाप्तः ॥

अथ षष्ठः सर्गः

प्रेक्ष्य काननविलासवशेन स्वेदिनोऽथ तरुणानृपपुत्रः ।
 वारिकेलिकलनाय जगन्वान् जैत्रसागरसरः सरसश्रि ॥ १ ॥
 उल्लसच्छुक्कगस्तसमकाति र्यस्यतीरतरुजिरराजत् ।
 चंद्रबिंबमभितः प्रसरंती सिंहिकांगजगजध्वजिनीव ॥ २ ॥
 अंतराप्रतिकलद्रणपूर्व—स्तंभनामपुररम्यतरश्रि ।
 यज्जहास विपुलांकविलासि—द्वारकं किल सरिद्धृदयेशं ॥ ३ ॥
 तीररूढतरुनीलपलाश—स्मेरजालकहरिन्मणिमुक्तं ।
 वृत्तरम्यमवनीवनितायाः कर्णकुण्डलतुलामवहद्यत् ॥ ४ ॥
 नीलनीरजदलावलिदंभ—व्यक्तलक्ष्मविधृतामृतपूरं ।
 यत्कृतावतरणं भुवि रेजे चंद्रबिंबमिव राहुभयेन ॥ ५ ॥
 कर्णिकांकविचरन् मधुपोद्य—सारकोन्मिषितपंकजदंभात् ।
 आलुलोकिषुनिजामिव लक्ष्मीं यदधार शतशो नयनानि ॥ ६ ॥ षड्भिः कुलकं
 आयतैश्चलदृशोथ नितैः सखरं रुरुधिरे वनवर्त्म ।
 अग्रतौबुललनाय यियासू न्वारयंय इव जीवितनाथान् ॥ ७ ॥
 स्वां श्रियं पयसि वीक्ष्य तरुण्यो द्राम्मनांसि चकृषुर्मुकुरेभ्यः ।
 तत्किमत्र यदि वा प्रमदानां यत्र तिष्ठति मनश्चिरमेव ॥ ८ ॥

उत्तरंगिणि सरोभसि नार्थं श्वश्रिपुर्विकसितानि सुमानि ।
 उज्जिजीवयिषयेव यजंशो मन्मथस्य गिरिशं जलमूर्त्तिं ॥ ९ ॥
 तीरसंस्थितविलासवतीनां वारिणि प्रतिफलत्सु मुखेषु ।
 स्मेरवारिजधिया निपतंतो हासयन्मधुकरास्तरुणौघान् ॥ १० ॥
 वारिगोचरजुषां ध्रुवतीनां मुलसत्प्रतिनिधिव्यपदेशात् ।
 आतिथेयमिव कर्तुममूषा माविरासत सरोजलदेव्यः ॥ ११ ॥
 अलगाधजलदर्शनजाता—संककंपिततनूस्तनुमध्याः ।
 पाणिनाज्ज्य विनिगृह्य कथंचि द्वेष्टयंति सलिलं स्म युवानः ॥ १२ ॥
 किं पुरो विदधतीं जलकेलिं स्वां सखीमपि न पश्यसि मुग्धे ।
 दर्शयन्निति च तत्प्रतिबिंबं तां व्यशिक्षवसदहो चतुरोन्यः ॥ १३ ॥
 अलगाधमिह वारि तदेवं न प्रवेष्टुमुचितं तव मुग्धे ।
 इत्युदीर्य विविशे कितवेना—न्येन वक्षसि निधाय मृगाक्षीं ॥ १४ ॥
 उत्सुकापि सुतरां जलकेला—वंचले प्रणयिना विधृतापि ।
 तद्विलोकरसभाववशात्मां काप्यवास्थित तथैव परोपि ॥ १५ ॥
 आहतः कुचतटेः प्रमदानां चेतनाविरहितोपि तडागः ।
 क्षोभभावमगमत् सहसा य—तत्र कारणमसौ रसवत्ता ॥ १६ ॥
 अस्पृशत्प्रथममंबु बधूनां मंगसंगचपलं जघनानि ।
 खेलतिस्म तदनूरसिजेषु क क्रमः स्फुरति हंत जडानां ॥ १७ ॥
 जानुदघ्नमपि तत्सरसौभः कंठदघ्नमभवद्भुतमेव ।
 योषिदंगविगललवणिम्रा स्फीततामुपगृहीतमिवोच्चैः ॥ १८ ॥
 आजनेरपि वितीर्णमरंदा—न्यंबुजानि मधुपाः प्रविहाय ।
 भेजिरे मृगदृशां वदनानि स्यात्कुतोहि मलिनेषु विवेकः ॥ १९ ॥
 संचरच्चटुलदृग्बदनाब्जा—लोकतर्कितनिशाकरबिंबैः ।
 खादितुं बिसलतोपगृहीता तल्यजे न बुभुजे न च चक्रैः ॥ २० ॥
 योषितां स्ननतटे स्खलतोच्चै रस्मिन्प्रयत पयसा पुनरेव ।
 शैशवे प्रवहतां गिरिमार्गे कूलशैलसबलास्फलनानि ॥ २१ ॥

प्रेयसीवदनमुक्षितुमात्तं नीरमंजलिपुटे दयितेन ।
 तत्र बिंबितमवेक्ष्य तदेवा—मोचिनोपचितभंगभयेन ॥ २२ ॥
 सैत्तिचत् प्रियतमो मदिराक्ष्या शक्तया कुलतया प्रतिसेके ।
 गृह्यतेस्म भुजया लघुकंठे बाणयुद्धविदिवासि करेण ॥ २३ ॥
 बलभे विकसितांबुजमुख्या उन्मदे पिबति वक्त्रसरोजं ।
 भ्रश्यदंबुकणकेशकलाप—च्छन्ननालिभिररोदि श्रुचेव ॥ २४ ॥
 गाढपीडितरदावलिरंघ्रै र्याः स्त्रियो मुमुचिरे जलधाराः ।
 ताभिरास मदनः सलिलास्त्रो भर्तृमानदहनास्त्रशमाय ॥ २५ ॥
 कंठदघ्नपयसि स्थितवत्या जीविताधिपतिना गजगत्याः ।
 यद्यनुध्यत तयोर्युतिहान्या—ञ्जद्वयांतरगतं वदनाब्जं ॥ २६ ॥
 श्रीरपाह्वयत नो नयनाना मेभिरेभिरिति संभृतकोपाः ।
 मञ्जयंति कमलानि सरस्सु—न्मञ्जयंति च मुहुः सुदृशः स्म ॥ २७ ॥
 वारिणि प्रतिनिधिव्यपदेशात् व्यत्ययेन मदनश्च रतिश्च ।
 तत्तदाप्तहृदिरत्वविशेषौ संश्रिताविव बधूं च वरं च ॥ २८ ॥
 कैतवेन करवारिभिरेकां प्राप्य कश्चन पराङ्मुखभावं ।
 चुंबतिस्म विदितोदितरागो ज्यां मुहुः कमलिनीमिव भृंगः ॥ २९ ॥
 शैलसारकठिने प्रमदाना मंभसां स्तनतटे स्खलितानां ।
 केनपंक्तिरिव हारलताया दिद्युते सरसि मौक्तिकपंक्तिः ॥ ३० ॥
 अंभसाहृतविलेपनभंगौ योषितां वपुषि कांतकृतानि ।
 रेजिरे नखपदानि सपत्न्यु—च्चाटनार्थमिव मंत्रपदानि ॥ ३१ ॥
 ब्रुव्यतोपि जलपूरितरंघ्रैः श्रुक्तिजन्मभिरपाति न हारात् ।
 के लज्जंति सुदृशां कुचयुग्म—स्पर्शसौख्यमभिलब्धरसा वा ॥ ३२ ॥
 नीरपूरणवशाद्रितमौनं नूपुरं चटुलपादसरोजे ।
 संननाय्यसदवेदि मृगाक्ष्या गुह्यको वट इवानुपलब्धेः ॥ ३३ ॥
 कंठदघ्न उदके विहरंती वाणिनीविशदपक्षमधत्त ।
 स्मेरमञ्जमिति तन्मुखवीक्षा—सख्यविश्वसितमानसमाशु ॥ ३४ ॥

भापनाख्यसमुपेय जलांत भर्तरि स्पृशति सक्थिकरेण ।
 त्रासकंपिततनूस्तनुमध्या—श्चर्यचुंबितमवेक्षि सखीभिः ॥ ३५ ॥
 प्रेयसा दशनरंभ्रविमुक्तै रुक्षितोदककणैर्मदिराक्षी ।
 प्रीतिजातपुलकोदुषितांगा कामकाडनिचितेव चक्रासे ॥ ३६ ॥
 मुक्तगंधमपि वारिविहारैः पुष्पदाम न जहे शशिमुख्या ।
 न स्वतोपि गुणवान् सुखहेयः किं पुनर्यदि स जीवनलीनः ॥ ३७ ॥
 पंकजच्छददृशः कटिवस्त्रे नर्मणा व्यपहृते दयितेन ।
 वस्त्रवन्निजदलानि ददानां—भोजिनी ध्रुवमधत्त सखीत्वं ॥ ३८ ॥
 अक्षमौक्षमबलां जितदृग्भ्यां कालिमा य उदवास्यत भर्त्रा ।
 सोऽसहिष्णुवनितावदनाब्जे व्यक्ततामभजदाशु निविश्य ॥ ३९ ॥
 ताडनाय समुदंचितमब्जं मत्प्रियामुखमिति प्रतियुं बन् ।
 तां स्मयेन परिवर्त्तितवक्त्रा मप्यहासयदहो कितबोन्यः ॥ ४० ॥
 योषिता जलविहारवतीनां नूपुराणि रणितानि न चक्रुः ।
 कः सदाचरणभाक् जलमध्ये स्वं तनोति यदि वा महिमानं ॥ ४१ ॥
 सारसैर्भसि परस्परहर्षा दुर्दृष्टैरपि सरोजमुखीभिः ।
 श्रीरवाप्यत परा सुमगुच्छैः क श्रियां सुमनसो न पदं स्युः ॥ ४२ ॥
 दंपती विधृतवार्यभिपूर्णा—यामशालिविसशस्य तमास्यौ ।
 प्रेमपानमिव चक्रतुरन्यो—न्यावलोकवशकूणितनेत्रौ ॥ ४३ ॥
 स्मेरपंकजवने कथमन्यो ज्ञास्यदास्यकमलं कमलाक्ष्याः ।
 कैतवेन कमले यदि सिके नाहसिष्यदियमेव विमुग्धा ॥ ४४ ॥
 चुंबितं स्मितसरोरुहबुद्ध्या तेन चाधरदले प्रहृतापि ।
 कांतवक्त्रमलिना किल दष्टा—स्मीति तथ्यमपि नो बुबुधेन्या ।
 वारिभिश्चलदृशामधरेभ्यो दूर्यतेस्म नवयावकरागः ।
 मंडनं तदधिकं तु वितेने तत्र कांतनिहितैरदनाकैः ॥ ४५ ॥
 मंडनं चपलदृग्मयनानां वारिणांजनमलोपि लवेन ।
 भंजनोपि हि जडस्य मतिः किं कथ्यवस्तु वद पाठवमेति ॥ ४६ ॥

बिंबितैर्बुनि निजाननपद्मे कापि दृग्दयमवेक्ष्य झषाक्षी ।
 पद्मकोशगतमीनधिया तत् गृह्णीती दयितचित्तमगृह्णीत् ॥ ४८ ॥
 सांद्रितैर्बुनि किलललनानां नेत्रकज्जलभरैर्हसितैश्च ।
 गांगवारिकलितां रक्किन्यां मेनिरे युवजनाः किमु धन्यां ॥ ४९ ॥
 एहि मंक्षु नलिनीषु निलीनां दर्शयामि सुतनो भवदालीं ।
 विप्रतार्य दयितामिति कश्चित्तां जिगाय निभृते पणबधे ॥ ५० ॥
 प्रौढदेवनवशाद्रितवृद्धौ सारसैर्भसि निमग्नसरोजे ।
 कुंतलच्छलमिलञ्चमरौघै योषितां सरसिजायितमास्यैः ॥ ५१ ॥
 उत्तानमंभसि सुखं पुतिलाघवेन निष्पंदमंबुजदृशामभितस्थुषीनां ।
 रेजुः स्तनाः सुविवृता भृशमुच्छ्वसंत-
 श्चक्राद्वापविवरं मिलितस्वकांताः ॥ ५२ ॥
 व्यात्युक्षीषु भृशोक्षणाकुलितया वक्रीकृतग्रीवया
 व्यालोक्य प्रतिबिंबितां स्वकवरीं पृष्ठप्रतिष्ठैर्बुनि ।
 प्रेयान्वारहिंशंकया स्म परया संश्लिष्यते भीतया
 लातुं स्वासिलताशया पुनरिमां चिक्षेप हस्तं स च ॥ ५३ ॥
 चिकुरनिचयमाशु खंसयामांस नेत्रा—बुरुहमपि चुचुंबोरोजपीठे लुलोठ ।
 जघनतटमुपासामास पस्पर्श पादौ प्रिय इव वनितानां सारसो वारिपूरः ॥ ५४ ॥
 स्वस्तो धम्मिल्लबंधो गलितमखिलमप्यंजनं लोचनानां
 भ्रष्टो रागोधराणामविरलपुलकैर्व्यासमंगं समग्रं ।
 नष्टा शक्तिः कर्पोलस्तनतटलिखितापत्रलेखाप्यपास्ता
 वारिक्रीडा वधूनामजनि रतिरसस्य प्रवेशध्रुवेव ॥ ५५ ॥
 परिनिस्सरच्चटुलदृग्जघनौ—रसिजावलीरिततरंगतति ।
 अभिनज्जलं झगिति कूलभुवः सहयानमाभिरभितन्वादिव ॥ ५६ ॥
 अत्युत्सुकत्वनिपतत्पदपातजात—स्फीतध्वनिश्रुतिवियोजितपक्षिपक्षाः ।
 अन्योन्यपाणितलताडनलब्धलक्ष्या नीरात्रिरीयुरथ दंपतयः सहेलं ॥ ५७ ॥

विलोक्यतां स्वच्छतयाऽबलानां जग्मुर्न वासांसि जलाद्रितानि ।
 ध्रुवं परिलागभयेन तासां निलीय देहद्युतिषु स्थितानि ॥ ५८ ॥
 गतेगरागेपि तनूदरीणां न कायलक्ष्मीरधरीबभूव ।
 स्वभावरम्यस्य जनस्य यद्वा विभूषणं मंगलमात्रदायि ॥ ५९ ॥
 विनिर्गतानां सरसो वधूनां पृष्ठे प्रलंबी श्रुचिकेशपाशः ।
 परीक्षितुं प्रत्युत हेमपट्टे निवेशिताभात् कषपट्टिकेव ॥ ६० ॥
 विनिर्गतानां सरसो वधूनां पृष्ठे प्रलंबी श्रुचिकेशपाशः ।
 मेरोः शिलायां सुखमासितस्य शिखंडिनो बर्हमिव व्यराजत् ॥ ६१ ॥
 निर्नौरितानि विबभुर्वनिताजनानां चेलाचलैर्मृदुतरैर्नितरां वपूषि ।
 उत्तेजितानि सुमनोविशिखस्य शस्त्राणीवाखिलत्रिजगतीजयबद्धबुद्धेः ॥ ६२ ॥
 उन्मिषन्नयननीलसरोजा भूलतालसितकांततरंगाः ।
 मुक्तबंधकचशैवलरम्याः सारसीं श्रियमलानिव नार्यः ॥ ६३ ॥
 भूषापह्वला रिपुमस्मदीय मत्तौ यमान्तः सलिलं विभर्ति ।
 इति प्रकोपाभिरिवांगनाभि रबध्यतावर्त्यशिरोजपाशः ॥ ६४ ॥
 इत्थं विधाय जलकेलिमनन्यजन्यां
 श्रीजैत्रसिंहतनयः स हम्मीरवीरः ।
 स्वान् स्वान् गृहान् प्रतिविसृज्य जनान्सहैतान्
 वेश्माससाद निजमर्थिकृतप्रसादः ॥ ६५ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीर-
 महाकाव्ये वीरांके जलक्रीडावर्णनोनाम षष्ठः सर्गः समाप्तः ॥

अथ सप्तमः सर्गः

अथ निशांतमयागमलालसं चलदृशां प्रविदन्निव मानसं ।
 चरमभूमिधरायिमचूलिका महिमराश्मिरभूषयदंशुभिः ॥ १ ॥
 विधिवशाद्विपदं समुपेयुषीं न खलु कोप्यवधीरयितुं क्षमः ।
 गददिवेद्यहिमद्युतिमंडलः समभवद्विगलद्युतिमंडलः ॥ २ ॥

जगति नाम पतंग इति स्फुटं मम दधुस्तदमी शलभेषु किं ।
इति वहन्निव सूरिषु कोपितां ग्रहपुषो जनि लोहितविग्रहः ॥ ३ ॥
अविरतांबरसंचरणोल्लसत् गुरूपरिश्रमसंगतविग्रहः ।
सलिलकेलिचिकीरिव वाहिनी दधितमध्यमगाहत भास्करः ॥ ४ ॥
जलशयेशशयांबुजनिन्दुतैककुचसिंधुसुतोरसिजभ्रमं ।
प्रवितरज्जगतां जलधेर्जले-शकमभ्रमभाद्रविमंडलं ॥ ५ ॥
भुवनचक्षुषि भास्वति वारुणी मभिनिषेव्य जडेष्वधिमज्जति ।
उचितमेव तदा त्वमपि व्यधात् यदखिलं भुवनं स्ववशं तमः ॥ ६ ॥
अहिमभासि हृदेकतमप्रिये नयनमार्गं मतीत्य गते कचिन् ।
अपरदिग्भवरागहुताशने प्रविविशे प्रणयेन दिनश्रिया ॥ ७ ॥
गलितभासि हृदेकतमप्रिये व्रजति भास्वति शोच्यदशांतरं ।
विशदलिब्रजैकतवतो विशत् हृदिव शोकतमः सरसीरूपां ॥ ८ ॥
विधिनियोगतयापतदापदं समभिवीक्ष्य पतिं महतामिह ।
सपदि संचुकुचे सरसीरूहै रपश्रिभिः सुहृदा मुचितं हृदः ॥ ९ ॥
सितगुरेष कुरंगकलंकभाग् मलिनहृत्क्षणदास्य वधूरपि ।
तदिहही किमवेक्ष्यत इत्यभूत् कमलिनी विनिमीलितरोजदृक् ॥ १० ॥
उडुपतिद्युतिपानपरिस्फुर त्वगजिगीषुतयेव दिनालये ।
निशि वियोगवतां पततां गणा निखिलमेव रवेः पपुरातपं ॥ ११ ॥
पुनरनाप्तिभिया पपुरातपं दिनकृतः किममून्यधिकं रुचेः ।
रथपदाब्ज पतन् मिथुनानि नो यदधुना व्यषहंत सहासितुं ॥ १२ ॥
निशि वियोगवतः पततः स्थिता विसलताचलचंचुपुटे बभौ ।
असुगुणं वनिताविरहाद्विनि-जिगमिषुं विनिरोद्धुमिवार्गला ॥ १३ ॥
विसगुणोपि ययोर्युगचारिणोः कथमपि स्म नमाति पुरांतरा ।
अपि सरिद्वयितः सममात्तयो विलसितं न विधेः स्मृतिगोचरः ॥ १४ ॥
रुद्रदृशां स्ववशे सकलं जगत् रचयितुं रतिजीवितवल्लभः ।
दिनविरामरणन्मुरजावलि-स्वनमिषेण निदेशमिवादित ॥ १५ ॥

तिमिरराशिरुदिवरशक्तिरप्यधित नीचपदानि पुरा वशे ।
 निजसमानवशीकरणोद्यमः प्रविजिगीषुगुणो ह्ययमादिमः ॥ १६ ॥
 स्मरशरव्यतदुर्दयितांगना ज्वलितदुःखहुताशकणा इव ।
 प्रतिपदं कृतलोचनकौतुका रुरुचिरेतितरां शिखिकीटकाः ॥ १७ ॥
 अतिविदग्धतयाभ्रमिमाचर न कुलटा जन आठ दृशोः पथं ।
 विविधयुक्तिनिषेवणद्वष्टहन् मनसिजेन वितीर्णवरादिव ॥ १८ ॥
 भृशमपि क्षिपति प्रतिवासरं मयि मुहुर्मुहुरेति तमः कुतः ।
 इति हृषेव वहन्नतिलोहितं वपुरगादुदयं रजनीकरं ॥ १९ ॥
 शमयितुं तिमिराणि यदुत्सुको—प्यमृतसूरुदियाय शनैः शनैः ।
 तदिदमंकमृगो मघवप्रिया—पिततृणग्रसने खलु लुब्धवान् ॥ २० ॥
 भुवनभेदमसंभवशोणितो—पचितमन्मथमार्गेणघर्षणैः ।
 अरुणतामिव यच्छशिमंडलं श्रियमदाह्नगनस्य निजस्य च ॥ २१ ॥
 क्रकचचक्रजकेसरपांडुर—प्रसुमरोरुकरोत्करैकतवात् ।
 अनुनिशादयितां हिमवालुका—प्रकरमास्यदिवाखरदीधितिः ॥ २२ ॥
 हृदयमध्यगतं दधदुच्छकैः स्फुटतरांकमिषेण तमस्विनीं ।
 अजयदर्धवपुर्धृतवल्लभं पशुपतिं प्रणयातिशयाच्छशी ॥ २३ ॥
 सरसिजानि विहाय हरिप्रि

कटाक्षनिरीक्षणलक्षिता ॥ २४ ॥

हिमकरं दयितं मिलितुं निशा विवसिताद्भुतभूषणया दधे ।
 अविरलोदिततारकपेटक—च्छलमयी नवमौक्तिकजालिका ॥ २५ ॥
 चिरंभवन्मिलनादुपगूहनं द्विजपतावदयं ददति श्रियः ।
 नृपति हारलतास्मसमुत्पत—द्विविधमौक्तिकतारकितांबरा ॥ २६ ॥
 सुमशरान्प्रविहाय सुमायुधः शशिकरान् यदमन्यत तत्पदे ।
 उचितमेव नवनवमिच्छतां परिचिते रिपुता हि महीयसी ॥ २७ ॥
 किममृतैः सिसिचे किमु चंदनैः किमु हमीरकुमारयशोभरैः ।
 चितमिदं जगदिदुःकरोत्करैर्व्यतनुतेति वितर्कपरंपरा ॥ २८ ॥

प्रियसरोजदृशां रतविज्ञता—स्थितिविवेकविधाविव दीक्षिताः ।
 विविधभोगवतां रतमंदिरे रुरुचिरे परितोपि दशोधनाः ॥ २९ ॥
 प्रणयिभिः सह सांप्रतमाहवः स्मरभवौ भविता सुमहानिति ।
 विविधभूषणकंकटसंग्रहाऽग्रहवशां सुदृशो हृदयं व्यधुः ॥ ३० ॥
 श्रवणकुण्डलवेणिविलोचनां—बुजमृजोपधिना मृगलोचनाः ।
 सपदि चक्रकृपाणशरावली—प्रभृति शस्त्रचयं किमसज्जयन् ॥ ३१ ॥
 उपगते दयिते भविता मया किमिह संयतयापि मुहुर्मुहुः ।
 इति रणत्कलकिंकिणिकामिषा—नवधूरिव मेखलया जगे ॥ ३२ ॥
 तरुणिमोष्मविशुष्यदुपाहिता—च्छतरचंदनलेपनकैतवात् ।
 मदनयुद्धकृते परिधापिता—विव कुचौ परया नववाससा ॥ ३३ ॥
 रणितकिंकिणिसन्मणिमेखला—वलिमिषेण नवोदवधूरते ।
 पतिभयादभितः स्मरमंदिरं स्फुरितजागरिदुर्गमिव व्यधात् ॥ ३४ ॥
 रुरुचिरेतितरां रुचिरद्युति—प्रसवसंभवशेखरराजयः ।
 स्मितसरोजदृशां मुखचंद्रमः—प्रसरदुह्रतिकांतिचया इव ॥ ३५ ॥
 सरलकज्जलकांतलिपिच्छलात् वशकृतौ जगतः कमिता रतेः ।
 स्वसुभटेषु पुरोगमतां दृशोः कथयतिस्म न किं हरिणीदृशां ॥ ३६ ॥
 प्रतिफलन्निह मा रजनीकरो विदितलक्ष्ममुखं वितनिष्ठ नः ।
 इति धियेव जितेदुकपोलयो विदधिरे नवपत्रलताः स्त्रियः ॥ ३७ ॥
 सहजपाटलतातिमनोहरे दधुरमूरधरे यदलक्तकं ।
 तुहिनभासिसितीकरणश्रम—ध्रमकरं तदजायत नो किमु ॥ ३८ ॥
 उरसिजेषु सखीजनानिर्मिता मकरिका विबभुर्मृगचक्षुषां ।
 मकरकेतुविभोस्तनवासिता—नुमितिसाधनबंधुरविभ्रमाः ॥ ३९ ॥
 परिपिबन् रमणो ध्वनिमेतयो भवति नैव समाप्तरतादरः ।
 चरणयोर्विधृते इति नूपुरे मृदुगिरो हृदये बहु मेनिरे ॥ ४० ॥
 न पटयोरपि सूचिकया विना भवति योग्यतमा किल योजना ।
 दयितसंगमनेष्विति दूतिका जनगतागतमभ्यलपन् स्त्रियः ॥ ४१ ॥

स्वमपि कांतममूष्वभितो विला — सिनमवेक्ष्य परिच्युतमत्सरा ।
 रतिरपि श्रयतिस्म तनूदरी बलवता हि बलं न सहोचितं ॥ ४२ ॥
 अथ मिथोपि मुखांबुजदर्पणे नयनगोचरचुंबितनुश्रियः ।
 उदितकामरसादयितागमो — त्सुकतरं दधिरे प्रमदा मनः ॥ ४३ ॥
 चलदृशां दयितेषु समानतां — बुजरूचेव कृशत्वममाश्रयत् ।
 शितिसरोजरूचेव सह क्षणा दतिशयत्वमगादनुनेतृता ॥ ४४ ॥
 मृगदृशः स्म विभाति कटाक्षिताः प्रणयिभिः स्फुटितोष्मपयःकणाः ।
 निशितपक्ष्मविभिन्नवपुःस्रुता — दारसर्विदुचयोपचिता इव ॥ ४५ ॥
 मृदुरवा दयितेषु यथा यथा — यतकटाक्षचयानभिचिक्षिपुः ।
 रतिपतिः स्पृशति स्म तथा तथा धनुरधिज्यमसौ विदयाशयः ॥ ४६ ॥
 चरणलंबितहारमिषाच्छ्लिता — क्षवल्यैस्तलिमर्जुपसोद्यमैः ।
 अजनि वारवधूविटनिर्मित — प्रबलमोहनभंगभयादिव ॥ ४७ ॥
 इह धृते प्रविलोकायिता स मां तमहमप्यखिलात्मतया रते ।
 इति विचिंस् पराधितपार्श्वतो गृहमणिं ज्वलितोज्ज्वलवसिकं ॥ ४८ ॥
 अयि तनोषि किमु द्यणुकोदरी — ति निगदस्यपि भर्त्तरि सखरं ।
 यजति मानमशेषमपि प्रिया — स्म कठरे रजनीसमयोजितं ॥ ४९ ॥
 प्रियसमागमसूचकवामदृक् — स्फुरणतो मुदिताशयया ज्यया ।
 हृदयनाथमनुप्रहितापि किं निजसखी न पथः स्म निर्वर्त्यते ॥ ५० ॥
 अपि लवो युगकोटिशतायते धृतिपरस्य जनस्य ऋते यतः ।
 हृदयहारिणि तत्र किमौचितीं स्पृशति मानिनि मानपरिग्रहः ॥ ५१ ॥
 अनुनयनपि चैवमुपेक्षितो ह्यसुभगामिव चेद्ववतीं यजेत् ।
 किमयशःपटहो न तदा तव व्रजति कोपिनि डिडिमडंबरं ॥ ५२ ॥
 रतिकृतां प्रथितो रिपुरेव य स्तमपि मानभरं परिपुष्णती ।
 सुचरितेत्युदितापि तदाशये कथमिव प्रतिभासि विलासिनी ॥ ५३ ॥
 प्रतिवधूरपिगस्य सम खया सकलहं विदधे यदि तं स्वसात् ।
 तव तदास्तु पुनः स कुतः करे परिचिताः पुरुषा हि न कस्यचित् ॥ ५४ ॥

सखि हृदेकहितं भज मार्दवं परुषतां तु दुरंततरां त्यज ।
 परुषता रचिता हि हृदीश्वरे फलति केवलमात्मानि मूढता ॥ ५९ ॥
 मम वचोद्य कुरु स्वहितं नचे दनुशयं हृदयं तव यास्यति ।
 इति परा प्रतिबोध्य सखीं निजां रमणमंदिरमध्यमपानयत् ॥ ५६ ॥

षड्भिः कुलकं

स कितवोऽद्य समेष्यति चेत्तदा भुजयुगेन निबध्य रतालयं ।
 समुपनीय निहन्मि तथा पुरा पुनरुपैति यथा न तदालयं ॥ ५७ ॥
 हृदयनिष्कुटमध्यकृतोद्गमा कमितरीति मनोरथवल्लरी ।
 सुभगया परया परया मुदा सफलभावमनीयत सत्वरं ॥ ५८ ॥
 अनुनयान्वितमाश्रितगद्गदं सखि तथा वद जीवितवल्लभं ।
 स समुपैति यथा न च कुप्यती—त्यभिविबोध्य सखीप्राहितान्यया ॥ ५९ ॥
 यदि वियोगमवेश्यमियद्व्यथं स्मयमधास्यमिमं हृदि किं तदा ।
 इति परा परितप्य मुहुर्मुहुर्नयनमालिषु दीनमथाक्षिपत् ॥ ६० ॥
 प्रिय स मेव्यसि सुभु विमानह तव किमीश यशो मदनस्य किं ।
 सहि ममेक्षणजः किल सोपिं तत्तव परेति हृदीशमजीहसत् ॥ ६१ ॥
 प्रतिदिनं शतशोपि निवारितो मुहुरिह त्वमुपैषि कयाऽज्ञया ।
 कृतक कोपवतीत्यपरारयां दुपरि तल्पमपातयदीश्वरं ॥ ६२ ॥
 विनयतो वसनं कमितुः करौ करयुगेन परा त्रपया अधित ।
 स्वयंमपि स्फुरितोदुषणैर्गैल—निवसना सहसाथ किमातत ॥ ६३ ॥
 यतिविरोधिलसद्रसपूर्णयो रूपरि लोलदृशस्तनकुंभयोः ।
 बभतुरीशकरांबुरुहे अधो—मुखपिधानतुलामिव बिभ्रती ॥ ६४ ॥
 दृगतिथौ दयिते मृगचक्षुषां हृदि लवं यदि मानभरोऽलसत् ।
 गृहपतौ समुपेयुषि कश्चिरं परगृहे लभते यदि वा स्थिति ॥ ६५ ॥
 स्थशति भर्त्तरि हृत् हृदयेशयः सचकितं मदनोऽन्यनतभुवः ।
 समुदतिष्ठदसंशयमचुटन् इतरथा किमु कंचुकसंधयः ॥ ६६ ॥

सपदि गोत्रपरिस्खलनात्प्रिया मनुपरो दहनास्त्रमिवाकिरत् ।
 समधित प्रतिशस्त्रमिवाथ सा जलमयं खवदश्रुततिच्छलात् ॥ ६७ ॥
 तव मुखं कमलं मम चंद्रमा स्तदनयो रधुना स्मरकारितः ।
 भवतु संधिरिति प्रवदन् परः स्वदयिताजननयोजनमातनोत् ॥ ६८ ॥
 तव ममाप्यधरं निपिपासतोर्विधुरतास्तु न कस्य च नेत्यथ ।
 विलसतः स्म तथापपतुर्यथा—धरदलं सममेव वधूवरौ ॥ ६९ ॥
 उपरि यावमृतस्य तयोरिहा—प्युपरितैव भवन्निति दंपती ।
 विलसतः स्म तथा धरयोर्यथो—परितयैव मिथो जनि चुंबने ॥ ७० ॥
 दयितयोरमृतोपरि यौ तयो रधरयोरधरेत्यभिधा कथं ।
 अवगतं यदि वाधरता तयो रधरपानविधौ ग्रहणान्मिथः ॥ ७१ ॥
 अमृतमित्यनृतं दयिताधरो यदि तदेष न किं गद नामृतं ।
 निमिषिषुर्यदमुं पिबतां दृशो विमुमुहुर्दयान्यपि कामिनां ॥ ७२ ॥
 विशदमेव न किं दयिताविलो—कनसुधारसपानमसूचयन् ।
 मुकुलिताक्षससीकृतशब्दिता—ननपुरः करणेन विलासिनः ॥ ७३ ॥
 हृदि मयानुसृते तव सा स्वयं निरगमत्किल माञ्च विषीद तत् ।
 दयितमित्यभिधास्खलनादवा—मुखमभाषत काप्यधृताधृतिः ॥ ७४ ॥
 प्रियतमाधरपलवचुंबनो—पनतकातमुखैदुमिषाच्छशी ।
 मयि सुधा किल तादृगिहापि किं किमधिकेति विवेक्तुमिवालसत् ॥ ७५ ॥
 दयितयोर्मिथ एक मुखासव—ग्रहणलंपटयोर्मुखसंगमे ।
 द्विशशितापनिमित्तमुदखरी न किमुवाह विपर्ययवर्जनां ॥ ७६ ॥
 श्रियमुखामुख एव हरन्निजां प्रियतमामुखवेषधरः शशी ।
 अधरपानमिषादुरुधे न किं वदनवारिरुहेण विलासिनः ॥ ७७ ॥
 प्रणयिना विधृतापि मनस्विनी वपुरुवाह यदुत्पुलकं किल ।
 किमियतापि जगाद न सा वशं तव गतास्मि विधेहि यदीहितं ॥ ७८ ॥
 भज धृतिं खज भीतिमहेतुकां न्हियमवांचय वक्तुमुदंचय ।
 अभिनवामुपदेष्टुमिति प्रिया मज्जनि कोपि सखीव पटुः स्वयं ॥ ७९ ॥

जघनसंगमनोत्सुकमानसं हृदयनाथमवेत्य मृगीदृशः ।
 स्वयमपासरदेव तदंशुकं किमुचिताचरणे गुणिनो ऽबुधाः ॥ ८० ॥
 असह आशु विदूरयितुं परो युवतिनीविमतिवृद्धदुत्सुकः ।
 विषहते समुदीरितमन्मथो न खलु कश्चन कालं विलंबनं ॥ ८१ ॥
 परिसमाप्तरतोपि परः प्रिया—धररसं सुरसायनवत्पिबन् ।
 पुनरपि स्फुरिताऽसमसायको व्यधित किं किमसौ न हृदीक्षितं ॥ ८२ ॥
 शशिरवी सुरतेषु तथा चलत्—कनककुण्डलकैतवकल्पितौ ।
 मृगदृशः पुरुषायित मूर्जितं समभिवीक्ष्य झलझलिताविव ॥ ८३ ॥
 वरयिता रतकेलिषु कौशलं भृशमसौ वहतीति परा मुदा ।
 ऋजुरणन्वनूपुरसिजितै रभिजगाविव तद्गुणगौरवं ॥ ८४ ॥
 मम मुखस्य विधोरपि दर्शनात् तव दृशौ कुमुदे अपि मीलितः ।
 किमिदमित्यपरा शयनोन्मुखं स्तनतटेन जघान हि तं मुहुः ॥ ८५ ॥
 पुनरप्येषि तदोक्तसि तां विलो—कयसि जल्पसि बाध तया समं ।
 दयितयेत्युदितो विदधे शठो नहि नहीति मृषाप्यमृषोत्तरं ॥ ८६ ॥
 जहिहि लाक्षणीकीं रूपमुत्तमे नहि न वेशि मनस्तव यन्मयि ।
 अहह पश्य तवाधरपल्लवः स्फुरति मामिव चुंबितुमुत्सुकः ॥ ८७ ॥
 अपिच रागममांतमिवाशये न वहतो न दृशौ बहिरुद्गतं ।
 इति विदग्धवचाः कुपितामपि प्रियतमां न परः किमहासयत् ॥ ८८ ॥ युग्मं
 रचयिता सखिं तत्र किमेष मां नवरतं भविता च कथंकथं ।
 इति मुहुः समवादि न का सखी रतिरसोत्सुकयापि न बोधया ॥ ८९ ॥
 प्रियतमे पुरुषायितलाघवं किमपि पश्यति वक्रितकंधरं ।
 असहया रतमुज्झितुमन्यया गृहमणिः शमितः कुसुमैर्हिया ॥ ९० ॥
 सुरतकेलिषु सुभ्रु तवाहितं किमपि चेच्छपथोऽस्तु तदात्र मे ।
 ऋतगिरं यदि मां न च मन्यसे ननु विधाय न पश्यसि किं तदा ॥ ९१ ॥
 इति नवां रमणीं रतये परः स्मरकलाविदुरः समब्रूवधत् ।
 अतिविचक्षणतातिविमुग्धता—सुखविबोध्यमिदं यदि वा द्वयं ॥ ९२ ॥

इति नवां रमणीं रमणः परः स्मरविलासकृते समबुधुधत् ।
 सततनिर्मितकामकथोल्लसन् नवनवोक्तयभिषिक्तमनोभवः ॥ ९३ ॥
 प्रियतमस्य भृशं सुरतार्दने शपथपूर्वमदात् सुरतं पुरा ।
 तदनुलब्धरसा न तदस्मरं न्नवधूर्वपुरेस्मरवर्णितं ॥ ९४ ॥
 अधरपानविधौ स्तनमर्दने नखरदोलिखने परिरंभणे ।
 काचिदपि स्खलति स्म न कामिनां मतिरिहाप्यवधानभृतामिव ॥ ९५ ॥
 हृदि यदेव दधे दयितैरते युवतयो अग्रत एव तदाचरन् ।
 इतरथा कथमेकमनस्कता रतिरहस्यमुपैति यथार्थतां ॥ ९६ ॥
 इह सुखेषु सुखं सुरतोद्धवं महदिहापि मिथोप्यनुकूलता ।
 रहसि केलिरिहापि यदृच्छया सममिहापि रतिर्यदि किं पुनः ॥ ९७ ॥
 प्रियसखीभिरपि प्रतिबोधिता नवरतोऽसवतोभयशंकिनी ।
 अतितरां परिरभ्य हृदीश्वरं कपटमुद्रितदृक् शयितेतरा ॥ ९८ ॥
 दयितदष्टरदच्छदपलवा नवधूः करकंपनकैतवात् ।
 विगतवंति दिनानि रतोऽसवै विरहितानि शुशोच मुहुर्न किं ॥ ९९ ॥
 रतिरसं कलयन्नितां पर स्तदुरुतागुणविघ्नितचुंबनः ।
 परिनिन्द कुचौ मुहुरीक्षयन् नच वधूं समयः स हि तादृशः ॥ १०० ॥
 रतिरसोपरमे स्खलनात्परः प्रणयिनीकुचपर्वतमस्तके ।
 निपतितोपि मुमूर्च्छं न सन्मुखं दृढतरोजनि रंतुमहो पुनः ॥ १०१ ॥
 प्रणयिनां यदभिद्यत कौसुमे रपि शरैर्हृदयं सुमधन्वनः ।
 प्रणयिनीकुचशैलमहाहती — स्तदसहिष्ट यदद्भुतमेव तत् ॥ १०२ ॥
 सपरिवेशशिश्रियमुद्वहत् भुजयुगांतरवर्ति मुखं स्त्रियः ।
 चिचलिषो ऽहृदयाधिपरेतसो ऽपशकुनाय न किं समजायत ॥ १०३ ॥
 रतिरसं परमात्सरसाधिकं कथममी कथयंतु न कामिनः ।
 यदि सुखी परमात्मविदेकको रतिविदौ सुखिनौ पुनरप्युभौ ॥ १०४ ॥
 अधिकृतां करककतयोजनां विदधतौ रहसीदुमुखीवरौ ।
 विवभतुः सुगृहीतपरस्परा — विव मिथोप्युपपादयितुं रति ॥ १०५ ॥

आसीत्तेन महाहवः स्मरभवो यदुक्तमेवेति तत्
 प्रीतिर्यच्च परैव युक्तमपि तत् यत्क्षेत्रयोरन्यता ॥ ११७ ॥
 दृष्ट्वा स्वं प्रतिबिम्बमेव वहति प्रेयानयं स्वप्रिया-
 मक्षणीति खवदश्रुवाभिरकरोन्मुग्धानिपानं पुरः ।
 तन्नैव प्रतिबिम्बनान्निपतितां भर्त्रा समंयत्पद-
 द्वंद्वे स्वे मुमुदे च वीक्ष्य किमितोपि स्यात्परं योषिता ॥ ११८ ॥
 कोपि स्मरोन्मुक्तविषाक्तबाण—मूर्च्छामंतुच्छामिव हंतुकामः ।
 शैलाविबालंब्य कुचौ कराभ्यां पपौ सुधामिदुमुखीमुखेदोः ॥ ११९ ॥
 सुरनाणः कस्य त्वमिति मुहुरेवाभिहितया-
 पणैणाक्षया प्रोक्तां स्मरशरशरव्यत्वमितया ।
 परेषां सर्वेषामवनि हिमरश्मे तव पुनः
 करक्रीतादासीगिरमिति पपौ कोपि सुकृती ॥ १२० ॥
 स्वाभाविकात्सुरततो विपरीतमेत—द्रागं विशिष्य सुरतं वितनोति यूनां ।
 निश्चेतनाप्यजनि रागवती यदत्र शय्यासयावकवधूपदबिम्बदंभात् ॥ १२१ ॥
 स्मरस्मेरलीलासुतल्पादधस्तात् प्रसूनानि बभ्राजिरे निष्पतति ।
 मृगाक्षीवपुर्वलिर्विश्लेषभावा—विरासानदुःखाददंतीव झंपां ॥ १२२ ॥
 यस्यांगं तावदेवं बहिरपि विहितस्पर्शनं कामिनीना-
 मीदृक्तौख्यं विधत्ते स खलु रचयिता किं न मध्ये प्रविष्टः ।
 इत्थं ध्यात्वा रतांते सुदृढतमपरीरंभदंभेन मध्ये
 कार्यं प्रक्षेपुमैच्छन्सकलमिव हितं कातराः कातराक्षयः ॥ १२३ ॥
 भानोः संक्रमणे श्रयेत मृदुतां विश्वं समस्तं यथा
 मन्ये शिश्रियतुस्तनावपि तथा स्त्रीणां रतेः संक्रमे ।
 नैवं चेदुरुशैलवत्कठिनयोः श्रान्ता रतांते भृशं
 प्रेयांसः कणशोभवन् पतिता मध्ये तयोस्तत्कथं ॥ १२४ ॥
 क्षणं मानेमाने क्षणमथ मिथः काक्षकषणे
 क्षणं हासोलासे क्षणमथ दृढालिगानविधौ ।

इति व्यग्रा निन्युः प्रतिगृहमशेषामपि निशां
 रतोत्ताहैस्तैस्तैः समुदितमुदस्ते युवजनाः ॥ १२५ ॥
 अन्योन्यमर्पितरदच्छदखंडनानां निःशंकनिर्मितनखक्षतमंडनानां ।
 संभोगसंभवपरिश्रमखेदितानां निद्रासुखं क्षणमभूद्रतयेथ यूनां ॥ १२६ ॥
 अन्योन्यप्रवितीर्णदंतनखरप्रोद्यत्पदव्यंजनै-
 र्यूनोर्वक्ष्य परां स्थितिं गतवतो निर्व्याजवीरव्रते ।
 कंदर्पोपि गिरीशदर्पदलने निश्चिततामुद्वहन्
 आशिश्चाय चिराय संगसुभगां निद्रां विशंके तदा ॥ १२७ ॥
 तूलं स्पर्शानुकूलं मुखशशिरुचिरश्रीसमाकृष्टिमूलं
 तांबूलं नासिकायाव्रतमुकृतफलं स्फारपुष्पोपहारः ।
 कांताश्रांतास्तनाभ्यामुरासे खिलमिदं न श्रुतः सप्तमश्चेत्
 सर्गः शृंगारसंजीवन इति विदितो वीरहम्मीरकाव्ये ॥ १२८ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते महाकाव्ये
 हम्मीरचरिते वीराके सुरतवर्णने शृंगारसंजीवनो नाम सप्तमः सर्गः
 समाप्तः ॥

अथाष्टमः सर्गः

प्रपंचयंतः स्फुटतारमंद्र — मध्यस्वरान् पंचमरागगर्भान् ।
 हम्मीरदेवाय निशाश्वसानं वैतालिका विज्ञपयां बभूवुः ॥ १ ॥
 विच्छाद्यमिदं मुखमावहंती विनिम्नतारांकलुषावरैषा ।
 विभावरी याति रजस्वलेव स्नातुं पयोधौ दिशि पश्चिमाया ॥ २ ॥
 वियुक्तनारीजननेत्रपातो — क्वाभिः समंतादिव दीप्यमानं ।
 विहाय शीतांशुरसौ विहाय आसीदपूर्वाचलचूलचुंबी ॥ ३ ॥
 स्वातंत्र्यहंता न उदेति भास्वानस्यामिति क्रोधभरारुणाभिः ।
 दृष्टेव दृग्भिः कुलटाजनेन पुरंदराक्षारुणतां जगाम ॥ ४ ॥

अबोधि किं न क्षणिका क्षेपेयं मानो दधे यद्वतीभिरेवं ।
 इत्यभ्यसूयन्निव मानिनीभ्य स्तनोति शब्दान् कृकवाकुरेषः ॥ ५ ॥
 जायापतीनां रतकौतुकेन रात्रि समग्रामपि जागरित्वा ।
 घूर्णसमी विस्फुरितप्रमीला इव प्रदीपा रतमंदिरेषु ॥ ६ ॥
 निर्वर्त्य चेतः सुरतात्कथंचित् यावत्सुषुप्सन्ति युवान एते ।
 मादैगिकैस्तावदवादि सद्यः प्रत्यूषसूचा सुभगो मृदंगः ॥ ७ ॥
 विलेपनामोदिरतांततांत—स्वेदीदकास्वादनमंदचारः ।
 संभोगशालासु निविश्य यूनः सुखाकरोल्लेष उषासमीरः ॥ ८ ॥
 प्रातःप्रबोधा गुरुणोपदिष्टान्महाप्रयोगान् प्रणिधाय चित्ते ।
 किर्त्यै कवीन्द्रा इव निर्मलार्थो—त्पत्ति नरेन्द्राः परिभावयन्ति ॥ ९ ॥
 विप्राननोद्रीर्णविविक्तवर्ण—प्रचारचारुध्वनिवेदमंत्राः ।
 सतां हृदंतस्तरसा प्रविश्य तमः कषंतीव समूलकाषं ॥ १० ॥
 तमोमये प्रेक्ष्य विधिः प्रलीनं मेरुं युगातेय नवं सिसृक्षन् ।
 प्रत्यूषसंध्याभवरागदंभात् चिनोति शृंगाणि हिरण्मयानि ॥ ११ ॥
 विभा विभातैव विभावरीय मद्यापि मानं किमिवादधासि ।
 इति प्रियाया अपि बद्धमूलं मानं सुखेनैव नूनोद कश्चित् ॥ १२ ॥
 संभोगकेलीं प्रविधाय पश्चात्सुप्तापि नारी प्रथमप्रबुद्धा ।
 आलिंग्य सुप्तं प्रियसुप्तिभंगं विशंकमाना न जहाति तल्पं ॥ १३ ॥
 काचिद्विभातीकृतयामिनीका अभ्येय कांता निभृतप्रचारं ।
 स्वप्नेपि तत्तर्जनशांतचित्ता मालिष्य सुप्तां दयितां स्वपन्ति ॥ १४ ॥
 अपि द्विजेशः श्रितवारुणीको ध्रुवं भवेन्नीचजडोपयोग्यः ।
 इति प्रबोधं जगतां प्रयच्छन्नध्यास्त मध्यं जलधेः शशांकः ॥ १५ ॥
 असौ सिषेवे चतुरोऽपि यामान् श्यामां क्षये सत्यपि यत्सक्रामः ।
 तेनैव शंकेस्तमुपैति पक्षपलांडुपांडुः पतिरोषधीनां ॥ १६ ॥
 समस्वरूपे शशिनो रवेश्च विवेस्तभावादुदयत्वतश्च ।
 उपैति पूर्वापरयोर्विभेदे सतिर्जनानां क्षणमीशा जाड्यं ॥ १७ ॥

अवाप यस्यामुदयं विहाय तां मामथासावपरां सिषेवे ।
 इत्यादधानेव रुषं हिमांशौ पुरंदराशाऽरुणतां जगाम ॥ १८ ॥
 स्फुटं स्फुटत्कुङ्कुलकोशानिर्य—द्विलोलरोलंबमिषेण हर्षात् ।
 समागमे पत्युरिनस्य पश्याऽस्त्राणीव मुंचन्ति सरोरुहिण्यः ॥ १९ ॥
 कापि हृदे व्योमसरिद्वरायाः पतिर्नदीनामनुबिंबितः किं ।
 यद्वारि भातीह तमस्तरंगाः प्रत्यूषरागोपि तदंतरामिः ॥ २० ॥
 एषाहमेतच्च गृहं तवैवा—ऽगंतव्यमेवाशु पुनः प्रियेण ।
 इत्युक्तिपूर्वं परिरभ्य गाढं धिगान् प्रहिण्वन्ति पणैर्गणैश्च ॥ २१ ॥
 प्रकाशकल्पेपि सहस्ररश्मौ वारांनिधिश्चापलमुत्ससर्ज ।
 हंसे प्रकाशं यति यत्सतीव जडेपि शांतत्वमुपैति मूर्त्तं ॥ २२ ॥
 विच्छाद्यतां भूरितरामुपेता दूरीभवत्पुष्करकोशवासाः ।
 काले कलौ संत इवोडवोऽमी क्वचित् क्वचिन्नेत्रपथं प्रयाति ॥ २३ ॥
 लोलत्तनूनां मथनेन दधस्तनूदरीणां कबरीमिषेण ।
 ध्वातवलीकुट्टनजातकाष्ण्याः स्फुरन्ति दंडा इव चंडरश्मेः ॥ २४ ॥
 धिगैर्निषिद्धैरपि दत्तदंत—पदालिवित्रेषु रदच्छदेषु ।
 संभ्रांतचित्ताः पतिदृष्टिपातात् ददत्यलक्तं कुलटा नतास्याः ॥ २५ ॥
 स्मराहवे स्मेरतरे प्रवृत्ते पलाय्य पृष्ठे मलिनो यमस्थात् ।
 इत्यात्तकोपा इव केशपाशं गाढं निबध्नन्ति सरोरुहाक्ष्यः ॥ २६ ॥
 काँचीगुणस्य मथनप्रयासि प्रकोष्ठभूषागणसिजितेन ।
 मुक्तिं भजेयाः पुनरेव शीघ्र मित्यादिशंतीव तमंबुजाक्ष्यः ॥ २७ ॥
 शिलालिहंतोयगसैधवानां वक्त्रोष्महिध्मा मलयन्ति बाहाः ।
 निश्वासवातैरिव पाणिगानाऽदर्शान्निशाभोगवियोगिनार्यः ॥ २८ ॥
 समूलमुन्मूल्य तमःसमूहं लोके प्रवेक्षं सृजतो दिनस्य ।
 मांगल्यहेतोरविबिंबदंभात् नीराजनामाचरतीव पूर्वा ॥ २९ ॥
 धिगैर्वितीर्णान्गुवित्तवैरा दिवाप्रभातं भृशमर्दितांग्यः ।
 सर्वांगसंस्पृश्यपिभानवीय—करोत्करो जाग्रति नो भुजिष्याः ॥ ३० ॥

घूकादिवेदोरिव नीलनीर—रुहादिवाकृष्य विभातकालः ।
 रथांगनामार्कसरोरुहेषु मुदं प्रकाशं श्रियमादधाति ॥ ३१ ॥
 पत्न्यरूचीनामहिताद्वयेन तमःसमूहो विरहस्य धात्री ।
 निशाठनेत्राणि विवेश नून मुत्पश्यतैतेषु कुतोऽन्यथासु ॥ ३२ ॥
 विभावरीयाय विनाशमेषा मुदं दधस्वेत्यसुवल्लभा स्वा ।
 विबोध्यते द्वंद्वचरेण याव—त्सा तावदागात्स्वयमेव पार्श्व ॥ ३३ ॥
 क्रुधेव ताम्रं वपुरादधान मायांतमालोक्य सहस्ररश्मिम् ।
 निलीयते भ्रश्यदितस्ततोपि भिया तमिस्त्रं गिरिगव्हेरेषु ॥ ३४ ॥
 ह्यसुदुर्तैर्विक्रमैर्विबोध—करैः समाख्यातविभातकालः ।
 तदर्हकृत्यं विरचय्य दान—केलिं कुमारः कलयांचकार ॥ ३५ ॥
 विभूषितास्थानसभं शुभैषी श्रीजैत्रसिंहं रिपुकुम्भिसिंहं ।
 गत्वा कुमारोऽथ मुदा नमस्या—मासानणीयस्तरभक्तिमन्त्रः ॥ ३६ ॥
 कृतप्रणामं तमवेक्ष्य हृष्यद्रोमा पुलोमारिरथो धरित्र्याः ।
 रहस्युपानीय रहस्यवेदी जगाद निस्तंभतरास्यचंद्रः ॥ ३७ ॥
 साम्राज्यलक्ष्मीकरपीडनाय जातप्रवीणप्रतिभे तनूजे ।
 विदावरेण्य कच नापि नास्म—द्वंशाः प्रज्ञस्या विषयाभिवक्ष्याः ॥ ३८ ॥
 विध्वस्तबाह्यारिचयोप्यजित्वा—तरंगशत्रूनतिमात्रशक्तीन् ।
 बाह्येतरारीन् जितवत्सु तेषु स्थितः कथंकारमहंचकास्मि ॥ ३९ ॥
 कियद्वराका सविकाशमाहू—राज्यं नृपाणां विगलत्कृपाणां ।
 इदं तु योगप्रणिधानभाजा यावद्वराकासविकाशमेव ॥ ४० ॥
 बाह्याः शरीरे किल शैशवीया भावा यथा स्याजिषतास्येस्य ।
 हातुं तथाभ्यंतरगानपीमान् उदासते हंत किमत्र संतः ॥ ४१ ॥
 शक्तावसत्यां विषयाभिलाषो विडंबयत्येव जनान् प्रयोक्तुन् ।
 शांतोज्ज्वलः फूत्कियमाण उच्चैः किं पूरयत्याशु न भस्मनाऽस्यं ॥ ४२ ॥
 अपास्तलज्जं बहुदैत्यमस्मा नकामयंत स्मरकातरा याः ।
 ताः कामयेम ह्यधुना मृगाक्षी वयं हहाऽतोपि विडंबना किं ॥ ४३ ॥

मलानुराणामशुचौ शुचौ वा यथाप्रदेशे न विचारणास्ति ।
 स्त्रीणां तथा मूत्रपुरीषपात्रे गात्रे नराणां मदनानुराणां ॥ ४४ ॥
 यत्प्रेरणादुत्तरलीभवंतः कृतान्यकृतान्यपि न स्मरन्ति ।
 तदप्यहो यौवनमस्तमस्तु काद्यापि तृष्णा विषयेषु निष्णा ॥ ४५ ॥
 ये यौवनोन्मादभरे गतेपि कुर्वन्त्यखर्व विषयेषु रागम् ।
 निर्मांसमज्जास्थिषु ते शृगाला लालारसास्वादनमाचरन्ति ॥ ४६ ॥
 सर्वाङ्गेषु निकृष्टमङ्गयुगलं स्त्रीणां तदुक्तं तयो-
 राद्यं विद्विवरं प्रसिद्धमितरत्नप्रस्रवारं पुनः ।
 तन्मध्ये यदपत्यं भ्रमसकृद्विखलवच्छोणितं
 ये तस्मादधुनापि नान्यवदनास्तेभ्योपि निदोऽस्तु कः ॥ ४७ ॥
 तद्राज्यकक्षीकरणान्ममैता माज्ञां गुणैकालय पालयाशु ।
 साहाय्यतस्तेऽयमुपैद्रसेवा—हेवाकिचेताः सुखमस्तु भूपः ॥ ४८ ॥
 वार्धक्यदोषोदयदुर्भगत्वान्मुक्त्वाद्य सदाः कमलानिवास्मान् ।
 पतिं द्विजानामिव सौम्यमूर्तिं साम्राज्यलक्ष्मीरुपतिष्ठतां त्वां ॥ ४९ ॥
 सुधाकिराज्यैष गिरा स्वभक्ति—वल्लीं प्रवेक्षन्वपलवाढ्यां ।
 कुर्वन्निव व्यज्ञपयत्कुमार स्तातं जगद्भेद्यतमावदातं ॥ ५० ॥
 द्वेषापि राजन्नरकांतमेत द्राज्यं न चेतो बहु मन्यते मे ।
 युसङ्गवीवद्विबुधालिसेव्या लदंघ्रिसेवा यदि लभ्यतेऽसौ ॥ ५१ ॥
 लत्पादपद्मे सदसद्विवेक—कृद्राजहंसलभभीप्सतौ मे ।
 हर्षाय सुव्यक्तकलंककारि राजन्नराजलमिदं कदाचित् ॥ ५२ ॥
 ज्येष्ठे तनूजे सति राज्यलक्ष्मी देया कदाचिन्न किलेतरस्मै ।
 जानन्नपीत्यं नयवर्त्मसंस्थां मह्यं कथं दित्सति तामधीशः ॥ ५३ ॥
 हम्मीरदेवाय वितीयं राज्यं मदंघ्रिसेवानिरतो भवेति ।
 स्वप्ने निशाति शयितं निशाति मामाह विष्णुः करवै किमार्य ॥ ५४ ॥
 निरुत्तरीकृत्य ततो हठेना—निच्छंतमप्येनमतुच्छचित्तं ।
 हम्मीरदेवं नृपतिजलक्ष्मी ममीमनलातु मिलाविलासी ॥ ५५ ॥

ततश्च संवत्सववह्निवह्नि—भूहायने माघवलक्षपक्षे ।
 पौष्ण्यां तिथौ हेलिदिने सपुष्ये दैवज्ञनिदिष्टबले जलिलभे ॥ ५६ ॥
 पुरा पुरोधास्तदनु क्षितीन्दु भूपास्ततोन्ये सचिवास्ततश्च ।
 ततो महेभ्यास्तदनु प्रजाश्च तस्याभिषेकं रचयांबभूवुः ॥ ५७ ॥ युगम् ॥
 छायाकरैस्तस्य सितांशुशुभ्रं यदातपत्रं बिभरांबभूव ।
 छायाखिलस्यापि जगत्त्रयस्य बभूव तेनाद्भुतमेतदुच्चैः ॥ ५८ ॥
 एवं पतिष्यंसकृत् पदेऽस्य क्षितिक्षितः ख्यातुमिवेति लोके ।
 शिरोभितोप्यापतती नृपस्य तस्याज्य बालव्यजने व्यभातां ॥ ५९ ॥
 अपाठिषुर्बदिजनास्तदानी मराणिपुर्मंगलतूर्यकाणि ।
 अनतिषुर्नर्तविदश्च गीत मगासिषुर्गायकमंडलानि ॥ ६० ॥
 पदेपदे वंदनमालिकानां माला निबद्धा बभूवुस्तस्य ।
 गृहावलीनां नयनायमान—द्वारामिव भूलतिकाः सलीलाः ॥ ६१ ॥
 नरैर्द्रमार्गेष्वभितो विकीर्णा विस्मेरपुष्पप्रकरा विरेजुः ।
 कोतं नवीनं प्राति भूमिदेव्या हासा इव स्फारतरप्रकाशाः ॥ ६२ ॥
 हर्षप्रकर्षेण समंततोपि सदास्कवाल्मीकजलप्रसिकाः ।
 नवे हृदीशे प्रकटीकृतात्म—रागा इवोद्वेगभुवो विरेजुः ॥ ६३ ॥
 प्रखालयोत्तंसितशातकुम्भ—माजिष्ठकौसुभिककेतुदंभात् ।
 अधीश्वरं प्राप्य नवं हम्मीर—देवं विशंके पुरमप्यरज्यत् ॥ ६४ ॥
 साम्राज्यलब्ध्या मुदितोप्यमुष्य भूभंगमाशंक्य शिरांस्यधुन्वन् ।
 वृथा व्यषीदत्कणिराट् विवेद ————— ॥ ६५ ॥
 हत्वा श्रियं शात्रवैकरवाणां सुहृज्जनाभोजकुले दधानः ।
 प्राप्नोदयो भूवलये स राजा — न कस्याऽजनि विस्मयाय ॥ ६६ ॥
 विश्राणने कर्णनृपस्य नीतौ रामस्य शौर्ये च धनंजयस्य ।
 काले कलौ पंडितमंडलीनां किं जायतोदाहरणं समास्म ॥ ६७ ॥
 धर्मो जगज्जैव दरिद्रमुद्रा कचिन्ननाशेव बभाविष्य श्रीः ।
 समुल्लासेव नयद्गुमोपि शुभं ननर्तेव तदीयराज्ये ॥ ६८ ॥

कालानलो ना ऽजनि नाभिरामो रामो भवन्नो भरतो रतोभूत् ।
 आसीन्न चित्ते जनकोपि कोपि हम्मीरमालोकयतां जनानां ॥ ६९ ॥
 अहानि तान्पेव सुखावहानि हम्मीरदेवो ऽजनि येषु भूपः ।
 लोकास्त एवात्तशुभावलोका वक्त्रांबुजं ये ददृशे ऽदसीयं ॥ ७० ॥
 विकासिकाशाभिनवप्रवाल—जिह्वंतदंतच्छददीप्तिदंभात् ।
 हृदुलसद्वाङ्मयरागसिंधो विस्तारयँस्तारतरानिवोर्मात् ॥ ७१ ॥
 रुजार्दनादित्य जैत्रसिंहः स्वस्यावसानं निकटं विजानन् ।
 स्नेहेन हम्मीरनृपाय राज्य—शिक्षामिमां प्रारभत प्रदातुं ॥ ७२ ॥
 स्त्रीणां श्रियां वा कच नापि मागा विश्वासमासां क्षणभंगुराणां ।
 रक्ता विरक्ताश्च सतामपि स्युः पदे पदे ऽमू विपदे यदाशु ॥ ७३ ॥
 साम्राज्यमासाद्य महत्तमेषु स्म विस्मरो मा विनयं नरेश ।
 पुमान् बृहद्भानुरिवाविनीतः कुलस्य सर्वस्य विनाशहेतुः ॥ ७४ ॥
 अप्यार्यकार्याणि विचार्य कुर्वन् विवेकवानेष जगज्जनेष्टः ।
 जगन्निवासा तदियं नृपज—लक्ष्मीः कथं तं विजहाति तात ॥ ७५ ॥
 शक्तोपि देह्यप्रकटीकृतात्म—शक्तिः पराभूतिपदं सदैव ।
 कारीषवन्निर्वद वत्स कस्य कस्याशु न स्यादतिलंघनीयः ॥ ७६ ॥
 सदा सदाचारपरो नरैः सेव्यो मुनीनामपि निस्पृहाणां ।
 कुशीलताभामवरं खलोपभोगाय तैलीव भवत्यवश्यं ॥ ७७ ॥
 धर्मार्थकामा इव सामदान—भेदाः क्रमेणैव पुरा प्रयोज्याः ।
 सर्वात्मनैषामसति प्रचारे धार्या मतिर्मोक्ष इवाथ दंडे ॥ ७८ ॥
 अनंतरो यो विषयेषु राजा संवर्धितः क्लेशकरः स्व एव ।
 गृहांगणांतविषवृक्ष उप्ते कालं कियंतं कुशलं गृहस्य ॥ ७९ ॥
 राज्यस्य धर्माः किल पंच ये तान् पंचेन्द्रियाणीह वदति संतः ।
 प्रलीयमानेषु तदेषु राज्य मपि प्रलीयेत वपुर्यथैव ॥ ८० ॥
 शक्तिं समासाद्य सदोद्यतेन कार्या मति विक्रम एव पुंसा ।
 तिर्यक्षु भूरिष्वपि पश्य सिंहः पराक्रमादेव न किं मृगैः ॥ ८१ ॥

नये धियं सम्यगनासयित्वा युक्तः प्रयुक्तो न पराक्रमोपि ।
 छलावलेबेन विनैव तावत् सिहोपि हंतुं प्रविशेदिभं किं ॥ ८२ ॥
 बुद्धयैव सिद्धिर्यदि तन्नपुष्यै रपि प्रहर्तव्यविधिविधेयः ।
 पश्य प्रसूनैरपि युध्यमानः स्मरो हरात्कां गतिमाससाद ॥ ८३ ॥
 शौर्यं च बुद्धिमिथुनं तदस्मात् अदूषिताद्राज्यमुदेति नित्यं ।
 न चैकतो विश्वमपि प्रपश्य संजायते द्वेद्वत एव सर्वं ॥ ८४ ॥
 जिगीषुणाऽरौ बलशालिनापि यात्रा विधेया खलु जेय एव ।
 ज्वालाजटालीकृतदिङ्मुखोपि नांभूनि दग्धुं क्रमते दवाभिः ॥ ८५ ॥
 रिपौरपि स्वाश्रयमागतस्य करोति सत्कारविधि विधिज्ञः ।
 तथाहि मीनांशमुपागतस्य नोचं पदं किं भृगुनंदनस्य ॥ ८६ ॥
 यथा न पीडा भवति प्रजानां ग्राह्य स्तथा धीधन तत्करोपि ।
 किं नाम पुष्पाणि चिनोति पुष्प—लावी लतानां जनयन्विवाधां ॥ ८७ ॥
 निवासिता येन स एव वेत्ति प्रायः प्रजानां सुखदुःखभावं ।
 बध्वा विजानाति किमंगं गर्भे—प्रपोषणं वा वहनकर्म वा ॥ ८८ ॥
 धनं प्रजानामयथाऽपराधं गृह्णन् विजानाति न तच्च ताः स्वाः ।
 इदं नृपस्याऽशकुनं तथाहि राज्यस्य नाशोऽस्य न तच्च ताश्च ॥ ८९ ॥
 सर्वस्वनाशेपि कुले विरोधोद्बोधं सुधीर्नो विदधीत कश्चित् ।
 कुले विरोधो रचितो निनाय सुयोधनं किं निधनं न सद्यः ॥ ९० ॥
 प्रजासु पीडा स्वकुले विरोधः पक्षद्वयं पेषणयंत्रमस्मिन् ।
 चूर्णीकृतं धान्यमिव प्ररोढुं पुनर्न राज्यं समुपैति शक्तिं ॥ ९१ ॥
 स्वमेव पुष्णन् प्रभुवचनेन नार्हत्युपेक्षामनुजीविवर्गः ।
 कर्षद्वासाया रसमात्मने किं नोन्मूल्यते क्षेत्रगतं तृणादि ॥ ९२ ॥
 मातेव राजा हितकृत् प्रजानां मातुः सपत्नीव नियोगिवर्गः ।
 तयापितानां च करे तदस्याः क वृद्धिरासां कच जीवितव्यं ॥ ९३ ॥
 स्वतः कुलीनोप्यधिको विधेयो राजानुजीवी न कदाचिदेव ।
 यतो जडात्मा वटवत्प्रबुद्धः स राज्यसौधस्य विनाशितुः ॥ ९४ ॥

प्राज्ञः सपत्नैः परिभूयमानो—प्युदीषिषन् न लज्जति स्वदेशं ।
 दिवाकरालुप्तकरोप्यनुद्यन् नभः शशांकः पुनरभ्युदेति ॥ ९५ ॥
 चिरंतनान्मन्त्रिवरान् विहाय साम्राज्यभारो निहितो नवेषु ।
 क्षणेन मूलादपि नाशमेति यथाऽविपक्षेषु जलं घटेषु ॥ ९६ ॥
 स्याद्राज्यमंत्रेषु किलैक एव श्रेयान्मात्यो न पुनर्द्वितीयः ।
 आरोहणं यानयुगस्य तज्ज्ञा न प्राणसंदेहकरं स्मरति ॥ ९७ ॥
 यो यत्र रक्तो यदि वा विरक्तो भावे विवेको नहि तस्य तत्र ।
 अतो न तन्मन्त्रविधौ विधेया शिक्षा तदीया सुविचक्षणेन ॥ ९८ ॥
 मन्त्रान्बहूनामपि धीसखानां श्रेयस्तरान्नैव वदन्ति संतः ।
 गर्भस्य मातुश्च कुतः शिवाय करा बहूनां बत सूतिकानां ॥ ९९ ॥
 पूर्वं स्वहृदये विचार्य सम्यक् मन्त्रं ततः सम्मतिमाददीत ।
 संवादिता चेत् तदिदं विधेयं नोचेत्तद्वहै र्मतिराविरास्या ॥ १०० ॥
 विराट्पूर्वः पुरुषः प्रधानपदे कदाचिन्न पुनर्विधेयः ।
 तादृग्छलं प्राप्य तथाविधा हि द्रुह्यन्ति नूनं धृतगुप्तवैराः ॥ १०१ ॥
 पुमान्विराट्प्रो विजहाति नैव धीमन् युगातेपि विरोधभावं ।
 अद्यापि पश्यार्यमणं विधुं वा तुदन्निवर्तेत विधुंतुदो न ॥ १०२ ॥
 महाबलेनापि कलिर्न कार्यः समं शकेशेन लसच्छलेन ।
 तथां समर्थोपि बलिर्विजिग्ये छलप्रधानेन जनार्दनेन ॥ १०३ ॥
 पुरः पुरो जाग्रदुदग्रकष्टं दुरोदरं दूरत एव हेयं ।
 दुरोदरारंभवेशेन कां कां बिडंबनां पांडुसुता न जग्मुः ॥ १०४ ॥
 बलाबलं सूत्रगतं विचार्य सविग्रहां यो विदधीत वृत्तिः ।
 स एव तत्तद्गुरुरगौरवार्ह—शास्त्रज्ञधुर्यल मुपैति तात ॥ १०५ ॥
 दत्तेति शिक्षां शुभबद्धसख्यां गेहे च देहे च निरीहचित्तः ।
 जैत्रप्रभुः स्वात्महितं चिकीर्षन् श्रीआश्रमं पत्तनमन्वचालीत् ॥ १०६ ॥
 शिवापि जंबूपथसार्थवाही विराजते यत्र शिवः स्वयंभूः ।
 यो ध्यातमात्रोप्युरुभक्तिभाजां दत्ते न किं भुक्तिमिवाशु मुक्तिः ॥ १०७ ॥

मज्जच्छचीदृग्गुगलाकुवेल—विष्वगलत्कज्जलमेचकांबु ।
 चर्मण्वती यत्र सरिद्वहंती पुण्यश्रियो वेणिरिवाविभाति ॥ १०८ ॥
 ज्वलिष्यदेतद्विरहाभितप्त भिवावकाब्जखवदलुवर्षः ।
 पृष्ठेऽथ हस्तेसिचतः समेख व्यजिज्ञपन्नेनममात्यमुख्याः ॥ १०९ ॥
 साम्राज्यलक्ष्मीं विरहस्य पूर्वं मुमुक्षतोऽस्मानपि संप्रतीश ।
 खद्योतवत् तद्विरहांधकारे भाग्यानि नो यांति पुरा प्रकाशः ॥ ११० ॥
 भवत्पृष्ठालोकनमुक्तयोगं प्रपत्स्यतेऽदो नगरं नरेश ।
 रंगतपतंगोज्वलविश्रुद्धि—विवर्जितस्य श्रियमंबरस्य ॥ १११ ॥
 वृष्ट्या सुधाया इव सौम्यदृष्ट्या सिचन्नयैताभिजगाद भूपः ।
 मा कर्णं कष्टं विदुषामनिष्टं कृते मम स्वात्महितं चिकीर्षोः ॥ ११२ ॥
 इदं पुरव्योममदंशुमालि—प्रतापरोचिश्चयशून्यशोच्यं ।
 हेमीरचंद्रेभ्युदिते प्रकाम—श्रीकं भविष्यत्यचिरेण नूनं ॥ ११३ ॥
 मद्रंशपाथोरुहराजहंसस्तैस्तै गुणैर्विश्रुतप्रशंसः ।
 संसेव्यमानोहमिव प्रसाद—दानैः सदानंदयितैष युष्मान् ॥ ११४ ॥
 इत्थं सहैतान् विसृजन् अवापत् पल्लीं पुरीं यावदसौ नरेश ।
 लूता विनिर्गल्य पपात तावत् स्वयंच भेजे लघु देवभूयं ॥ ११५ ॥
 असासहीभिर्विरहं प्रियाभिरष्टाभिरिष्टाभिरयाजन्वितस्य ।
 तत्रैव संस्कारविधिर्विधिज्ञैः श्रीजैत्रसिंहविधिपते धितेने ॥ ११६ ॥
 अथाभिधिचन्वशोकभूषं नवावतारं हृदि बाष्पपूरैः ।
 चकार मोहग्रहिणीकृतात्मा हम्मीरदेवः परिदेवनानि ॥ ११७ ॥
 तातेति तातेति वचः प्रघोष—शुष्यत्तलस्यापि ममाऽवनीश ।
 यद्दर्शनं न प्रददासि तत्का तवौचिती संगतिमंगतीयं ॥ ११८ ॥
 विश्वत्रिलोकीतिलकायमानं व्यधात् विधेयस्तव पाणिरनं ।
 कथं स एवास्य विनाशहेतोः प्रागल्भ्यमभ्यस्यति हे हताश ॥ ११९ ॥
 हुताशनाऽसज्जनकालकूटान् परंतपोर्जीनिति को व्यधस्त ।
 श्रीजैत्रसिंहं नृपतिं प्रणिघ्नन्नजायतास्योत्तरमश वेधाः ॥ १२० ॥

धातर्विगर्ह्यादभितोपि लोका—पवादतो यद्यपि नासि भीतः ।
 तथापि पाणी कथमुत्सहेतां नृरत्नमेनं तव हंत हंतुम् ॥ १२१ ॥
 केनापि शंके पविशैलसाराण्यादाय चक्रे हृदयं विधातुः ।
 क्रंदलपीथं मयि मुक्तकंठं नाद्यापि यत्तत्करुणा रुणद्धि ॥ १२२ ॥
 केठस्य हाहेति वचांसि दृष्ट्यो रत्नं कपोलस्य कराब्जकोशः ।
 चित्तस्य शोकः शरणं हम्मीर—देवस्य तत्राहनि जायते स्म ॥ १२३ ॥
 इत्थं महाशोकसमुद्रमग्नं उद्धर्तुमेनं जनताहिताय ।
 अकर्णधारायतविप्रबीजादिलादिभिर्ब्रह्मविदां वरेण्यैः ॥ १२४ ॥
 जगाम तातो निधनं ममेति वृथा कृथा मा क्षितिपाल खेदं ।
 कस्याप्यवश्या निधनस्य शस्य दृष्टाः श्रुता वा पितरो न विश्वे ॥ १२५ ॥
 आसावधि स्यात्खलु जीवितव्यं आसः प्रसिद्धः स तु वायुरेव ।
 वायोरिहान्यत्तरलं न किञ्चिदज्जीव्यते तन्महदेव चित्रम् ॥ १२६ ॥
 क्रीडां करिष्यति कियच्चिरमेष हंसः
 स्निग्धोलसत्कलरवोत्र शरीरवाण्यां ।
 कालारघटघटिकावलिपीयमान
 मायुर्जलं झगिति शोषमुपैति यस्मात् ॥ १२७ ॥
 इयं मायारात्रिर्वहलतिमिरा मोहललितैः
 कृताज्ञाना लोकास्तदिह निपुणं जाग्रत जनाः ।
 अलक्ष्यः संहर्तुं ननु तनुभृतां जीवितधना—
 न्ययं कालश्चैरो भ्रमति भुवनांतः प्रतिदिनं ॥ १२८ ॥
 लंकाभर्तुर्निधनरुचिना चापहस्तेन येन
 क्षिप्तास्त्रास्त्राः पितृपतिमुखे कोटयो राक्षसानां ।
 सोपि स्फूर्जद्विवसरजनीघोरवक्त्रेण राम—
 स्ताम्यन्मूर्तिर्झगिति गिलितः कालनक्तचरेण ॥ १२९ ॥
 सूनोर्मन्मनभाषितानि शिशुता हृदस्य जीवादिशो—
 त्युक्तीर्यैव नगस्य यस्तव पिता माधुर्यधुर्याण्यपात् ।

क स्वर्गे वसुधासुधाकरसुधास्वादोऽधुना प्रीतये
 तस्य ज्वलशसैव तृप्तिरमरीगीतेन पीतेन चेत् ॥ १३० ॥
 इत्थं स्मार्तविनोदमोदिहृदयप्रज्ञालवकत्राबुज-
 प्रादुर्भूतविशेषतत्त्वभणितिश्रेणीप्रबुद्धाशयः ।
 शोकद्वेषिचमूरमूर्दलपितुं वीरं विवेकं सृजन्
 वेश्मेव स्वमपालयत्क्षितितलं हम्मीरदेवस्ततः ॥ १३१ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहा-
 काव्ये वीरांके श्रीहम्मीरदेवराज्यासिर्वर्णनो नामाष्टमः सर्गः समाप्तः ॥

अथ नवमः सर्गः

अथास्य षड्गुणैस्त्रिभिः शक्तीर्भूपस्य विभ्रतः ।
 दिग्जयायानपायाय स्पृहयालु मनो ऽभवत् ॥ १ ॥
 ततो दैवज्ञविज्ञात—लभे लभेद्वरुग्महे ।
 वंदाभिर्गोत्रवृद्धाभिः कृतयान्त्रिकमंगलः ॥ २ ॥
 पश्चाद्भृतोष्णरुग्निव उर्ध्वाकृष्टसमीरणः ।
 नृपस्तुरंगमारुक्षः पुरस्कृतसितशुतिः ॥ ३ ॥ युग्मं ॥
 स्वतोधिकोजसं वीक्ष्य माम्लासीदेनमुष्णरुक् ।
 इतीवास्योज्वलं शीर्षे छत्रं छायाकरैर्दधे ॥ ४ ॥
 पास्यंस्तस्याऽखिलं सैन्या मद्दारीति विशंकिनी ।
 तं बालव्यजनव्याजा—दागाङ्गमेव सेवितुं ॥ ५ ॥
 चंपाया इव चंपेश स्त्रिपुरस्त्रिपुरादिव ।
 प्रकंपयन् धरां धीरो निर्ययौ नगराद्बहिः ॥ ६ ॥
 पराग इव पाथोजा त्पार्थपाणेः शरा इव ।
 पुरतः स्फुरितोत्साहाः पृष्ठे सैन्या विनिर्ययुः ॥ ७ ॥
 निमिषाणां मदाभोभि विष्वक्दमिलामिलां ।
 गजिसंतजिताराति—शौडीर्या निर्ययुर्गजाः ॥ ८ ॥

प्रखरप्रस्फुरत्पक्षा आरूढपुरुषोत्तमाः ।
 चेक्षुस्ताक्षर्याः परोलक्षाः प्रत्यक्षास्ताक्षिका इव ॥ ९ ॥
 उच्चैर्ध्वजालीविभ्राणैः प्रशस्तस्पन्दनैस्तथा ।
 यथा तदन्तर्विक्षितैः स्तिलैर्भेजे न भूतलं ॥ १० ॥
 वियत्कुक्षिभरिस्फार—हुंकारमुखराननाः ।
 पत्तयो बलु वलंगतो नृपचित्तममूमुदन् ॥ ११ ॥
 वांस्याव्यतिकराक्रांत—पताकार्पितदृष्टयः ।
 मिथो हहेति जल्पाका रेजिरे वैजयंतिकाः ॥ १२ ॥
 पदप्रपातप्रोद्धूतै रभितोपि रजोव्रजैः ।
 छायार्थमिव सैन्यस्य प्रतेने दिवि मंडपः ॥ १३ ॥
 केचिद्रजानां केचिच्च पत्नीनां केपि वाजिनां ।
 रथानां केच नावोचन् सैन्ये तस्य प्रभूततां ॥ १४ ॥
 परःसहस्रैर्गर्ध्वैः परो लक्षैश्च पत्तिभिः ।
 क्रमात्क्रामन्धरां धीरो प्रापद्भीमरत्नं पुरं ॥ १५ ॥
 तत्र श्रिताभ्यमित्रत्वं गर्जन्नुन्नभूपतिं ।
 कुदृष्टित्वासिदंडेन स्वनिदेशवशं व्यधात् ॥ १६ ॥
 ततो मंडलकृत् दुर्गां त्करमादाय सत्वरं ।
 ययौ धारां धरासारां वारांराशिर्महौजसां ॥ १७ ॥
 परमारान्वयप्रौढो भोजो भोज इवापरः ।
 तत्राभोजमिवानेन राज्ञा म्लानिमनीयत ॥ १८ ॥
 ततोति बलभारेण कासारितमहीतलः ।
 व्यधाद्वर्तीं दतीं—मदाक्तप्रांतकाननां ॥ १९ ॥
 शिप्रां विप्रांजलियुक्तैः सितवप्रां पयःकणैः ।
 दृष्ट्वा तस्याऽभवन् सैन्याः सज्जा मज्जनहेतवे ॥ २० ॥
 विमुक्तबंधनास्त्र कृतमज्जनकौतुकाः ।
 नासन् रेवानदीसेवा—हेवाकिद्वदया गजाः ॥ २१ ॥

धुन्वंतः कंधराकेशान् वाजिनः स्नातनिर्गताः ।
 आसारं तेनिरे तीरे तटिन्याः पटुकांतयः ॥ २२ ॥
 उन्मज्जकुम्भिकुम्भा सा खवंती सैनिकाशयं ।
 हरतिस्म चकोराक्षी यथा पीनोन्नमत्कुचा ॥ २३ ॥
 नृपोपि निर्मितस्नानो हितदानैकतानधीः ॥
 तत्रानर्च महाकालं—कालं दुष्कर्मवैरिणां ॥ २४ ॥
 प्रविश्य मध्ये मेध्यश्री—विशालां तां निभालयन् ।
 नैकशो विक्रमादित्यं सस्मार स्मेरविक्रमः ॥ २५ ॥
 विनिवृत्तस्ततो विश्वां विश्वां स्वकरवर्तिनीं ।
 सृजन् शौर्यवतां धुर्यं क्षिन्नकूटं मकुटयत् ॥ २६ ॥
 ततः स्फुटं नटन्मेद—पाटपाटनपाटवे ।
 प्राप्यार्बुदाद्रिं सांद्रश्री स्त्रावासाय्यवेशयत् ॥ २७ ॥
 प्रतीभवुद्धया विवान् स्वान् स्फाटिकीषु शिलास्विह ।
 संपश्यतो ऽभवं स्तस्य सिंधुराः प्रधनोद्बुराः ॥ २८ ॥
 हरिन्मणिगणस्यात्र प्रोल्लसंशो मरीचयः ।
 नवंदूर्वावणभ्रातिं तद्वयानामजीजनन् ॥ २९ ॥
 श्रमेण वर्मभिः सैन्यै रधिशाखं निवेक्षितैः ।
 रेजिरे शैलराजस्य सुमटा इव शाखिनः ॥ ३० ॥
 तत्र विश्रम्य विश्रम्य पादपानां तले तले ।
 गीयमानानि भिच्छीभिः स्वयशांस्यशृणोन्नृपः ॥ ३१ ॥
 घनधीष्याततन्नाग—प्रमोदिशिखिकूजितैः ।
 जगाविर्बुद्धो ऽमुष्य दिग्जयप्रभवं यशः ॥ ३२ ॥
 कुम्भिकुम्भमदांभोभि द्विगुणीकृतनिर्झरः ।
 आरुह्य पृष्ठमस्याद्रे श्वारिमानमलोक्त ॥ ३३ ॥
 वसतौ विमलात्मायं विमलस्यार्षभप्रभुं ।
 नमाम नोत्तमानां हि चित्ते स्वपरकल्पना ॥ ३४ ॥

तत्र श्रीवस्तुपालस्य कीर्तनं कलिकर्त्तनं ।
 दृष्ट्वासौ विस्मितो नैक-बेलं मौलिमकंपयत् ॥ ३५ ॥
 प्रणम्य महतीभक्तिः सर्वदामर्बुदां ततः ।
 आश्रमेऽरुंधतीजाने विशश्राम क्षणं नृपः ॥ ३६ ॥
 मंदाकिन्यां विधायोच्चैः क्लपनं शमनं रुजां ।
 अपूजयज्जगत्पूज्य मथासावचलेश्वरम् ॥ ३७ ॥
 साक्षाद्धनंजयस्येह धारातर्षस्य धन्वितां ।
 निरीक्ष्य मृपतिर्जज्ञे विस्मयोत्तानलोचनः ॥ ३८ ॥
 प्रचलद्बलपाथोधि—मैनाकीकृतवैरिणः ।
 अत्राभूत्खर्वदो गर्वः सर्वदोस्यानुदेश्वरः ॥ ३९ ॥
 ततोवतीर्य वर्यश्री निर्धनं वर्धनं पुरं ।
 चंगापि गलद्गंगां चक्रे चक्रेरिविक्रमः ॥ ४० ॥
 अजयोपपदं मेरु मध्ये कृत्य स कृत्यवित् ।
 पुष्करं तीर्थमासाद्य दुष्करं पुण्यमर्जयत् ॥ ४१ ॥
 आनर्च भूपस्तत्रादि—वराहाख्याधरं हरिं ।
 चित्रं दशावतारोपि न यो दाहात्मतां गतः ॥ ४२ ॥
 प्रयाणपटहध्वान—प्रतिध्वनितकंदरान् ।
 पश्यन्स्वकीर्तिगानैक—तानानिव धराधरान् ॥ ४३ ॥
 ततः शार्कभरीद्वारि वारस्त्रीवारलोचनैः ।
 अभून्निपीतलावण्य—सर्वस्वो वसुधेश्वरः ॥ ४४ ॥
 अदसीयरिपुत्रैण—गलहोचनवारिभिः ।
 तदादिलवणस्येह मन्ये खानिरजायत ॥ ४५ ॥
 ध्वस्तराष्ट्रं महाराष्ट्रं खंडिलं खंडितप्रभं ।
 चंपां च विस्फुरत्कंपां भूपस्तदनु तेनिवान् ॥ ४६ ॥
 ककरालं करालंश्चि कृत्वाथास्यान्न तस्थुषः ।
 श्रीमौस्त्रिभुवनाद्दीप्तो मिलद्धत्तमहोपदः ॥ ४७ ॥

चतसृष्वपि दिक्ष्वेवं स्वाज्ञां राज्ञां स मौलिषु ।
 मौलिलीलायितां विभ्रन् स्वपुरोपांतमासदत् ॥ ४८ ॥
 अमान् पुरांतरे पौर—रागांभोधिर्नृपागमे ।
 वेल्लद्रक्तध्वजव्याजात् दधामुद्वेलतामिव ॥ ४९ ॥
 द्वारि निर्यज्जनप्रौढ—श्रुतिदिव्यांशुकच्छलात् ।
 पुरमप्यहसत्स्फीत—प्रीतीवोपेयुषि प्रभौ ॥ ५० ॥
 उदंचितकरैर्विमै ईप्ताः भृण्वन्मथाशिषः ।
 बंदिवृंदजयारवै मुंखरीकृतदिङ्मुखः ॥ ५१ ॥
 धर्मसिंहादिभिर्मुख्यै रभ्येय प्रणतक्रमः ।
 पुरं प्राविशदुर्वीदु रतुच्छोत्सवसच्छविः ॥ ५२ ॥
 उत्तंभिताः प्रतिद्वारं पौरैरुत्सववांछया ।
 कलशा रेजिरे सप्त—श्रीणामुरासिजा इव ॥ ५३ ॥
 स्फूर्जन्सूर्योवलीध्वानै राहूता इव सर्वतः ।
 त्यक्तान्यकार्या नार्योथ द्रष्टुमेनं दधाविरे ॥ ५४ ॥
 क्षिप्तैकं कुंडलं कर्णे करेऽन्या विभ्रती परं ।
 रेजे पुरः स्फुरच्चक्रा सेनेवानंगभूपतेः ॥ ५५ ॥
 एकेनैव कटाक्षेण विश्वं जेतुमहं सहा ।
 आख्यांतीवेत्यशोभिष्ट परैकांजितलोचना ॥ ५६ ॥
 असमाप्ततयाऽन्यस्या वेणिः पंचांगुलीधृता ।
 पद्मकोशविनिर्गच्छत्—भृंगश्रेणिभ्रमं दधौ ॥ ५७ ॥
 दंतक्षताद्वा कस्याभ्यदिद्युते वीटिका करे ।
 भालेनास्याजिता कृष्णा कृशा लेखेव सीतगोः ॥ ५८ ॥
 उपरुध्य करेणैव वेगाग्नीवीमसंयता ।
 प्रस्थिताभात् परासादी वव्गुवल्गात्करो यथा ॥ ५९ ॥
 प्रसाधिकाकरात्पादं रभसाक्षिप्य काचन ।
 च चालालक्तकाकानु—सितांघ्रिस्पृष्टभूतला ॥ ६० ॥

कुम्भिकुम्भक्षणादात्म—स्तनापहृतिशंकिनी ।
 काचिदन्वेषयामास पाणिना स्वमुरो मुहुः ॥ ६१ ॥
 सव्यांगभूषणं सव्ये—तरागे बिभ्रती परा ।
 साम्यं मिथोजनयोरेव स्माहेव जितविश्वयोः ॥ ६२ ॥
 पश्यंत्युदंचितग्रीवं पादाग्राक्रांतभूः परा ।
 विजेतुं कुम्भिनः कुम्भा निवाभादुन्नमत्कुचा ॥ ६३ ॥
 धम्मिल्लबंधे कस्याश्चिदंगुल्यंतर्विनिर्गता ।
 कलिका चंपकस्येव रेजे पत्रावलीवृता ॥ ६४ ॥
 कराब्ज एव बिभ्राणा रेजेन्या कनकावलीं ।
 यूनां नेत्रकुरंगाणां क्षेप्तुकामेव वागुरां ॥ ६५ ॥
 सुप्रसाधितसव्यांगी रणाद्विर्नूपुरैः परा ।
 अर्धनारीश्वरालोक—रागिणां रागमादधे ॥ ६६ ॥
 शिरस्यपिहितेन्यस्या रक्षा वेणिमुखस्थिता ।
 फणाभृतः फटाटोपे फणामणिरिवाबभौ ॥ ६७ ॥
 तानवं प्रापयन्मध्यं वक्षोजौ गौरवं नयत् ।
 स्त्रीणामूर्ध्वस्थितं रेजे प्रभुशक्तिमिवाश्रितं ॥ ६८ ॥
 दृग्द्वयेन पिबंत्योस्याऽसीमं लावण्यवारिधि ।
 जिग्युश्चलुन्नयापीत—ससीमाब्धि मुनि स्त्रियः ॥ ६९ ॥
 अवाप्तावसराः काश्चित्कटाक्षैर्विव्यधुर्नृपं ।
 ता धानुष्क इवाऽमुष्य कामः काडैर्व्यडंबयत् ॥ ७० ॥
 पिबंत्यो नृपलावण्य—सुधां तृप्तिं न लेभिरे ।
 तथापि शिरसः कंपं सद्यः काश्चन तेनिरे ॥ ७१ ॥
 इत्थं पुरवरांगीभि र्मनोहस्य दृगंचलैः ।
 निपीयमानलावण्यः स स्वं प्राप्तादमासदत् ॥ ७२ ॥
 अहितापकरस्फार—विक्रमाक्रांतभूतलः ।
 अच्युतस्थितिरप्यासी न्न स कापि जनार्दनः ॥ ७३ ॥

व्याख्या धर्मार्थकामाख्याः पुरुषार्थस्त्रयोप्यमी ।
 यथायोगमवाप्तात्मा ज्वसरास्तं सिषेविरे ॥ ७४ ॥
 अहिंसाटोपमाविभ्रद्विलसत्सर्वमंगलः ।
 महेश्वरोपि तद्राज्ये न विषादी जनोऽद्भुतं ॥ ७५ ॥
 कोटियज्ञफलं राज्ञा पृष्टोन्मेषुः पुरोहितः ।
 विश्वरूपाख्ययाख्यातो व्याचख्याविति तं पटुः ॥ ७६ ॥
 जित्वा भुजबलेनोर्वी कोटियज्ञं यथोदितं ।
 निर्मिमाणो नृपः प्रीति — पात्रं स्यात् त्रिदिवश्रिया ॥ ७७ ॥
 इति स्मृतिसुधाभोधि—छटाछोटपटुच्छवि ।
 निशम्य तन्निरं भूपस्ते क्रतुं कर्तुमैहत ॥ ७८ ॥
 आहूताः पुरुहूतेन ततो भूमेः प्रमोदिना ।
 मिमिलुर्वाडवास्तत्र दुष्कर्मोदधिवाडवाः ॥ ७९ ॥
 अंतःस्फुरच्चतुर्वेद—सुधाभोधेरिवोर्मयः ।
 रेजिरैजोषु विप्राणां गोपीचंदनभंगयः ॥ ८० ॥
 निखलानवशात् पिगी—भूतकुंतलकैतवात् ।
 विभ्राणैः परमं तेजः शिरस्यंतरमादिव ॥ ८१ ॥
 द्विभ्रमक्षितरुद्राक्षा—क्षमालाव्यपदेशतः ।
 भृगैरिवांबुजभ्रांला लीनैर्भूषितपाणिभिः ॥ ८२ ॥
 अहोराशिपरिचासि—काशीवासप्रकाशिभिः ।
 आययानं परानंदवर्षिभिश्च महर्षिभिः ॥ ८३ ॥ विभिर्विशेषकं ॥
 मारेनिवारणं सप्त व्यसनानां च वर्ज्यं ।
 मोक्षणं गुप्तिगुप्तानां प्रावर्तत तदा पुरे ॥ ८४ ॥
 तोरणभूलतोत्तुंग—कल्याणकलशस्तनी ।
 शुशुभे वेदिका तत्र यज्ञश्रीरिव देहिनी ॥ ८५ ॥
 धूमस्तीममिषाद्रूप—किल्बिषं विक्षिपाच्चिव ।
 ज्वालामिहोत्त ज्वाल ज्वालाजटिलितांबरः ॥ ८६ ॥

द्विजादेशानृपो यज्ञ—दीक्षामीक्षाकटाक्षितः ।
 स कृतोपनिषद्देदी वेदीपार्ष्वमशिश्नियत् ॥ ८७ ॥
 मन्त्राहूतत्रयस्त्रिंश—द्विजदेविकोटयः ।
 जुवति स्म बृहद्भानौ वाडवा द्रव्यमंडलं ॥ ८८ ॥
 वेदमन्त्रानुभावास्ता रुचिना शुचिना ऽमुना ।
 पिपिरे सर्पिषां विप्रा—पिताः स्फीताः परंपराः ॥ ८९ ॥
 तदर्थास्यसुधात्यागात् दाहभीचकिता इव ।
 आपतस्यपि हव्यानि तदा जगृहिरे सुराः ॥ ९० ॥
 गायत्सु मधुरं वैदी—ऋचो विप्रेषु हर्षतः ।
 चलत्कीलावलिव्याजा अनर्त्तव हुताशनः ॥ ९१ ॥
 नृपपुष्पप्रभावेण निःप्रत्यूहं द्विजेश्वराः ।
 ययुः क्रतुक्रियापारं भवपारं तपस्विवत् ॥ ९२ ॥
 हाटकानां ततः कोटिं क्षीणीं चाक्षीणसंपदं ।
 भूदेवेभ्यो नृदेवोऽदा दक्षिणां चारुलक्षणां ॥ ९३ ॥
 नृपविश्राणितस्वर्ण—कूटेषु नटतो द्विजान् ।
 निरीक्ष्य निर्जरा मेरु—क्रोडक्रीडामदं जह्वः ॥ ९४ ॥
 इहैष स्वर्णदानेन तथाऽतूतुषदार्थिनः ।
 तान्विहायोच्चकैर्दातृ नृपास्थित यथार्थिता ॥ ९५ ॥
 रत्नराशिप्रदं केचि त्केचित्पुष्कलनिष्कदं ।
 गजदं वाजिदं केचित् श्रीहम्मीरं तदास्तुवन् ॥ ९६ ॥
 विश्राणनं सृजन् चिता—कल्पनाकामनातिगं ।
 स चित्तामणिकल्पद्रु—कामकुम्भेष्वधात् घृणां ॥ ९७ ॥
 सितोपलामिलन्मुग्ध—दुग्धादिरसपेशलं ।
 राज्ञा तदा मुदा तेने प्राज्यं भोज्यं द्विजन्मनां ॥ ९८ ॥
 ततः पुरोहितेनाभि—युक्तो युक्तं पुरोहितं ।
 आददे नृपातिः प्रीतो मारामेकं मुनिव्रतं ॥ ९९ ॥

इतश्च शत्रुद्वन्द्वलयां दिल्लयां शकमतल्लिका ।
 बभूवाह्लावदीनाख्यो व्याख्यः शौर्यवतां धुरि ॥ १०० ॥
 ज्ञातभूपस्वरूपेण तदा तेन स्वसोदरः ।
 उल्लूखानाऽख्यया ख्यातो जगदे जगदेकजित् ॥ १०१ ॥
 रणस्तंभपुराधीशो जैत्रसिंहोऽभवत्पुरा ।
 प्रददौ स सदा दंडं मम चंडौजसो भयात् ॥ १०२ ॥
 हम्मीरनामा तत्सुनु रघुनाऽखर्वगर्ववान् ।
 दंडं दूरत एवास्तु न वाक्यमपि यच्छति ॥ १०३ ॥
 स महौजस्तया शक्यो जेतुं नाभूदियच्चिरं ।
 व्रतेस्तिथीतयेदानीं लीलैव विजीयते ॥ १०४ ॥
 तद्रत्नास्यारणस्तंभ—तलं देशं विनाशय ।
 हते देशे स संस्थातुं सासहिः कति वासरान् ॥ १०५ ॥
 इत्यवाप्य प्रभोराज्ञा—मुल्लूखानोऽयमर्षणः ।
 प्रतस्येष्टायुतीमानां—श्ववारस्फारविक्रमः ॥ १०६ ॥
 रंगचुरंगतुंगोभिर्गर्जद्विरदवारिदः ।
 शाणोल्लेखितशस्त्रैर्वो रेजेऽस्य बलवारिधिः ॥ १०७ ॥
 भुमयन् बलभारेण फटाटोपं स वासुकेः ।
 प्रवेष्टुमक्षमोभ्यंत—वर्णनाशातटे स्थितः १०८ ॥
 ज्वालयन्नुदसान् यामान् आर्द्रवल्गोश्च चारयन् ।
 आसन्नाष्टादशान् घखान् सुखेनैषोत्पवाहयत् ॥ १०९ ॥
 त्रिशुद्धयात्तत्रतत्वेन जोषं तस्थुषि भूपतौ ।
 भीमसिंहोऽयं सेनानी—धर्मसिंहधियोदुरः ॥ ११० ॥
 उत्कालसमरोत्ताल—वीरवाराकुलं बलं ।
 सहादाय महावीर्यं श्वचालारिबलं प्रति ॥ १११ ॥ युग्मं ॥
 चाहमानबलेवाद्य—माननिस्वाननिस्वान् ।
 निशम्य व्याकुलीभावं शिविरे दधिरे शकाः ॥ ११२ ॥

वारणेश्वक्षिपन् केपि प्रखरान् प्रखरा रणे ।
 वाहानभ्युद्यतोत्साहा मंक्षु पर्याण्ययन् परे ॥ ११३ ॥
 अवध्नकेपि तूणीरा नगृह्णन् केपि मुहुरान् ।
 अकर्षन् केपि निस्त्रिंश नवहन्के हि खेटकान् ॥ ११४ ॥
 चंडदंडप्रपातेन केचित् बाढान्यवीवदन् ।
 योद्धृन् ज्ञापयितुं योद्धुं सन्निधीभवितुं रयात् ॥ ११५ ॥
 धीरत्वं प्रापयन् सैन्या नथोल्लूखाननायकः ।
 निर्ययौ स्वयमारुह्य सिधुरं सिधुरोजसा ॥ ११६ ॥
 वंशाग्रलंबितश्याम—सितचामरैकतवात् ।
 लग्नगंगायमीलक्षं अंतरिक्षमजायत ॥ ११७ ॥
 शकानां बाहुजानां च मिथोप्यथ निरीक्षणात् ।
 अजागरीन्महवैरं दैत्यानां दुसदामिव ॥ ११८ ॥
 पदगः पदगं सादी सादिमं रथिनं रथी ।
 निषादिनं निषादीचे—खट्वण्वन् सैनिका मिथः ॥ ११९ ॥
 मा भूद्युद्धरसच्छेदो ऽस्माकं तापनतापनात् ।
 इतीव प्राक् भटास्तेनु र्गगने कांडमंडपं ॥ १२० ॥
 अंगे लगंतः प्रयार्थि—पत्रिणो वीरकुंजरान् ।
 सुखयामासुरेणाक्षी—कटाक्षा इव कामिनः ॥ १२१ ॥
 वीराः सर्वांगसंलभै रिपुक्षितैः शिलीमुखैः ।
 रेजु र्जयरमाश्लेष—सुखाद्रोमांचिता इव ॥ १२२ ॥
 नीरंघ्रप्रसृतैर्बाणैः कल्पिते मेघमंडले ।
 युक्तमेवोदडीयंत हंसा हृत्तरसौजगिनां ॥ १२३ ॥
 वैरिवक्त्रसरोजेषु भ्रामयित्वा शिलीमुखान् ।
 अपाययन्मनोहस्य तज्जीवितरसान्परि ॥ १२४ ॥
 हर्षात्प्रनृत्यतां वीर—कोटीराणां रणांगणे ।
 खाड्गाराः खड्गदंडानां कस्यासन्न मनोमुदे ॥ १२५ ॥
 ॥ ॥

क्षणयायावरेः प्राणैश्चिरस्थास्तुयशोर्जनात् ।

भेजिरे भटकोटीरा दिव्यां व्यवहृतिक्त्रियां ॥ १२६ ॥

उत्प्लुत्योत्प्लुत्य धावतः सादिशीर्षच्छिदेच्छया ।

जीवंतोपि यियासंत इव स्वर्गं बभुर्भटाः ॥ १२७ ॥

असृजारुणिता रेजु वीराणां तरवारयः ।

लोला इव पलादानां रणे कीलालपायिनां ॥ १२८ ॥

लप्रमाना अपि भटान् प्रापयंतो यमोदरं ।

यमदंष्ट्रनिजं नाम निम्बिरे चरितार्थतां ॥ १२९ ॥

खड्गलूनपतन्मुंड—दंतुरेपि रणांगणे ।

धावन्तो नास्वलन्वीराः स्वशौर्यालंबिता इव ॥ १३० ॥

लत्कुचोन्नतिद्वत्कुंभा कुंभिनोद्य हता रणे ।

इत्येके स्त्रीप्रतीत्यर्थं दंतिदंतानलासिषुः ॥ १३१ ॥

समप्रदेशमापन्नान् यवना वीक्ष्य बाहुजान् ।

अधावन्त पुरस्कृत्य वारणान्वीरवारणान् ॥ १३२ ॥

चाहमानैरुरः पूरं पूरिता मर्मभिच्छरैः ।

तस्थुरूर्ध्वदमा एव द्विटराजा स्तंभिता इव ॥ १३३ ॥

तदा भटप्रकाडानां युद्धं किमिव वर्ण्यते ।

यद्युध्यत शस्त्राण्य—प्यन्योन्यास्फालनच्छलात् ॥ १३४ ॥

बलोच्छलितधूलीभिर्महाध्वतिप्रसर्पति ।

स्वान्योपलक्षणं जज्ञे केवलं स्वस्वभाषया ॥ १३५ ॥

एवं स्फुरति कीनाश—क्रोदिद्वत्तर्पणे रणे ।

धानापेषं स्म पिबन्ति चाहमाना द्विषद्वलं ॥ १३६ ॥

शत्रुभीत्या कबंधांत—निर्विष्टजनरक्षणात् ।

मृता अपि भटाश्चित्रं न शरण्यव्रतं जहुः ॥ १३७ ॥

दृढात्ततापतच्छत्रैः पर्यस्तैर्भटपाणिभिः ।

युयुत्सुरिव प्राति स्म तदा समरभूरपि ॥ १३८ ॥

दन्तिदंते पदं दत्त्वा प्रहरतो निषादिनः ।
 चेतांसि पातयामासुः सादिनां रथिनामपि ॥ १३९ ॥
 निषादिनो न ते ते न सादिनो न च ते भटाः ।
 उरःपूरमपूर्णत चाहमानशरैर्न ये ॥ १४० ॥
 हयान्केचिद्भजान्केचित् शस्त्राण्येके रथान्परे ।
 हायं हायं स्म नश्यति काकनाशं शकायुधाः ॥ १४१ ॥
 केचित्क्षृणुं दधुर्दद्विर्निपेतुः केपि पादयोः ।
 खड्गैरिखवदन्केपि जीवं त्रातुं शकब्रुवाः ॥ १४२ ॥
 इत्थं भङ्क्ता शतानीकं भीमसिंहो न्यवर्त्तत ।
 अनुप्रतस्थे प्रच्छन्नं मुखं खानोऽप्यमर्षणः ॥ १४३ ॥
 बाहुजा लुठितानेक—स्वर्णकोटीरकंकटाः ।
 जितकाशितया भीमं पश्चान्यङ्क्ताऽगमन्पुरः ॥ १४४ ॥
 अद्रिघट्टान् विशन् भीम—सिंहोपि परया मुदा ।
 आच्छिद्य स्वीकृतान्युच्चैः शकवाद्यान्यवीवदन् ॥ १४५ ॥
 यत्र यत्र स्वकातोद्य—निर्घोषः प्रसरत्परं ।
 तत्र तत्र जग्रं मत्वा गंतव्यं निखिलैरपि ॥ १४६ ॥
 इति संकेतनाञ्ज्वाता मन्वाना जयमात्मनः ।
 तदाभाव्यर्थभावेन मिमिलुर्यवना जवात् ॥ १४७ ॥
 मिलितं स्वबलं वीक्ष्य शको योदुर्महौकतः ।
 ववले भीमसिंहोपि तादृशाः किमु कातराः ॥ १४८ ॥
 तत्र कृत्वा महायुद्धं शकान् हत्वा परः शतान् ।
 काङ्क्षन्डितसर्वांगो भीमसिंहो व्यपशत ॥ १४९ ॥
 जितकाशी शकैर्द्रोपि शिबिरं प्राप्य सत्वरं ।
 बाहुजेभ्यः पुनर्विभ्यत् ववले स्त्रपुरं प्रति ॥ १५० ॥
 अथ पूर्णव्रतो धर्म—सिंह मयाद्रिघट्टकान् ।
 हित्वा जगतं नृपो भीम—सिंहं मत्वा तमाक्षयत् ॥ १५१ ॥

स्फुटिते खट्वशौ नूनं यन्नादाक्षी शको बली ।
 स्वयं पश्चाद्यदस्थासी स्तन्न पुंस्त्वमपि खयि ॥ १५२ ॥
 साक्रोशमित्युपालभ्या—भिसभ्यं भूपतिर्मुहुः ।
 मुष्कयुग्मच्छिदा पूर्वं तद्वशौ निरचीकसत् ॥ १५३ ॥
 पंडोर्विदुरवत्तस्य राज्ञोऽभूदनुजो जयी ।
 भोजदेवाभिधः खड्ग—प्राहीत्यपरनामभाक् ॥ १५४ ॥
 धर्मसिंहपदं तस्मै तुष्टोऽथ प्रददे नृपः ।
 तं च निर्वासयन् देशादमुनैव न्यविध्यत ॥ १५५ ॥
 अथापमानात्सोभ्येय गुप्तवैरः स्वमंदिरं ।
 अधीतीभरते धारां देवीं नृत्यमशिक्षयत् ॥ १५६ ॥
 तां च प्रेष्यानिशं नृत्य—च्छलात्पाथिवपर्वदि ।
 वेश्मस्थोऽपि विदामास स सर्वा नृपतिस्थितिं ॥ १५७ ॥
 चिंताचिंतांगी सान्धेयु रागता नृपपर्वदः ।
 पृष्टांश्चैन जगौ चिंता—कारणं हृदिदारणं ॥ १५८ ॥
 ताताद्य वेधरोगेण मृताऽश्वश्रवणात् विभोः ।
 प्रीत्यै न गीतनृत्यादि चिंता तेनेयमुल्बणा ॥ १५९ ॥
 श्रुत्वेत्यसाविमामाह चिंता मास्म कथा वृथा ।
 तं प्राप्तावसरं किंतु पार्थिवं प्रार्थयेरिति ॥ १६० ॥
 आसाद्यते विभो धर्म—सिंहश्चेत्स्वपदं पुनः ।
 मृतेभ्यो द्विगुणानश्वा न्तदसावानयेत्पुनः ॥ १६१ ॥
 ओमिति प्रतिपद्यैषा गता राज्ञे तदूचिषी ।
 लोभात्सोऽप्यंधमाहूया—ध्यकार्षीत्स्वपदे पुनः ॥ १६२ ॥
 विवेकदीपो दीप्येत तौवद्वुदि सतामपि ।
 तृष्णासंशामरूढाव न भुजेदुन्मदिष्णुतां ॥ १६३ ॥
 तृष्णावल्लिरियं कापि नैव प्रतिभासते ।
 सद्दिवेककुठारोऽग्रा न्न वरं यत्र कुठता ॥ १६४ ॥

विदवोपि स्फुरल्लोभ—मदेनांधभविष्णवः ।
 सपत्नान्सोदरीयति सपत्नीयति सोदरान् ॥ १६५ ॥
 प्रचिकीर्षन्नाथामर्षा दंधो वैरप्रतिक्रियां ।
 चक्रे तद्राज्यमुच्छेत्तुं स उपायान्दुरायतान् ॥ १६६ ॥
 लोभदृष्टिं नृपं कृत्वा द्रविणादानवर्त्मना ।
 स प्रजाः पीडयामास चंडदंडप्रपातनैः ॥ १६७ ॥
 गृह्णन्धनधनेभ्योऽश्वान् धनवद्भ्यो धनानि च ।
 क्रूरकर्मा स लोकानां क्षयकाल इवाभवत् ॥ १६८ ॥
 द्रव्यैः संपूरयन्कोशं राज्ञोऽभूत् भृशबलभः ।
 वेश्यानां च नृपाणां च द्रव्यदो हि सदा प्रियः ॥ १६९ ॥
 प्रजादंडेन यत्नेन प्रतेने कोशवर्धनं ।
 तत्किं स्वस्यैव मांसेन न स्वदेहोपबृंहणं ॥ १७० ॥
 अथ स्वपदभोक्तृत्वात् बद्धवैरश्चिरं हृदि ।
 स भुक्ताब्दव्ययादाय—शुद्धिं भोजमयाचत ॥ १७१ ॥
 क्रुद्धोऽधस्फूर्तिमालोक्य भोजदेवोथ सत्वरं ।
 गत्वा व्यजिज्ञपत् भूपं मौलिमौलीयितांजलिः ॥ १७२ ॥
 देवस्य यदि मे प्राणैः कार्यं गृह्णातु तर्हि तान् ।
 न सहे परमंधस्य वाक्पतोदकदर्थनां ॥ १७३ ॥
 निजगाद नृपो यस्य मयि भक्तिरनश्वरी ।
 न लुप्यतेऽत्र केनापि धर्मसिंहस्य शासनं ॥ १७४ ॥
 स्वामीव स्वामिनां मान्यः सेवनीयो ऽनुजीविभिः ।
 सुस्थिरस्थाणुसत्कारात् अनङ्गान् किञ्च पूज्यते ॥ १७५ ॥
 भाषणेनामुना रौद्र—दृग्वक्त्रालोकनेन च ।
 नृपं दुष्टाशयं ज्ञात्वा भोजदेवः स शुद्धधीः ॥ १७६ ॥
 निरीहचित्तवत् तस्य सर्वस्वमपि दत्तवान् ।
 मूलादिनष्टे कार्ये हि किं कुर्यात् बलवानपि ॥ १७७ ॥ युग्मं ॥

तथाप्येषोभिजातत्वा दजहन् स्वामिभक्तता ।
 योगीव परमं ब्रह्म भोजो भूपमसेवत ॥ १७८ ॥
 अन्येदुर्नृपतिर्वैज — नाथयान्नामुपागतः ।
 दृष्ट्वा पृष्ठस्थितं भोजं मन्योक्त्येदमभाषत ॥ १७९ ॥
 संख्येवात्र पदे पदेपि बहवः क्षुद्रा निकामं खगा
 नो कुत्रापि समोस्ति गर्ह्य इतरः काकाद्वराकात्परं ।
 क्रोधाविष्ट पठिष्ठ घूकनिकरास्याग्रोत्थकोटिक्षै-
 स्खुब्धत्पक्षचयोपि यस्त्वरुतदं नापन्नपः प्रोज्झति ॥ १८० ॥
 अनयाऽन्योक्तिकौमुद्या भोजोऽभोजमिवास्तरुक् ।
 वेश्मागय रहः पीथ — सिंहं सोदरमब्रवीत् ॥ १८१ ॥
 देवोद्यकल्प उत्पश्य वचनैर्दुर्मनायितः ।
 सेवा हेवाकिनोप्यस्मा नृतृणान्यपि मन्यते ॥ १८२ ॥
 अवाप्तामेयसाम्राज्य — मदमोहितमानसाः ।
 यदि वा पार्थिवा नैव कचिदेकांतवःसलाः ॥ १८३ ॥
 यात्राव्याजेन तद्यामो दिनानि कतिचित् बहिः ।
 कालक्षेपोऽशुभे श्रेयान् नीतिविद्धि जगे यतः ॥ १८४ ॥
 संमन्य सोदरेणैव भूपं गत्वा व्यजिज्ञपत् ।
 काश्यां ब्रजामि यात्रायै यद्यादिशति भूपतिः ॥ १८५ ॥
 जगाद भूपति र्यासि परतः परतो न किं ।
 विना भवंतमप्येवं पुरं संशोभते पुरा ॥ १८६ ॥
 इत्याकुष्टोपि कौलिन्याः क्षमामेव क्षमापतौ ।
 विभ्राणः प्रचंचालैषोऽनुकाशी सपरिच्छदः ॥ १८७ ॥
 तस्मिन् गते क्षितिपतिः प्रसरत्प्रमोद-
 द्वंद्वनायकपदे रतिपालवीरं ।
 युक्त्याभिषिच्य जगदेकहितनिर्वा-
 संसर्गतीतिसंस्थान् दिवसाननैषीत् ॥ १८८ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरम-
हाकाव्ये वीराके हम्मीरदेवदिविजयवर्णनोनाम नवमः सर्गः ॥

॥ अथ दशमः सर्गः ॥

धरणीरमणापमानना दध भोजः सशिरोहमागतः ।
परिभाव्य मुहुः स्वदुर्दशा मभिमानीन हृदीयचितयत् ॥ १ ॥
विततान विनापि कारणं नरनाथो मम यो तिरस्क्रियां ।
विदधे यदि तत्प्रतिक्रियां न तदा केव मनस्विनां गतिः ॥ २ ॥
गुणवानपि वक्रतां गतः पुरुषश्चाप इवातिभीषणः ।
स शरैरेव दुर्जनैर्यतो गुणमुक्तैस्सनुतेऽतिपीडनं ॥ ३ ॥
अपमानपरेपि यो नरे शममेव प्रयतोऽवलंबते ।
अपि शूकशिखा ततो वरं व्यथयत्यंघ्रिमसौ तदाऽहता ॥ ४ ॥
अपकारपरान्सहोदरान् अपि हन्यात्किल नास्ति पातकं ।
अभिमानवतां नयोन्मुखैः स्थितिरेषा जगदे सनातनी ॥ ५ ॥
सुहृदां यदि वा विरोधिनां क्रिययैव क्रियते परीक्षणं ।
सुहृदप्यपकारकृत् द्विष क्षुपकारी तु सुहृद्विषन्नपि ॥ ६ ॥
सहतेऽरिक्तं पराभवं ननु यः क्लीबमना मनागपि ।
जनिरेव जनिष्ट तस्य मा जननी यौवनगर्वगर्हिणी ॥ ७ ॥
परिपृच्छ्य ततः सहोदरं पिथमै सन्मतिवासमंदिरं ।
अगमलघुयोगिनीपुरं यवनानां समगच्छदीश्वरं ॥ ८ ॥
तादृकुलीनोपि तदा स भोजः—देवोऽधुनाऽहीकृतवान्यदेवं ।
तन्म्लेच्छभूजंभितमेव तस्मात् सतां न तद्वरपि वासयोग्या ॥ ९ ॥
तत्समागमनहर्षवशात्मा ऽह्मावदीननृपतिः स ततोऽस्मै ।
वस्त्रनिर्वपणपूर्वमयच्छ न्मुद्रलेशनगरीं जगतां तां ॥ १० ॥
तत्र चित्ररुचिभाजि स भोजः सोदरं स्वमदरं परिमुच्य ।
स्वाग् स्वयं पुनरुपेय च दिङ्मूर्तिं सेवतेस्म शक्रनायकमेव ॥ ११ ॥

प्रौढमानमनुघलममानैः कांतकांचनहयादिकदानैः ।
 तं तथापुषदसावपि भूयो जायतेस्म स यथा निज एव ॥ १२ ॥
 तं विपक्षमपि यत्सदकार्षीत् खाक् शकस्तदुचितोचितमेव ।
 अन्यथा कथमिवारिजयेऽसौ जागदीति निरपायमुपायं ॥ १३ ॥
 आत्मनीनमधिगल्य तमुच्चै रन्यदेति यवमैदुरपृच्छत् ।
 ब्रूहि भोज कथमेष हमीरो जीयते युधि मया द्रुतमेव ॥ १४ ॥
 सत्यमेव यदि पृच्छसि कार्यं स्तर्हि नो मम गिरीश्वर कोपः ।
 इत्युदीर्य गिरमाहितभारा माततान गतभीरथ भोजः ॥ १५ ॥
 शैथिल्यं कुंतलेषु प्रसभमुपनयन् पीडयन्मध्यदेशं
 स्थानभ्रष्टा च कांचीं विदधदुपचयन् काममंगेषु लीलां ।
 यो भूमेऽर्चलाक्ष्याः पतिरिव तनुते भाग्यसौभाग्यलक्ष्मीं
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ १६ ॥
 दीपः पर्यायशेषः स्फुरदरुणमणीदीप्तिराकारशेषः
 सूर्योप्याख्यानशेषः प्रलयशिखिशिखाश्रेणिराभासशेषः ।
 यस्य प्रौढप्रतापे प्रसरति नितमां क्षोणिपीठे क्षितीदोः
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ १७ ॥
 यस्मिन् शश्वन्निवासा ऋतव इव गुणा हायने षट् क्षितीदौ
 श्रित्वा तिष्ठोपि तस्थुः पुरुषमिव गुणा यं परं शक्तयोपि ।
 अंगैः स्फीता यथोक्तैः प्रथयति पटुतां यस्य विशेषे सेना
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ १८ ॥
 यं व्यालोक्यापि खड्गग्रहणपटुकरं बिभ्यतां पार्थिवानां
 निष्वासो नासिदंढो न च कुलममलं नापि शौर्यं न धैर्यं ।
 किंचेकं तूर्णमेवापसरणमयते ध्यानमार्गेऽध्वगत्वं
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ १९ ॥
 अश्रातवाविदानोच्छलितपरिमलाकृष्टगुंजद्विरेफ-
 श्रेणीद्विदुभिकुम्भस्थलदलनकलाकेलिकंडूलहस्तः ।

सोदर्यो यस्य वीरव्रजमुकुटमणिर्वीरमो विश्वजेता
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ २० ॥
 त्वञ्चातुर्लुठितार्थार्थननिबिडमते मीनमुन्मूलयंतो
 निःशंकं मेनिरे त्वां स्फुटमुभटतया ये तृणायापि नैव ।
 औदीच्यास्तेपि सेवां विदधति महिमासाहिमुख्या यदीयां
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ २१ ॥
 देशो यस्यानुघ्नं कृतसुकृतजनाचारचारुप्रदेशो
 दुर्गं दुर्ग्राह्यमेवाहितधरणिभुजां श्रेणिभिश्चेतसापि ।
 अन्योन्यस्पर्धिवीर्यार्जितशुचियज्ञसोप्याहवे वीरवाराः
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ २२ ॥
 अंगो नांगानि धत्ते कलयति न पुनर्युद्धलिंगं कलिंगः
 काश्मीरः स्मेरमास्यं न वहति तनुते शौर्यसंगं न वंगः ।
 गर्जि नो गुर्जरैर्द्रः प्रथयति पृथुधीर्यस्य कौक्षेयकाग्रे
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ २३ ॥
 यस्याग्रे नैव किञ्चिद्—पतिर्भीतिशुष्कोष्ठकंठो
 यं नाथलक्ष्मनाथः प्रथितकृपणधीर्जीवरक्षामभीक्ष्णं ।
 आत्मक्षेमाय मंत्रं जपति गजपतिर्यत्कटाक्षेण दृष्टः
 सः श्रीहम्मीरवीरः समरभुवि कथं जीयते लीलैव ॥ २४ ॥
 शूरः कश्चन कश्चनापि मतिमान्दाक्षिण्यवान्कश्चन
 प्राज्ञः कश्चन कश्चनापि सुकृती दाता पुनः कश्चन ।
 इत्येकैकगुणप्ररूढमहिमा जागर्ति भूयान् जनः
 सर्वैः श्रेष्ठगुणैरुपिष्ठिततनुर्हम्मीरवीरः परं ॥ २५ ॥
 एतस्याधिपतेस्तथोन्नतकरांभोजप्रसादोदयात्
 दोष्मन्तः श्रियमाप्नुवन्ति तदिदं मंस्था स्म मात्यदुतं ।
 किं चित्तामणयः स्फुरन्ति न नखाः किं कामधेनो स्तना
 नांगुल्यस्तलमस्य वा किसलयाः कल्पदुमाणां न किं ॥ २६ ॥

संग्रामेस्य तुरंगनिष्ठुरखुरोःखतैरजोभिः क्षणात्
 पंकजं गमिते मिलद्रिपुशिरश्छेदोच्छलच्छोणितैः ।
 व्योम्नो मध्यपथे रथस्खलनतामाशंकमानोर्यमा
 ज्वाचीं कर्ह्यपि चंचरीति भगवान् कर्ह्यधुदीचीमपि ॥ २७ ॥
 दीपस्वेव समीरणः सरसिजश्रेणेरिवाभोधरः
 सूर्यस्वेव दिनाययो यतिवरस्यैवैणदृक्संगमः ।
 देहस्येव गदोदयो गुणगणस्येवातिलोभाश्रयः
 तद्राज्यस्य विनाशहेतुरधुनैर्कोधः परं दीव्यति ॥ २८ ॥
 तदमुं जिगीषसि यदीश सर्वथा खरया तदा प्रवितर प्रयाणकं ।
 यदमुष्य नीवृद्धधुना न बोलसत् सुमनप्ररोहहरितीकृतावनिः ॥ २९ ॥
 ननु तेषु मंक्ष्वपि कथावशेषतां गमितेषु भूप भवदीयसैनिकैः ।
 जहति प्रजा अमुमिता निराशतां गतनेत्रचंडतरदंडनात्पुरा ॥ ३० ॥
 आचम्येत्यं तस्य वाचं शकाना मीशो द्युलूखानमाहूय सदाः ।
 दत्त्वा लक्षं सादिनः सादितारीन् देशं येनाचीचलच्चाहमानं ॥ ३१ ॥
 उलूखानः पूरवत्सोथ वार्धे वृत्तिं शचून् प्रापयन् वैतसीं स्वाक् ।
 क्षत्रोत्तं तान्मन्यमानस्तृणांशान् हिंदूवाटं प्राप तीव्रप्रतापः ॥ ३२ ॥
 चरैरथोकारितमागमोसौ हम्मीरदेवः क्षितिपालमौलिः ।
 न्यपातयत्पर्वदि हर्षहेला—मयेषु वीरेषु दृशं सभावां ॥ ३३ ॥
 राजश्रेष्ठासौष्ठवं तद्विभाव्य हृष्यच्चिन्ता वीरमाद्या अथाष्टौ ।
 वीराः स्मेरास्यांबुजाम्लेच्छभूभृत्सेनामेनामन्वधावन्त वेगात् ॥ ३४ ॥
 दृष्ट्वा म्लेच्छान्मारितान्मत्प्रकाशे सुरीन् भूवन् काप्र्यमी मावसन्नाः ।
 इत्थं ध्यात्वेवास भास्वान् प्रतीची—भूभृच्चूलाचुंबिविबस्तदानीं ॥ ३५ ॥
 जीवं लात्वा द्राक् शका यात रेरे प्राप्ता ह्येते बाहुजास्तीव्रकोपाः ।
 व्याचक्षाणानामितीव प्रकामं व्यापे विश्वं कूजितैर्व्योमगानां ॥ ३६ ॥
 गलद्विचारेलसितानि भास्वत् गवां विनाशे रुचिरदुतीनि ।
 तन्नासि संगतुमिव स्वबधून् शकाग्रसस्तुर्भुवनेभितोपि ॥ ३७ ॥

श्रीवीरभेद्रो दिशि माघवसां दिशि प्रतीच्यां महिमाख्यसाहिः ।
 श्रीजाजदेवो दिशि दक्षिणस्यां दिशुत्तरस्यामपि गर्भरूकः ॥ ३८ ॥
 अभेयभागे रतिपालवीरः समीरभागे तिचरः शकेशः ।
 ईशानभागे रणमलमलः श्रीवैचरो नैर्ऋतनामभागे ॥ ३९ ॥
 इत्थं यथाशक्तिकृतप्रतिज्ञा वीरा रणोत्साहलसच्छरीराः ।
 हम्मीर हम्मीर इति ब्रुवाणाः शकाधिपीये शिविरे निपेतुः ॥ ४० ॥
 द्रुतमेव केपि परिखामपुपुरन् अदहन्परे दलिकदुर्गमुच्छ्रितं ।
 न्यविशंत चांतरितरेतिगतः पटवासरज्जुनिचयान्परेऽलुनन् ॥ ४१ ॥
 धीरं धीरं यातरे माऽ कुलत्वं चापाग्रे नो बाहुजाः संतु के ऽमी ।
 दूर्वालावं मंक्ष्वपीमान् लुनीमः शब्दद्वितं जातमेवं शकानां ॥ ४२ ॥
 केचिःकृपाणालगुडौश्च केचि चापान्परे केचन मुद्गरौश्च ।
 आक्रम्यमाणा नृपवीरवरै स्तदाशकैर्द्रा जगृहर्जवेन ॥ ४३ ॥
 श्रुत्वाखिलास्वपि ककुप्सु मृदंगनादान्
 आतंककंपितहृदो यवना जवेन ।
 संदेहमूर्जितमिताः किल जीवितव्ये
 कर्त्तः किमद्य भवितेत्यवदन्सदैव्यं ॥ ४४ ॥
 श्रावं श्रावं सिंहनादान् भटानां भीताश्चक्रुः सारसीं यामिभेद्राः ।
 तामाकर्ण्य त्रासवंतोतिजीवं लात्वा कापि कापि नेशुस्तुरंगाः ॥ ४५ ॥
 कराग्रजाग्रन्निशितासिर्दंड—दीप्रप्रभाप्रज्वलितप्रदीपैः ।
 उत्सारितध्वातचया वितेनु वीरा यथेच्छं रणरंगलीलां ॥ ४६ ॥
 निष्कासयामास रणाय यो यः शकः क्रुधांधो युधि यद्यदंगं ।
 तत्तल्लुनानाः किल तस्य तस्य न चाहमानः कुतुकाय कस्य ॥ ४७ ॥
 भीता जीवाघातमाकर्ण्य सद्यो म्लेच्छा यावद्विक्षु चक्षुः क्षिपन्ति ।
 बाणास्त्रावत्प्रेरिताश्चाहमानै विध्यन्ति स्मैवाशु मर्माणि तेषां ॥ ४८ ॥
 चाहमानभटपाणिपंकजो—न्मुक्तमार्गणगणैश्चितीकृताः ।
 रेजिरे करिवरा रणांगणे पर्वता इव नवोलसच्छदाः ॥ ४९ ॥

सुभटप्रकांडघनकांडवर्षणा—तिकदर्थनेन भक्षविक्रवाशयाः ।
 यवना युगांतपवना इवास्फुलन्नितरां मिथोपि समरांगणे तदा ॥ ५० ॥
 शस्त्राशस्त्रि शराशारे कुंताकुंति गदागदि दंडादंडि ।
 दंतादंति भुजाभुजि वीराः केपि परे विदधू रणलीला ॥ ५१ ॥
 खड्गक्षतारिकरिकुंभमंडलान् मुक्ताफलानि निपतंति रेजिरे ।
 स्नेदोदबिंदुनिवहा जयश्रियां वीरोपगूहनसमुद्भवा इव ॥ ५२ ॥
 विगतकुतीकृतपराननांबुजाः परिखंडिताश्चत्तरवीचिसंचयाः ।
 सुभटा गजा इव शकेशवाहिनीं सुतरां हम्मीरनृपतेर्जगाहिरे ॥ ५३ ॥
 शंके शकानां रुधिरापगाभिर्बोधिस्तदा रक्तमयो व्यधायि ।
 तदंभसि स्नातविनिर्गतोसौ धत्तेऽरुणत्वं कथमन्यथेतुः ॥ ५४ ॥
 काचिच्छिरोभिः काचिदंघ्रिपदैः काचित्करैः कापिच बाहुदंडैः ।
 आरेचिता संगरभूरराज निर्माणशालेव जगद्विधातुः ॥ ५५ ॥
 रंगनुरंगोरुतरंगवीर—रसांबुपूर्णं रणपवलेऽस्मिन् ।
 सितांबुजानीव विरेजुरात—पत्राणि कौक्षेयकपातितानि ॥ ५६ ॥
 स्फूर्जद्दीपैर्बाहुजैर्दत्तदैव्यं दृष्ट्वा सैन्यं सर्वधामात्मनीनं ।
 कांडैर्दंडैस्ताड्यमानोपि जीवन्मुलूखानो नेशिवान् भाग्ययोगात् ॥ ५७ ॥
 केचिन्मल्लुः केपि जगलुः परेच त्रेसुनेशुः केचन म्लेच्छपाशाः ।
 हाहारां चक्रिरे केपि केचि ज्जीवं त्रातुं प्राविशन् गुप्तदेशं ॥ ५८ ॥
 जितकाशिनोथ युधि वीरमादयः सुभटा वितीर्णरिपुराजिसंकटाः ।
 रणशोधने च शकसैन्यलुंठने खरयांबभूवुरभितोपि सैनिकान् ॥ ५९ ॥
 तुरगान्निपातिततुरंगिणः शिली—मुखलूतकेतुनिचयान् रथोच्चयान् ।
 करिणः पलायितानिषादिनो वसू—व्यभितानि तत्र सुभटा ललुस्तमां ॥ ६० ॥
 तत्रैणनेत्रा यवनाधिपानां बध्वात्यमर्षाद्वृत्तिपालवीरः ।
 व्यचिक्रयत् ख्यातिकृते क्षितींदो स्तक्रं प्रतिग्राम ममूभिरेषा ॥ ६१ ॥
 यवनाधिपसैन्यसागरं प्रविलोड्येति भटा मुकुंदवत् ।
 परिरब्धजयश्रियो नृपं जयवासाभिरवर्धयन्त्य ॥ ६२ ॥

अय क्षितीशो रतिपालशौर्यं अतीभमाकर्ण्य लसत्प्रमोदः ।
 मत्तो ममायं गज इत्यमुष्य पादेऽक्षिपत्काचनशृङ्खलानि ॥ ६३ ॥
 परेष्वपि प्रीतिकृदंशुकादि दत्वा विसृष्टेष्वथ मानपूर्वम् ।
 नृपेण पृष्टा यवनास्तथैव स्थिताः स्थिते कारणमूचुरेवं ॥ ६४ ॥
 अस्मासु जीवत्सु यदीह भोज — देवः कृतघ्नो जगरां भुनक्ति ।
 वीरव्रतं तर्हि विलीनमेव संबीभवन् मा कतरो नरेश ॥ ६५ ॥
 सहामहे यच्च दिनांस्तमेता—वतोऽत्र हेतुस्तव बंधुतैव ।
 त्वदेशमन्वानयतो ऽधुनाऽरि—बलं विभो का वत बंधुता ऽस्य ॥ ६६ ॥
 तद्यात्रायै गंतुमेते नरेश प्रादिश्यतां तेष्विति प्रोक्तवत्सु ।
 भद्रा भद्रेण त्वरध्वं त्वरध्वं स्फीतप्रीतिस्तान्नृपो व्याजहार ॥ ६७ ॥
 जयश्रियो मोहनमंत्रवत्त मादेशमासाद्य नृपस्य तेऽथ ।
 भंक्वा पुरीं तां विनियम्य भोजबंधुं समागुः सकुटुंबमेव ॥ ६८ ॥
 इतश्च तस्मात्समराद्धिनष्टः खानः स उल्लूपपदः कथंचित् ।
 समेय दिल्लीं निजगाद राज्ञे तच्चाहमानप्रकृतं समस्तं ॥ ६९ ॥
 पलायितः कातरवद्ववान् किं ततः क्षितीशे गदतीति सोवक् ।
 पलायनं चेन्नृप नाकरिष्यं कौतस्तुतस्तर्हि तवामिलिष्यं ॥ ७० ॥
 निःशेषमिति तदुक्त्वा विरराम न यावदेव शकबंधुः ।
 मन्यूपीडग्रहिलः समेय तावत्स भोजदेवोपि ॥ ७१ ॥
 विस्तार्यसिचयमग्रे गतः सरस्तत्तदद्भुतमतीनां ।
 कटुकं विरटन् तदुपरि सुतरां विलुलोठ भूतचांत इव ॥ ७२ ॥
 किमरे किमरे जातं पृष्टः शकभूभुजा जगादैषः ।
 मरणावध्यपि स्वाभि न विस्मरेद्यत्तदद्य संपन्नं ॥ ७३ ॥
 हम्मीरवीरनुन्नो महिमासाहिः स वीरकोटीरः ।
 हत्वा जगरां बध्वा सपरिच्छदमेव सोदरमयासीत् ॥ ७४ ॥
 लाभायततां पुंसामभाग्यतः कापि मूलनाशः स्यात् ।
 अद्यप्रभृति जनोक्ति मर्दुदाहरणा प्रववृत्तेऽस्ती ॥ ७५ ॥

तर्कि करोमि कं वा श्रयामि यामि क वा किमु वदामि ।
 हृदयं वातादोलित—तूलतुलां कलयतीदमनुवेलं ॥ ७६ ॥
 लुठितोसि किमिह सिचयो—परीति पृष्ठोमुना पुनः सोवक् ।
 जानासि किं न निखिला मिलां जितां चाहमानेन ॥ ७७ ॥
 रणभंगाकुलसोदर—परिदेवनदलिकसंकुले नितमां ।
 नृपहृदि कोपहुताशे घृताहुतिर्भोजभणितिरभूत् ॥ ७८ ॥
 तद्वाक्यश्रवणादथप्रसृमरक्रोधप्रकंपाधरो
 बाहुष्ठंभनमासनं प्रतिलवं सव्यापसव्ये नयन् ।
 प्रत्युक्षिष्य शिरोवतंसमवनीपीठे तथास्फालयन्
 चक्रे काव्यपरंपरामिति तदा म्लेच्छावनीवल्लभः ॥ ७९ ॥
 रेरे भोज विभुं च शोकमखिलं लज्जाकरं दोष्मतां
 हे भ्रातस्तत्कीर्तिकेलिसदनं स्थैर्यं त्वमप्याश्रय ।
 दुःखेनैव सह क्षणेन युवयोरेतस्य सोहं बली
 हम्मीरस्य समूलकाषमधुना मानं कषाम्युच्चकैः ॥ ८० ॥
 निद्रामुद्रणसांद्रनेत्रयुगुलः सिंहः समुत्थापितो
 निर्मोकोऽन्ननतीव्रक्रोपफणिनो लातुं मणिः काक्षितः ।
 सर्वांगं प्रचिकीर्षितं च इतभुक्कीलापरिष्वंजनं
 हम्मीरेण बताद्य कोपितवता म्लेच्छावनीवल्लभं ॥ ८१ ॥
 कः कंठीरवकंठकेसरसटां स्पृष्टुं पदेनेहते
 कुंताग्रेण शितेन कश्च नयने कंडूयितुं काक्षति ।
 कश्चाभीप्सति भोगिवक्त्रकुहरे मातुं च दंतावलीं
 को वा कोपयितुं नु वांछति कुधीरह्लावदीनं प्रभुं ॥ ८२ ॥
 देशो यद्यस्ति चंचलरसुकृतजनोद्यत्प्रदेशस्ततः किं
 दुर्गं यद्यस्ति दुर्गं प्रतिभठनिकरैः कोटिभिर्वा ततः किं ।
 वीराश्चत्संख्यनेके समरभुवि महावीर्यवंतस्ततः किं
 कोपिन्यह्लावदीने सकलमपि भजेद्भ्यर्थतामेव सद्यः ॥ ८३ ॥

तावद्भर्जु जाग्रन्मदभरतरलाश्वचला वीरमाद्या
 वीराः प्रत्यर्थावीरावलिदलनकलकिलिकडूलहस्ताः ।
 ज्यारवैर्विस्फुरद्विर्जगदखिलमपि प्रापयन्नेडभावं
 यावन्नाल्लावदीनः किरति शरभरं प्रावृषेण्यच्छटावत् ॥ ८४ ॥
 पातालं प्रविशत्यसौ यदि तदा नूनं खनित्रा ददे
 स्वर्गं चेत्समुपैति सैद्रमपि तं संपातयाम्यग्रतः ।
 दृग्भ्यां चेद्दृशे न संगरभरे महोर्द्ध्वीविक्रमः
 कर्णाभ्यामपि श्रुश्रुवे किममुना तर्हि क्षितौ न कश्चित् ॥ ८५ ॥
 ररे हम्मीर वीरस्त्वमसि परमसौ सांप्रतं वीरता ते
 नूनं व्यक्तीभवित्री मम नयनपथे प्राप्तपांथव्रतस्य ।
 भ्राम्यत्युच्चैर्वनानि मदमलिनकपोलस्थलो हंत दंती
 तावद्यावन्मृगैर्द्रः पतति न पुरतो जृम्भया व्याप्तवक्त्रः ॥ ८६ ॥
 आसारः कमलाकरे मृगगणे सिंहः कुठारस्तरौ
 भास्वान्संतमसे पविः क्षितिधरे दावानलः कानने ।
 यत्कर्म प्रतनोति संगरभरं प्राप्तस्तेदेवाधुना
 कुर्वेह भटसंकुलेपि निखिले श्रीचाहमाने कुले ॥ ८७ ॥
 तत्कालं यवनावनीपतिरथ प्रोळासिमानान् स्फुरन्
 मानान्स्वेन शयाप्सुजेन लिखितान् विश्राण्य संप्रेषितैः ।
 देशेभ्यो निखिलेभ्य एव निखिलान् दूतैः प्रभूतैरसौ
 वीरानावहयतिस्म विस्मयकरप्रोद्दामदोर्विक्रमान् ॥ ८८ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहा-
 काव्ये वीरीके अल्लावदीनामर्षणोनाम दशमः सर्गः समाप्तः ॥

अथैकादशः सर्गः

अंगस्तिलंगो मगधो मसूरः कलिंगवंगौ भटमेदपाटौ ।
 पंचाल बंगाल थमीम भिल्ल नेपाल डाहाल हिमाद्रिमध्याः ॥ १ ॥

इत्यादयोऽन्योन्यमहंयुताभिः संमेलितप्रौढपताकिनीकाः ।
 शकाधिराजा निखिला अपीमां पुरीमथायुर्ववनेश्वरस्य ॥ १॥ युगं ॥
 वीरैर्जयश्रीकरपीडनाय लुंठाकवृंदैरपि लुंठनाय ।
 व्रजद्विरन्यैः कुतुकेक्षणाय शून्यीभवन्तिस्म दिशां प्रदेशाः ॥ ३ ॥
 याते मयीदं बलभारभुमां कः सासहिर्धर्तुमिमां धरित्रीं ।
 इतीव शेषाहिरमुष्य सैन्ये न केवलं गंतुमना बभूव ॥ ४ ॥
 साश्वद्विपेक्षेषु चलत्सु भूभृ—भिदेशमात्रेण दिशो दशापि ।
 दिग्दन्तिनो दंतिषु यद्यतिष्ठन् भास्वद्रथाश्वाश्च तुरंगमेषु ॥ ५ ॥
 पादातिकानां करिणां रथानां चया हयानां च तथा प्रसखुः ।
 तलं तिलस्यापि तुषानुमेयं रिक्तं यथा न काचिदास भूमेः ॥ ६ ॥
 ततोऽनुजौ स्फारभुजौ शकाना मधीश उल्लूनिसुरत्तखानौ ।
 इदं महावीर्यं वितीर्य सैन्यं अचीचलत् जेतुममुं हमीरं ॥ ७ ॥
 शकेश्वरोद्यापि समस्तिपश्यात् सृजन्निति क्षत्रकुलेषु भीति ।
 शरीरमात्रः स्वयमत्र चास्थात् अहो शकानां नृपनीतिवित्त्वं ॥ ८ ॥
 लब्ध्वा सहायं निसुरत्तखानं ज्वलन् क्रुधोलूपपदः सखानः ।
 इयेष मूलादपि वैरिक्शान् दग्धुं बृहद्भानुरिवाहिकांतं ॥ ९ ॥
 बलं किंलैतत् व्रजतिस्म यत्र यत्रैष शेषोपि च तत्र तत्र ॥
 महीतलध्वंसभिया प्रसर्पन्नासीच्छकाज्ञाप्रविलोपिधैर्यः ॥ १० ॥
 पद्भिः पतद्विधुवमस्मदीयैः शेषो धरां धर्तुमसौ न शक्तः ।
 तन्वीं भुवीतीव वितेनुरेते गतिं तुरंगा गगने तु गुर्वी ॥ ११ ॥
 धावद्वयालीपदपादजात—रेणूत्करैः पूरिषताब्धयो मां ।
 हेतोरिवास्मात् द्विरदा असिचन् मदांबुपूरैरभितोपि भूमिं ॥ १२ ॥
 सहाभविष्याम पुरा वयं चेत् किं बाहुजास्तर्हि पराभविष्यन् ।
 इत्युचुषः कांश्चिदुपेतपूर्वनाद्यापि किंचित् गतमित्यवोचन् ॥ १३ ॥
 गजाः कियत्तस्तुरगाः कियंतो रथाः कियंतः क्रति वा भटाश्च ।
 जनैर्जनानामिति वादिताज्ञा संख्या न हीत्युत्तरमेकमेव ॥ १४ ॥

सर्वांगसन्नेह निवेशलक्ष्य चक्षुर्दृष्यमात्रतयातिरौद्राः ।
 प्रधावमानाः सुभटा विरेजु लोहस्य गोला इव विस्फुरंतः ॥ १५ ॥
 क्षणात् शकानां कटकैर्निपीता—शेषांभसामध्वनि निम्नगानां ।
 गभीरमप्यास तलं सुदर्शं जडात्मनां वा न दुरापमंतं ॥ १६ ॥
 भुक्तिं व्यधाद्यत्र न तत्र सुप्तिं यत्राततैतां न च तां च तत्र ।
 अथेयविश्रांततरैः प्रयाणैर्लक्ष्मीचकारिष विपक्षसीमां ॥ १७ ॥
 सैन्यैः शकानां प्रसृतैः समंतात् देशः कृतः क्लेशवशंवदः सः ।
 निर्नाथवन्मधु पलाय्य जीव—ग्राहं प्रयातिस्म यतस्ततोपि ॥ १८ ॥
 ततोद्विघट्टान् प्रसमीक्ष्य पूर्वा—नुभूतभीसंस्मरणमद्वयालुः ।
 आहूय खानो निसुरत्तखानं सहोदरं सुंदरमित्युवाच ॥ १९ ॥
 भ्रातः प्रवेशे विषमा गिरीन्द्रा भटास्तदीयाः प्रकटौजसश्च ।
 तदद्विघट्टान् विशतो बलस्य भवन्नपायः खलु नो हिताय ॥ २० ॥
 तद्बाहुजान् संधिमिषेण विप्र—तार्यादिघट्टेषु सुखं विशामः ।
 उपायसाध्ये खलु कार्यबंधे न विक्रमं नीतिविदः स्तुवंति ॥ २१ ॥
 मते मतेऽन्नानुमतेमुनापि श्रीमोलहणं श्राग् विधिनानुशास्य ।
 दिदेश संधानकृते हमीर—(राज्ञः स)भीपे कितवः प्रयातु ॥ २२ ॥
 स्वयं च सन्नह्य बलान्यमुष्मिन्नेवं छलेनाविशदंतरद्रि ।
 मध्ये प्रविष्टः सुखसाध्य एवा—स्माकं भटैरित्यमुपेक्षितश्च ॥ २३ ॥
 मुड्यां प्रतौल्यामनुजस्य शस्य श्रीमंडपे दुर्गवरे निजं च ।
 सरश्च जैत्रं परितः परेषा मतिष्ठिपत्सैन्यमपास्तदैव्यः ॥ २४ ॥
 स मोलहणः प्राप्य कथंचिदंत स्ततः प्रवेशो नृपशासनेन ।
 दृष्ट्वा रणस्तंभपुरं तदुच्चै—बभूव चित्रार्पितनेत्रपद्मः ॥ २५ ॥
 वप्रे यदीये स्फटिकोद्भवानां माला लसंतः कपिशिर्षकाणां ।
 दिगंगनानां वदनश्रियं स्वां विलोकितुं दर्पणभावमीयुः ॥ २६ ॥
 प्रदेशयोरप्युभयोर्मिलद्धि माणिक्वसोपानमयूखजालैः ।
 विलासवापीषु पयश्चक्रासां—बभूव यत्रैव निबद्धसेतुः ॥ २७ ॥

यस्मिन्मृगाक्षीवदनेदुभाभि विसारिणीभिर्विजितः शशाङ्कः ।
 खेयांनुपूरप्रतिविबंदभात् किमेष दुःखात्प्रददौ न हापां ॥ २८ ॥
 व्यागाय भोगाय विवेकभाजा जनेन शश्वद्विधृता कराब्जे ।
 लेभेऽवकाशं चपलापि लक्ष्मीः पलायनं कर्तुमहो न यत्र ॥ २९ ॥
 मरुत्तरंगप्रविकंपिताया ध्वजावलौ इभ्यतमालयेषु ।
 लीनेव यन्नास्थिरता न जातु रमासु रामासु समुल्लास ॥ ३० ॥
 जालैर्मणीनामधिकृष्टिमोद्य—द्वातैः समंतात्प्रसरन्मयूखैः ।
 प्रासादशृंगेषु दशैधनावली निन्येयकेशितमुषासु यत्र ॥ ३१ ॥
 यत्रोज्ज्वलत्स्फाटिकभित्तिभागे ज्येष्ठीदृशो दृष्टनिजांगलक्ष्यः ।
 मांगल्यहेतो नवरं निरीक्षा—चक्रुर्विभाते मुकुरेषु वक्त्रं ॥ ३२ ॥
 यत्रेभदंतोद्भवचित्रजाल—वातायनस्थाः कृतदिव्यभूषाः ।
 विनिद्रपाथोजदृशो विमान मधिश्रिता देव्य इव स्म भाति ॥ ३३ ॥
 नृपालयोत्तंसितशातकुंभ—कुंभप्रभा यत्र समुल्लसंखः ।
 अभ्युन्नतासंनययोधराणां वर्षासु संपासमंतामगच्छन् ॥ ३४ ॥
 अनारतं कौमुदमादधानाः संसेव्यमाना द्विजराजिभिश्च ।
 मिष्टैः पयोभिः प्रतिभासमाना विभाति यागा इव यत्तडागाः ॥ ३५ ॥
 वातायना किं किममी विमाना जनः समं तेष्विति संशयानः ।
 अबोधि यस्मिन् मिथुनैस्तु तत्स्थै रेवाग्निमेवैश्च निमेषिभिश्च ॥ ३६ ॥
 विलासिवेदमोदरदह्यमान—भुगंधिधूपोत्थितधूमसंगात् ।
 व्यधायि यस्मिन्नपि किन्नरीभि रयत्नजन्या पटवासयुक्तिः ॥ ३७ ॥
 मदृद्विसंस्पर्धिविवर्द्धिकीर्त्ति परं पुरं किंचिदिहास्ति नो वा ।
 इतीव यद्भूषशिरोधिरुह्य भुव दृशा पश्यति गोपुरेण ॥ ३८ ॥
 निवातवद्भिः सुमनोभिरेभि विमानतास्मासु कृतेति दुःखात् ।
 नैवास्वपन्नश्यपि निर्निमेष—कपाटपक्ष्माणि गृहाणि यत्र ॥ ३९ ॥
 विसारितक्लातिचयाभिभूति—द्विरेकितस्वर्णतुलासु यत्र ।
 स्त्रीणां मुखानि प्रतिबिंबितानि स्वर्णोत्पलानीव यमीषु रेजुः ॥ ४० ॥

सूर्याश्मकुञ्जप्रतिविम्बिनारी—मुखानि यत्राब्जधिया वितर्क्य ।
 दधुः सुकेश्यः पततो द्विरेफान् दृशन् सखीवक्त्रमीस्ममेति ॥ ४१ ॥
 कुशेशयाणसिदृशो निशायां रतौ ह्रिया यत्र निशम्य दीपान् ।
 ध्वस्तेऽभवन् संतमसेऽवकेशि—यत्नाः स्फुरत्कुञ्जमणिप्रभाभिः ॥ ४२ ॥
 निशम्य यत्राविरतोत्सवेषु मृदंगनादान् ध्रुवमार्जितो यः ।
 अद्याप्यमी गर्जिषु वारिवाहा विवृण्वतेऽभ्यासभरं तमेव ॥ ४३ ॥
 दृमीलनाकैलिषु यत्र बाला सखीग्रहातंकसुनिश्चलांगी ।
 पांचालिकानां वितनौ निलीना दृष्टापि नाग्राहि सखीजनेन ॥ ४४ ॥

महाकुलकं

निभालयन् लोचनलोभिलाहिम् क्रीडानिकेतं पुरमेतदुच्चैः ।
 नृपालयश्रीकरकैरवेषु दृशं भृशं स भ्रमरीचकार ॥ ४५ ॥
 स्तंभैरमाणां मदवारिभिन्—कुंभस्थलीसंचरणप्रमत्ताः ।
 झंकारैवै र्यत्र सदा द्विरेफा वसंतमाहुः स्म वसंतमेव ॥ ४६ ॥
 क्रीडागिरिंदैरिव वीरलक्ष्म्या यदेकतो राजत वारणैः ।
 गंगातरंगैरिव दत्तरंगै स्तथा न्यतोऽधैः पदखातविधैः ॥ ४७ ॥
 भुजंगमाधिष्ठितचंदनद्रु मिवासिहस्तं प्रकृतिप्रशस्तं ।
 पूर्वोद्विचूलाश्रिततिग्मरश्मि भिवोरुसिंहासनसन्निविष्टं ॥ ४८ ॥
 सिंहासनोत्तर्गतबिंबदंभात् धराधिपैः शीर्षं इवोद्यमानं ।
 रंगत्तरंगांगरुचीचयेनै—व खर्वयंतं नवहेमगर्वं ॥ ४९ ॥
 नक्षत्रचक्रेष्विव शीतरश्मि ममर्त्यचक्रेष्विव देवदेवं ।
 नरैर्द्रचक्रेषु विराजमान मनन्यजन्येन महामहिम्ना ॥ ५० ॥
 निबद्धभूविंबितसभ्यदंभान् सभामधस्तादिव कुर्वतो गोः ।
 अधिश्रितं तत्र सभां विभाव्य हम्मीरदेवं स हृदीति दध्यौ ॥ ५१ ॥
 किमेषकामो न यतो जननंगः किमेष दस्यौ न यदद्वितीयः ।
 किमेषत्रिष्णुर्न यतोऽद्विबाहुः किमेष वज्री न यतो द्विनेत्रः ॥ ५२ ॥

लकत्वान्यकार्यैरथवीरवैरैर्विलोक्यमानो वदतीति किं किं ।
 प्रणम्य भूपं दरनम्रमौलिः प्रचक्रमे व्यक्तमिदं प्रवक्तुं ॥ ५३ ॥
 “स्वतेजसैवारिगणं विजित्वा—कुतोभयं संसृजतः स्वराज्यं ।
 वृथैव वर्षासनमाददाना ललज्जिरे यस्य भटा निकामं ॥ ५४ ॥
 दुर्गाणि दुर्ग्राह्यतराणि शाणो—छीढानि शस्त्राणि भटा रणोक्ताः ।
 अभ्रंलिहाया गिरयो यदग्रे न वास्तवीं वृत्तिमयुः कदाचित् ॥ ५५ ॥
 दुर्गाणि दुर्ग्राह्यतराणि यः श्री-देवाद्रिमुख्यान्यपि मंक्षु भंक्त्वा ।
 अपीदमुद्यद्दरदंतुराक्षी—चकार कारायमितारिचक्रः ॥ ५६ ॥
 दुर्गाणि दुर्ग्राह्यतराण्यरीणां भजन्नेकान्यपि लीलयैव ।
 आजन्मभंमन्निपुरैकदुर्गे दुर्गापतौ योन्न घृणां बिभर्ति ॥ ५७ ॥
 यद्यन्मनस्पप्यमुना नरेन्द्र ! निधीयते तत्तदहो तदात्वं ।
 संपादयन् सोपि विधिर्विशंके न शासनं यस्य विहंतुमीष्टे ॥ ५८ ॥
 अल्लावदीनस्य नृपस्य तस्या—नुजौ किलोद्धूनिमुरत्तखानौ ।
 देशं तवाक्रम्य तदाज्ञयैव त्वामाहतुः स्मेति मदाननेन ॥ ५९ ॥
 हम्पीर ! राज्यं यदि भोक्तुमीहा तत्स्वर्णलक्षं चतुरो गजैर्द्रान् ।
 अश्वोरसानां त्रिशतीं सुतां च दत्त्वा किरीटीकुरु नो निदेशं ॥ ६० ॥
 इदं विमुक्ते यदि वा परंतु तथास्मदाज्ञाप्रविलोपिनो ये ।
 सामुद्रलांस्तांश्चतुरोपि दत्त्वा क्रोडीकृतां क्रीडय राज्यलक्ष्मीं ॥ ६१ ॥
 लकत्वा यथैतं तव दुर्गरोधं देशान् पुरः साधयितुं व्रजामः ।
 न चेद्विधाता प्रतिधोचितं स्व-राभ्यां तु तत्तेनुभवोऽभिधाता ॥ ६२ ॥
 इत्येतदीयानि वच्चांसि भूपः श्रुत्वाथ भीमां भृकुटीं दधानः ।
 नवोलसत्कुट्टिषवलिसून—द्विरैफलीलाक्षरमित्युवाच ॥ ६३ ॥
 वशिष्ठयुक्त्या यदि नाभविष्य दाजग्मिवानन्न भवान् कथंचित् ।
 तदा त्वयोगादि ययेदमर्वाक् जिह्वां ध्रुवं तां निरकासयिष्यं ॥ ६४ ॥
 दत्तौ द्विपस्येव मणिं भुजंग—स्यैवैणशत्रोरिव केशरालीं ।
 श्रीचाहमानस्य धनं बलेन न जीयतः कश्चन लातुमीष्टे ॥ ६५ ॥

स्वर्णं गजा दंतितुरंगमानां पदे प्रदेया यदि खड्गघाताः ।
 भक्तप्रभू सूकरमांसमेव सद्यः स्वदेतां यदि जातु यातः ॥ ६६ ॥
 द्विवामपि स्याच्छरणागतामां रक्षासु मंदोपि निबद्धकक्षः ।
 तद्युद्धलान्नौ ननु याचमानौ न किं त्वदीशौ जडधीवतंसौ ॥ ६७ ॥
 शतांशमप्येकविशोपकस्य न प्राणमोक्षेपि ददे बलेन ।
 यद्रोचते नाम भवत्प्रभुभ्यां तत्तूर्णमेवाचरतां यथेच्छं ॥ ६८ ॥
 एवं विनिर्भर्त्स्य मुहुर्मुहुस्तं वशिष्टपाशं गलहस्तयित्वा ।
 निष्कासयामास पुराद्वदानां वातुं च दुर्गं ददिवान् विभज्य ॥ ६९ ॥
 उत्तंभितान्युध्मतघर्ममर्म—छिदेधिशालंपटमंडपानि ।
 दिवानिशं संगरजागरूकभुजैर्विरेजुर्निभृतं भृतानि ॥ ७० ॥
 बंगोपलितस्फुटलोहबंध—दृढोल्लसद्विकुलियष्टिदंभात् ।
 शालोपि युद्धाय विवृद्धमन्युः संवर्म्मयामास भुजानिव स्वान् ॥ ७१ ॥
 रालाविलं तैलमयः कटाहे तप्तं प्रकामोत्कलिकाछलेन ।
 दग्धं युयुत्सुन्रतिपक्षपक्षान् अलक्ष्यतौ सुकयमिवादधानं ॥ ७२ ॥
 चेतश्चमत्कारिकलोत्सृतानि संश्रक्त्रिरे भैरवयन्त्रकानि ।
 व्यामोहहेतोः स्फुटमिद्रजाला—नीवागतानां शकपुगवानां ॥ ७३ ॥
 दूतः प्रभूतप्रतिघोथ गत्वा निजप्रभुभ्यामखिलं तदुक्तं ।
 न्यवेदयत्तावपि निर्विलंबं युद्धाय सैन्यं—गुणं व्यधत्तां ॥ ७४ ॥
 ब्रह्मेव मध्ये पुरमाहवाय ससर्ज यान् यान् नृपतिः प्रयोगान् ।
 तांस्तानमर्षात्कुशिकांगभूवत् सद्यः शकैर्द्रोपि बहिस्ततान् ॥ ७५ ॥
 शकेषु वादेषु भृशाहतेषु दंडैः स्वना ये प्रकटीबभूवुः ।
 प्रतिस्वनैः स्तांस्तिरयन् गिरीन्द्रो न स्वामिभक्तव्रतमुद्भृशतिस्म ॥ ७६ ॥
 निषादिनो दंतिवरास्तुरंगा नप्यश्वारा रथिका रथांश्च ।
 समंततो प्यारूढुः पदा (ति?) पूगा वितेनुः श्रममाहवाय ॥ ७७ ॥
 महीध्रमध्रं कषमप्यमुं स्व—वीर्याग्रतः क्षुद्रभिवेक्षमाणाः ।
 दुर्धौकिरे योद्धुमतिप्रवृद्धो—त्साहास्ततस्ते समरोत्कवाहाः ॥ ७८ ॥

समं छुटद्धिर्भटपाणिपया द्वाणैस्तमिहं ककुभां बभूव ।
 निर्घोषपूरैरपि कार्मुकाणां विश्वं समग्रं बधिरत्वमाप ॥ ७९ ॥
 नीरक्षमाकाशमनूजितेषु काण्डेषु कृपांबुदताण्डवेषु ।
 आभेयबाणा भृशमुत्पतन्त आकालिकीकैलिकिलीबभूवुः ॥ ८० ॥
 आकर्षतां संदधतां रयेण विमुञ्चतां बाणगणान् भटानां ।
 विलोकमानैरपि निर्मिमेष मलक्षि नैवांतरमंबरस्थैः ॥ ८१ ॥
 तपाययाभोदपटुच्छटावत् दुर्गादवर्षन् सुभटाः शरौघान् ।
 कौक्षेयदाक्ष्येण मृणालनाल—वच्चिच्छिदुस्तान् यवना जवेन ॥ ८२ ॥
 श्लिथोपि वीरव्रजपाणिमुक्त—पृषत्कवक्तास्फलनप्रभूताः ।
 रेजुः पतन्तोऽभिकणाः प्रदग्धुं पलायितानामिव कीर्तिवल्ली ॥ ८३ ॥
 क्षत्रप्रकाण्डप्रविमुक्तकाण्ड—पक्षोद्भवः कोपि स वायुरासीत् ।
 यज्ञोन्मदिष्णौ रिपुदर्पसर्पौ—प्यासीत्क्षणं व्याकुलचित्तवृत्तिः ॥ ८४ ॥
 आकर्णमाकृष्य भटैर्विमुक्तैरधोमुखैरूर्ध्वमुखैश्च बाणैः ।
 उत्पातहेतोर्ववृषुः शकाना मधौमुखा ऊर्ध्वमुखाश्च मेघाः ॥ ८५ ॥
 शिलीमुखोघैर्यवनप्रणुनै वैप्रः समन्ताच्छुशुभे चितांगः ।
 विगाहमानो रिपुदर्पसर्प—विनाशहेतोरिव जाह्नकलं ॥ ८६ ॥
 भ्रमंभ्रमं वीरवरैर्निजांगो—परि प्रणुन्नाः प्रतिशत्रुवीरान् ।
 कुन्ता विरेजु निशिताः पतन्तः स्फुटाः कटाक्षा इव भानुसूनीः ॥ ८७ ॥
 सदान्निकैर्भैरवयन्त्रगोला मुक्ता मिथोप्यूर्ध्वमधः पतन्तः ।
 अपि हयानामरुचन् भटानां पीना उरोजा इव वीरलक्ष्म्याः ॥ ८८ ॥
 दूरोन्ममट्टिकुलिकाग्रहस्ताः शौर्यश्रियः क्षत्रकुलोद्भवस्य ।
 समुत्पतद्गोलकदंढभात् पञ्चेटकैः पर्यरमन्निवेता ॥ ८९ ॥
 प्रक्षिप्तमालाविलतसत्तैल—संगज्वलत्कुंतलकैतवेन ।
 क्षत्रेषु कोपाग्निरमानिवातः शंके शकानां बहिरुल्लास ॥ ९० ॥
 प्राकारभिस्तैः खलने प्रवृत्तान् शकप्रवीरान् कुशटकहस्तान् ।
 विभिद्य शूलवैठकानिवोच्चैः रुचिक्षिपुः क्षत्रकुलावतसाः ॥ ९१ ॥

उत्प्लुत्य शाखामृगवह्निरीद्रे मारुढवंतः किल केपि वीराः ।
 प्रचस्मिन्ने शालतले प्रविश्य केचिद्वराहा इव तीव्रकोपात् ॥ ९२ ॥
 दुर्गस्थवीरव्रजमौलिमौली-नपाहरन् बाणगणाः शकानां ।
 समीरगुंजा इव पादपानां पुष्पाणि शाखाशिखरोद्भवानि ॥ ९३ ॥
 अचाक्षुषत्वं प्रगतांस्तनुवात् घटैकदेशीयभटप्रणुन्नान् ।
 नालीकबाणान् प्रविभिन्नगात्रां नक्-शकानां परिणाम एव ॥ ९४ ॥
 उत्खाय शालस्य शिलां प्रविश्य तदंतरे बाहुजघातभीताः ।
 स्थिता विरेजुर्वचनादिवांधा इवातपत्तापनरश्मिसन्नाः ॥ ९५ ॥
 निजप्रहारव्रणजर्जरांगान् शकान् गिरिनिष्पततो निरीक्ष्य ।
 वीरा हसान् यान् व्यदधस्त एव हम्मीरवीरस्य वशांस्यभूवन् ॥ ९६ ॥
 भ्रित्वा नगागान् गरुडासनेन दृष्टा निविष्टा यवनेशयोधाः ।
 विद्धाः शरैर्वीरवैस्तथैव चित्रं प्रयाता इव रेजुरुच्चैः ॥ ९७ ॥
 निश्रेणिमालंब्य धृतासवोऽन्ये दंतैरथारोहणमाचरन्तः ।
 दुर्गे हता मूर्धनि मुहुरेण दुर्गस्थितैः पेतुरमातयैव ॥ ९८ ॥
 इत्थं सदाप्यौपयिकैरनेकैः परिस्फुरद्भौकनसाहसस्य ।
 अगाच्छकानां क्षयकालरात्रि रिव त्रिमासी यवनाधिपस्य ॥ ९९ ॥
 प्रवर्तमाने समरेन्यदीधा—पस्फाल गोलः शकगोलकेन ।
 प्रध्रश्यता तच्छकलेन मूर्ध्नि हतो व्यनेशान्निसुरत्तखानः ॥ १०० ॥
 अथ गतं सहसापि परासुता ममुमवेक्ष्य परित्वदीक्षणः ।
 अविदितः परदेवनासवनं भृशमसौ शकपोऽतत मध्यमः ॥ १०१ ॥
 प्रक्षिप्यैनं तदनु सहसा मध्यमोसौ शकाना-
 मीशः स्वर्णस्फुटजटनतामंजुमंजूषिकांतः ।
 दिव्यां धृत्वा कथमपि धृतिं प्राहिणोत्प्राभुतं वा-
 क्षोणीभर्तुः स्वसकलकथाज्ञापनापन्नपूर्वं ॥ १०२ ॥
 एतद्वीक्ष्यात्तशोकः श्रुतरिपुजनिताशेषतत्तन्निकारः
 कृत्वा तस्यांतकृत्यं निखिलमपि यथा युक्तिकोपप्रकंपः ।

वेगादागादमुत्र स्वयमथयवनैकावनोलावदीनो
वीरमन्या सहते रिपुजनजनितं कापि किंवा निकारं ॥ १०३ ॥
इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीरमहा-
काव्ये वीरांके निसुरत्तखानवधवर्णनो नामैकादशः सर्गः समाप्तः ॥

अथ द्वादशः सर्गः

अल्लावदीननृपतिं तमागतं श्रुत्वाथ जैत्रिवनीवनीधनः ।
दुर्गोपरि प्रतिपदं मदादसौ शूर्पाण्यबीबधदुदारधीधनः ॥ १ ॥
दृष्ट्वा तदद्भुतमसौ शकेश्वरो विस्मेरविस्मयविकासिलोचनः ।
पप्रच्छ पाणितलचालसंज्ञये—येतत् किमंग वरुणोपरि स्थितान् ॥ २ ॥
श्रुत्वाऽदसीयभणितिं हम्मीरराट् हर्षप्रकर्षमतिमानमुद्वहन् ।
प्रोदं च्यवक्त्रकमलं हसन्मनाक् प्रोवाच वाचमिति तं शकाधिपं ॥ ३ ॥
म्लेच्छावनीदयितचारुचारुभो चक्रे बयागमदमुत्र यद्ववान् ।
पूर्णे ज्ञासि प्रचुरवस्तुसंचयै भीराय किं भवति शूर्पसंचयः ॥ ४ ॥
उक्तिं निशम्य स इमां शकाधिपो राज्ञोदितां समुचितामदो वदत् ।
तुष्टस्तवोपरि हम्मीरभूपते याचस्व वाञ्छितमनुच्छविक्रम ॥ ५ ॥
क्षत्रोत्तमोय निजगाद सदाद स्तर्हि प्रयच्छ समरं दिनद्वयीं ।
आयोधनादपरमत्र दोष्मतां नो वाञ्छितं किमपि वल्गु वल्गति ॥ ६ ॥
तद्वचः श्रवणतः शकोत्तमः क्षात्रव्रते स्तुतिमुखो मुहुर्मुहुः ।
प्रातस्तदेव भवितेति भाबुकः स्वावासमासददसादमानसः ॥ ७ ॥
प्रातर्भविष्यति कदेति संतरं निध्यायतामथ रणाय दोष्मर्ता ।
भास्वान्प्रियार्थमिव पूर्वपर्वत—स्यौत्संगसंगसुभगं वपुर्दधौ ॥ ८ ॥
लक्ष्मीभराभिरमणीयतागुणं धर्तुं तदा प्रबलतामुपागमन् ।
पायोदहाणि सलिलाशयोदरे सैन्योदरे च सुभटाननैदवः ॥ ९ ॥
दोषोदयस्फुरितमूर्तिविद्विषत्—ध्वातव्रजोजिततिरश्चिकीर्षया ।
सूरप्रकाश उपमानमानभित् प्रादुर्बभूव गगने बलेपि च ॥ १० ॥

व्युष्टोचिता—बलिक्रिया युक्त्वा वितत्य स ततः क्षितीश्वरः ।
 संग्रामसंगमविनोदहेतवे सैन्यान् रयेण समनीनहत्तमां ॥ ११ ॥
 अल्पेतरदुतिविकल्पिताहवाः कल्पप्ररुद्धरुचिरांगरोचिषः ।
 षट्त्रिंशदायुधभृतो धृतोदया वीरा विनिर्ययुरजीर्यविक्रमाः ॥ १२ ॥
 झंगारतः समरसंभवो रसो नूनं विशेषमधुरत्वमंचति ॥
 हित्वा प्रियांगपरिरंभणादरं वीरा रणाय यदमी प्रतस्थिरं ॥ १३ ॥
 संग्रामसंगमविनोदहेतवे स्फाति गतानि नितमां महीयसीं ।
 अंगानि वीरनिकरस्य नो तदा मांतिस्म वर्मसु सुविस्तृतेष्वपि ॥ १४ ॥
 कश्चिद्विलोक्य कवरीं भियोद्धमत् सारंगशावकदृशः प्रकंपिनीं ।
 ध्यानाध्वगीकृतरणांगणोलसत् खड्गश्चचाल करवालमुद्वहन् ॥ १५ ॥
 अंगे लगंत इषवः किमंगना काक्षाः किमंग नितमां प्रियंकराः ।
 एतत् विवेचनविधानकौतुकी कश्चिन्महीरणमहीमभूषयत् ॥ १६ ॥
 पूर्वं त्वदेकहृदयामरालयं गच्छाम्यहं ज्वलनवर्त्मना ऽमुना ।
 किंवा मदेकहृदयोसि वर्त्मना त्वं काष्पवोचदिति सस्मितं हितं ॥ १७ ॥
 संभाव्य वैरिकरिणां रणांगणे कुंभान्मम स्तनधियातिकामुक ।
 माभूरनंगरससंगकौतुकी—त्येकं जगाद सुमुखी हसोन्मुखी ॥ १८ ॥
 प्रेयास्तवास्मि यदि बलभा ततः स्वेत्खातदंतिरदजातकंकजैः ।
 पाणी विभूषय ममाद्य कंचिदि—त्यूचे प्रियारचितसाचिलोचना ॥ १९ ॥
 ज्ञेहातिरेकवशतः स्वपाणिना माताधिमौलितिलकं यदाकरोत् ।
 शौर्यात्तदेव कवचाधिकं विदन् कश्चिच्चचाल किल वीरशेखरः ॥ २० ॥
 कृत्वा करे दलिकखड्गमुद्रतं तात प्रहंतुमरिवीरकुंजरान् ।
 एष्यामि नन्वहमपीति भाषुकं कश्चिच्चचाल तनयं हसन् मुहुः ॥ २१ ॥
 पुत्राद्य संगरमवाप्य सखरं विस्तारये भुजपराक्रमं तथा ।
 वीरप्रसूतिलकतां यथाश्रये कंचिज्जगाद जननी प्रमोदिनी ॥ २२ ॥
 मेदस्विवीरससंगसंभव—द्रोमोद्गमवृद्धितवर्मसंहतिः ।
 मूर्त्तो भयानकरसः स्फुरन्निवा चालीत्यरो रुणितदारुणेक्षणः ॥ २३ ॥

विद्वेषिवीरजनमानदारणो माभूत्प्रवृत्त ऋत एव मारणः ।
 संभावयन्निति निशम्य काहला प्रायात् परः समरजिखरखरः ॥ २४ ॥
 गृध्रं ध्रुमंतमुपरीखवक्परो संवर्म्मयन्नयमिह प्रतीक्ष्यतां ।
 मूर्ध्नीतरस्य यदि वात्मनस्तनौ श्रद्धां तनोमि फलिनीं तवाधुना ॥ २५ ॥
 स्याज्जीवता युधि यशो मृतस्य तु स्फीतं च तच्च सुरवल्लभा अपि ।
 इयस्य वीरनिकरस्य निर्यतो जज्ञे न दुःशकुनमध्वनि काचित् ॥ २६ ॥
 कुंभान्निधाय शिरसि प्रपूरितान् एलालवंगरसशीतलैर्जलैः ।
 प्रीत्यानुयातुमसुवल्लभान्निजान् सज्जीवभूव निखिलो भटीजनः ॥ २७ ॥
 अह्मावदीनविभुरप्यथोद्वट—द्विट्प्रोन्मिमंथिषुतयाऽकुलाशयः ।
 संनह्य सैन्यमनुजादिभिर्वृतः स्थाने प्रतिश्रुतमशिश्त्रियन्मिथः ॥ २८ ॥
 अन्योन्यवीक्षणवशोलसन्महा—कोपप्ररूढमहिमप्रसूत्राः ।
 वीरा रवाः प्रतिरवैश्व—दिभि यौगैर्द्विरुक्तिमिव धातवो ययुः ॥ २९ ॥
 अभ्रं कषोलसितचारुचामरे कुक्षिभरिद्विरदबुद्धिते दिशां ।
 प्रस्पर्धयेव दधतुः परस्परां सैन्ये इमे श्रियमिहाधिकाधिकं ॥ ३० ॥
 पुष्पांश्वरंविनमयेन संगरो—त्साहं हृदि प्रधानकारिणां नृणां ।
 तूर्याणि पूरितहरिति निस्वनैः सैन्यद्वयेपि नितरामराणिषुः ॥ ३१ ॥
 भक्तुं विपक्षकरिक्तुं भगधर्षणैः कडूलतां स्वभुजदंडयोरथ ।
 चेलुर्भटा अपि बलद्वयाद्रणो—त्साहनुदच्छुटदशेषकंकटाः ॥ ३२ ॥
 पत्तिः पदातिक्रमियाय सादिनं सादी रथस्थितमहो महारथी ।
 मातंगयानगमनो निषादिनं द्वाहाहवोऽजनि तदेतिदोष्मतां ॥ ३३ ॥
 ऊर्ध्वीभवंत उरुविक्रमैः शिर—स्त्राणानि वीरनिकरस्य मूर्धजाः ।
 स्मोस्त्वासयंति घनकालसंभवा भूस्फोटका इव महीप्रदेशकान् ॥ ३४ ॥
 अन्योन्यजातहततो गतांतरं मुक्तैः पृषत्कनिवहै रणांगणे ।
 पाणिग्रहाय विजयश्रियो भटा यत्नेन मंडपमिव व्यरीरचन् ॥ ३५ ॥
 कौदंडचंडरुचिमंडलादतो दीप्राः क्षुरप्रकिरणाः प्रपातिनः ।
 प्रत्यर्थिवीरतिमिराणि वेगातो—प्यानिन्धिरे युधि कथावशेषतां ॥ ३६ ॥

मत्पावनेद्य समरे तनुत्यजा भावी समागम इति प्रमोदतः ।
 भ्रष्टांतरभ्रमदिषुव्रजच्छला द्रोमांचितांगमिव दिद्युते नभः ॥ ३७ ॥
 वीरैः प्रकाममभिमुक्तपक्षिणां नीरंभ्रमंबरतले प्रसर्प्यतां ।
 अंतः प्रकर्त्तनभवादिव क्षमः क्षेपुं न तीव्रकिरणोप्यभूत्करान् ॥ ३८ ॥
 वीरव्रतस्य ददतौकपालिकां मास्मांतरायमिह कार्षुरेतके ।
 सद्रिपि बाणनिवहे निपेतुषि स्फारान् स्फरानिति न केप्यलासिषुः ॥ ३९ ॥
 वायुं विजित्य तरसा पतस्त्रिह श्वासेः पुरैव चलितं विरोधिनां ।
 भिला तदंगमनवेक्ष्य तानि वै—तद्यष्ट एव चलितं शरिरपि ॥ ४० ॥
 पार्श्वद्वयस्थकरिदंतभासुर स्तकुंभपीठविलुठत्करांबुजः ।
 सौर्यभ्रियो भुजलता स्तनद्वयी—संस्पर्शसौख्यमितरोज्ज्वभूतमां ॥ ४१ ॥
 प्रोतोऽरिणा सह शरेण वाजिनः पृष्ठे न शल्यभृशसंनिवेशनात् ।
 संप्राप्तवानपि परासुतां परो नाश्वात्पपात युधि जीववानिव ॥ ४२ ॥
 आरोढुमन्यसुभटे प्रलंबितै—कांघ्रौ रदस्थितपरांघ्रिभासुरे ।
 क्रोधाज्जमन् करिवरो रणांगणे शुंडाद्वयीं दधदिव व्यवभवत् ॥ ४३ ॥
 द्वैधीकृते शिरसि पाणिना धृते चोर्ध्वं निहंतुमहितस्य चित्तयन् ।
 संधागतेन्यशरशल्यतः परो हृष्यन्नधावत नियोदुमुद्धतः ॥ ४४ ॥
 ऊर्ध्वं विदारितमरातिना शिरो भ्रश्यन्नियोजितमपि द्विधाप्यधः ।
 स्वेनैव भिन्नजठरादुपादृतै रंघ्रिनिबध्य युयुधे पुनर्भटः ॥ ४५ ॥
 विस्मेरमारचरितां विकंचुकां स्नेहाधिकां विशदकातिधारिणीं ।
 छित्वा करं प्रतिभटस्य कोप्यला—तद्वलभामिव कृपाणवल्लरी ॥ ४६ ॥
 आक्रम्य पादमुखैकमंघ्रिणा धृत्वा करेण च परं महाग्रहात् ।
 लोकद्वयीमयमसाधयदुधी—खाख्यान्निव द्विरकृतेतरं करी ॥ ४७ ॥
 याभ्यामहारि मम वल्लभास्तन—श्रीस्ताविमाविति परोत्यमर्षणः ।
 कुंभौ गजस्य समरे विदारयन् आधोरणप्रहृतिमप्यजीगणत् ॥ ४८ ॥
 अन्योन्यदत्तकरवालवल्लरी—प्रौढप्रहारपरिभिन्नहृत्तया ।
 कौचिहृतौ युधि भटौ परासुता मालिंगिताविव म्रियोपि रेजतुः ॥ ४९ ॥

सत्वंशजोपनतक्रोदिभूषणा संलीनसायकसमुल्लसद्गुणा ।
 दृष्ट्वा परस्य समरे धनुर्लता वेद्येव कंपमतनिष्ठ कस्य न ॥ ५० ॥
 कस्याप्यसिद्धिरदकुंभमण्डला स्पीला भृशं समितिशोणितासवं ।
 उन्मत्ततां गत इवाशु विद्विषां वक्षःस्थलीमभिनिपेतिवान्मुहुः ॥ ५१ ॥
 लूनेऽग्रजन्मनि पदद्वयेऽरिणा दंतावलस्य पततः क्षितौ किल ।
 उत्तमनाय निजमेव दंतयो युग्मं बभूव किमिवान्यदीदृशं ॥ ५२ ॥
 प्रत्यर्थिमुक्तशरभिन्नपुष्करो लेभे न घातसमयेपि तां किल ।
 अग्रे स्फुरंतमपहर्तुमक्षमा लेभे त्रपां प्रतिभटं करी व्यथा ॥ ५३ ॥
 दल्ल प्रहारमतिलाघवात्पुरः पृष्ठं श्रयत्यसकृदुद्धटे भटे ।
 क्रुद्धो भ्रमन् समिति तज्जिघृक्षया वात्या विनोदमभजत्परो गजः ॥ ५४ ॥
 भिलाखिलांगमपि भूजुषेषुणा हत्वा करेणुमितरोभिपातुकं ।
 वत्सेव हंसगमनाय तेनिवान् क्रौंचं पराशरसुतो गिरिं यथा ॥ ५५ ॥
 कस्यापि कुंडलितचापमण्डला—तवैत्तिवक्त्रकमलं बभौतमा ।
 प्रत्यर्थिषु प्रबलग्राणवृष्टये बिबं स्फुरत्परिधिशीतगोरिव ॥ ५६ ॥
 द्वेधीकृतस्य सुभटस्य कस्यचि—स्तव्येतरार्धमवलोक्य वर्ध्मणः ।
 लब्धोवा शंभुरुमयाविनेत्यथा—वतामरेशदयितो दिशोदिशः ॥ ५७ ॥
 जज्ञे तदा रणभृतां च रक्षसां यज्ञे महाहठभरः परस्परं ।
 एके प्रथीयसितरामसृग्मदीं चक्रुः पराणि पपुरेव तत्क्षणात् ॥ ५८ ॥
 नः संख्यसंख्यविवरातिथीभव—द्वीरातिथेयकरणैरिवातुरे ।
 द्वीपांतरं व्रजति तिग्मदीधितौ सैन्ये उभे अपि ततो विरेमतुः ॥ ५९ ॥

इति प्रथमदिने

द्वितीयदिनयुद्धम्

स्वप्नप्रसंगसमरैरनेकधा रात्रिं व्यतीत्य सुभटाः कथंचन ।
 प्रातः पुनर्निजनिजाधिपाज्ञया संग्रामसीमनि मनो व्यनोदयन् ॥ ६० ॥

संनद्धयोरथ च सैन्ययोर्द्वयो रानद्धहेममयकंठकैर्भटैः ।
 स्वस्मिंस्तदा संमरभूरपि स्फुटं प्राचीव क्रांचनरुचं दधौतमां ॥ ६१ ॥
 मूर्छामितोपि किल कोपि विद्विष—त्वङ्गप्रहारवशतो रणांगणे ।
 तं लातुमागतमरीकरामृत—स्पर्शाद्विबुध्य युयुधे भृशं पुनः ॥ ६२ ॥
 उत्प्लुत्य वीरकलशेन कोपिना मुक्तेन हस्तिपककुम्भभूमिदा ।
 कुंतेन भिन्न इतरः करी बभा—वालानलंबित इवाहवांगणे ॥ ६३ ॥
 लघप्रतीभदशनद्वयीतया संरुढसिंधुमितदंतभासुरः ।
 स्तंबेरमो रणभुवीतरो ध्रुम—नैरावणेन सुलभां दधौ विभां ॥ ६४ ॥
 लमारिबाणगणसंभवक्लृण—श्रेणिप्रमत्तकरिकुम्भमंडलात् ।
 धारा निपेतुरसृजो मदस्य च स्पर्धां दधत्य इतरेतरामिव ॥ ६५ ॥
 कस्याप्युदग्रतरवारिदारिता दंत्राणि रेजुरुदरात्पतंत्यधः ।
 आदातुमेकपदमेव तं दिवः क्षिताः सुरीभिरिव पांशपंकयः ॥ ६६ ॥
 क्रुद्धे प्रधावणाय सिंधुरे बाहानुपर्युपरि वीक्ष्य पातिनः ।
 देवैरहासि यदहो तदेव त—मौलौ बभूव सुमवृष्टिरुत्कटा ॥ ६७ ॥
 उत्पाद्य बाहुमभिसन्निवेशनात् कुंतव्रणोच्छलितशोणितच्छटाः ।
 वीरश्रियेव नवकुंकुमच्छटा दत्ता भटोऽसु विरेजिरेतमां ॥ ६८ ॥
 स्वारोढुरुन्नततरान्निषादिनो हंतुं सुखेन वितरन् प्रवीणतां ।
 श्रीवृक्षकी हयवरो रणांगणे स्वामुन्नतिं प्रविदधौ फलेग्रहिं ॥ ६९ ॥
 उत्प्लुत्य भूत इभकुम्भमाश्रितः स्वोजोर्जिताद्भुतयशःसितद्युतिः ।
 मेघात्पयोध्रं इव तुंगभूभृतः शृंगाग्रलीन इतरो व्यराजत ॥ ७० ॥
 संग्रामभूपतितवीरमर्देनात् पादांतलमलसदंत्रकैतवात् ।
 क्रीडन्परः समरपल्लवे करी सेवालजालमिव विभ्रदाबभौ ॥ ७१ ॥
 एकः करी समरसीमि सादिनं चिक्षेप कंदुकमिवाधिपुष्करं ।
 धृत्वा करेण च कटौ परो हयं प्रास्फालयद्रजकवस्त्रवद्भुवि ॥ ७२ ॥
 धाराप्रपातकृतलोककौतुक स्तेजोवितानविलसच्छतहृदः ।
 कस्याप्यसिर्युधि पयोधरायितो युक्तं द्विषामजनि हंसनाशकृत् ॥ ७३ ॥

कस्याप्यपाकृतगणोन्नमार्गणो लक्षाय धावति तदा स्म धावतु ।
 कोटिद्वये सति ननाम यद्वनुः सद्दंशजस्य न तदस्य सांप्रतं ॥ ७४ ॥
 ज्योतिर्मयीभिरिह मूर्त्तिभी रणे व्याप्तिभितोपि गगने समित्कृता ।
 नालक्षि दैवतगणैरपि क्षणं व्यक्तं सहस्रकिरणस्य मंडलं ॥ ७५ ॥
 क्रोधारुणक्षणरुचीचयाचितं कस्यापि कृष्टमरुचत् धनूरणे ।
 कुडं हविर्भुज इव स्फुरज्जय-श्रीकृष्टयेऽरिपुपशून् जुहूषतः ॥ ७६ ॥
 क्रोधप्रधावितरथाग्निमर्दनात् च्युव्यत्करंकसविकाशशब्दैतैः ।
 जीतयहो मयि कथं भ्रमंयमी इत्यन्वशेत पतितः किलेतरः ॥ ७७ ॥
 कुर्वद्विरन्विह रणे पलायितान् धावद्रथस्खलनतां पदेपदे ।
 वीरैर्जहे न बिरुदं पलायितप्राकार इत्यनुगतं मृतैरपि ॥ ७८ ॥
 संग्रामसंगमविनोदिवारण-प्रोक्षितवीरवृत्तिलोलचेतसां ।
 स्वयौषितामपि तदा परस्परा माविर्बभूव दिवि दारुणो रणः ॥ ७९ ॥
 प्रागेव मास्म सुरवल्लभा अमुं वृण्वन्निति स्फुरितवेगविस्तराः ।
 आलिङ्ग्य बलभमपासुमप्युर स्तब्धव्यश्रितां प्रविविशुर्भुजाभृतां ॥ ८० ॥
 छत्रैः सितांबुजमयीव कुत्रचित् कुत्रापि पल्लवमयीव पाणिभिः ।
 कुत्रापि शैवलमयीव कुतलैर् ध्रष्टैर् बभौ रणभृतां रणावनिः ॥ ८१ ॥
 शस्त्रप्रहारभृशजातमूर्च्छया स्वरोहकेषु पतितेषु भूतले ।
 हेषारवैः समिति जातगौरवैर् दुःखाद्विलापमिव वाजिनो व्यधुः ॥ ८२ ॥
 द्विट्कुम्भिकुम्भविनिपातिमौक्तिक-श्रेणिप्ररुढरुचिराजिभू रभात् ।
 वीरश्रियं प्रपरिरभ्य दोष्मतां शप्येव पुष्पखचिता सुषुप्ततां ॥ ८३ ॥
 वीरैर्निहस्य विनिपातिता रण-क्षोणौ बभुः करिवराः पदेपदे ।
 सेतोः कृते हनुमतैव चालिताः शैला इवार्धपथ उज्जिता भरात् ॥ ८४ ॥
 जग्मुर्मूर्तिं दशशतानि भटा इहेति जल्पन्निवास्तत करद्वितयांगुलीभिः ।
 नृत्यक्रियामभजतैकतरः प्रवीरः कावंधिकी महितवीरविलूनमौलिः ॥ ८५ ॥
 इति तिरस्कृतभारतसारते रणभरे स्फुरिते दिवसद्वयी ।
 दिनकरः प्रतिवक्तुमिवावधि चरमभूमिधराग्रमसेवत ॥ ८६ ॥

शौर्येण प्रतिपक्षपक्षद्वयं स्वस्वामिभक्तव्रतै-
 श्वेतांसि स्वविभोरसिप्रहृतिभिर्द्विदुभिकुंभानपि ।
 अंगैरंगणमाहवस्य विलसत्कीर्त्या च लोकत्रयीं
 वीरा व्यानशिरेऽत्र योद्धविसरश्रेयस्करे संगरे ॥ ८७ ॥
 एतस्मिन्समरे वीरा यवनानां महौजसः ।
 पंचाशीतिसहस्राणि यमावासमयासिषुः ॥ ८८ ॥
 भ्लेच्छानामथ दोषमतामधीशितारावादत्तावधिकालपालनात्तचित्तौ ।
 वीरैर्द्रान्कथमप्यमूनिवार्य युद्धात् भेजाते शिविरं निजं निजं रयेण ॥ ८९ ॥
 इति श्रीजयसिंह० वीरांके दिनद्वयसंग्रामवर्णनोनाम द्वादशः सर्गः ॥

अथ त्रयोदशः सर्गः

अन्यदाथ क्षमानाथः स्फारगृंगारभासुरः ।
 अलंचकार गृंगारचंचरीं चतुराशयः ॥ १ ॥
 निरीक्ष्य सहसा यत्र भोभ्रांत्या स्फाटिकीः शिलाः ।
 उत्संबभार वस्त्राणि प्रकमूयनभयानकः ॥ २ ॥
 रंभा ग्रावोद्धवा यत्र वीक्ष्य साक्षाज्जनं स्मरन् ।
 फलेभ्यः स्पृहयन्नुच्चैर्नैकशः करमक्षिपत् ॥ ३ ॥
 यत्र स्तम्भेश्वराजंत विचित्राः शालभंजिकाः ।
 देव्यो नृदेवमालोक्य तद्गुणैस्तंभिता इव ॥ ४ ॥
 यत्रोत्कृतेषु मधेषु सिस्वादयिषवो मधु ।
 भृंगा निपत्य व्यर्थत्वात् हिंयेव शितितामगुः ॥ ५ ॥
 यत्र स्फाटिकपांचाल्या—स्फेवज्जाभ्याश्रितालिषु ।
 चकोराः शशभृद्दीक्षा—श्रद्धामह्युप्यूपुरन् ॥ ६ ॥
 यत्कुट्टिमे पदप्रांता—रुणिमप्रतिबिम्बनात् ।
 रक्तं क्षौममिवास्तीर्णं पदन्यासाय भूभृतः ॥ ७ ॥

स्फारकर्पूरपारीकं चंदनक्षोदमेदुरं ।
 मृगनाभिस्फुरन्नाभि यदंगणमराजत ॥ ८ ॥
 नृपेरस्थैर्दनीलाश्म—दाम यत्स्फटिकाश्मसु ।
 निरीक्ष्य विवितं सर्प—ध्रांत्वा लोकाश्चकपिरे ॥ ९ ॥
 अधो निबद्धभूभाग—प्रतिविविस्वतामिषात् ।
 भोगीशानामपि सभां विजेतुं प्रस्थितेव या ॥ १० ॥
 वीरमोभान्नृपात्तत्र दक्षिणे चाखलक्षणः ।
 हासंहासं सृजन् गोष्ठीं रतिपालो रतिं दधौ ॥ ११ ॥
 परीतो महिमासाहि स्त्रिभिरप्यनुजन्मभिः ।
 व्यक्ततामभजन्तत्र परमात्मा गुणैरिव ॥ १२ ॥
 मादंगिका मृदंगानि वीणामपि च वैणिकाः ।
 अपि वैणविका वेणुं यथातालमवीवदन् ॥ १३ ॥
 रणद्वेषुक्षणत्कारा—नुकारिप्रसरत्स्वराः ।
 गायना वीरहम्मीरकीर्तिस्फूर्तिमगामिषुः ॥ १४ ॥
 मिथोपि स्पर्धया वर्धमानत्वादिव संयते ।
 दृढं चोलांतरीयाभ्यां स्तनश्रोणीप्रविभ्रती ॥ १५ ॥
 वपुर्वल्लिविलासेन मूर्च्छयतीव कामिनः ।
 कूणिताक्षप्रपतेनोज्जीवयतीव मन्मथं ॥ १६ ॥
 प्रविश्य तत्र सभ्यानां मनसीव प्रमोदिनी ।
 प्रवृत्ता नर्तितुं धारा देवी सोत्पश्य नर्तकी ॥ १७ ॥
 तस्या लास्येन वेलंतो रेजिरे पाणिपल्लवाः ।
 मोहनव्रततेः कामं स्फुरंतः पल्लवा इव ॥ १८ ॥
 गोलकत्रितयोच्छाल—च्छलेन भुवनत्रयीं ।
 सा जगादेव लोकानां कृतां स्वशयशाधिनीं ॥ १९ ॥
 अंगुल्यग्रभ्रमच्चक्र—दंभेन युवतीजने ।
 रूपलावण्यसौदर्यं सा दधौ चक्रितामिव ॥ २० ॥

विभिर्विशेषकं

कर्णोपातभ्रमचक्र—व्याजास्माहेव तां शशी ।
 ममोपमा तवास्यस्य भ्रम एव विपश्चितां ॥ २१ ॥
 कर्पूरपरिमाणूनां व्याजाल्लसानि पादयोः ।
 भ्रमिभिर्भ्रामयन्तीव रेजे यूनां मनांसि सा ॥ २२ ॥
 मयूरासनबंधेन नृत्यन्ती विलुलेप सा ।
 वाच्यं विधेर्मयूरस्य दुःक्रमाधानसंभवं ॥ २३ ॥
 अंगहारतयाहार—लता तस्यास्तनाग्रतः ।
 रराज विसवल्लीव चक्रचंच्वग्रसंस्थिता ॥ २४ ॥
 लास्येन धनुषीवास्याः पश्चाद्वपुषि संनते ।
 पार्श्वसंस्पर्शिणीवोणि जीवाभावमजीजिवत् ॥ २५ ॥
 सभ्यानामसकृत्तस्यां दृष्टिरापादमस्तकं ।
 चक्रेवरोहमारोहं व्रतत्यां वानरी यथा ॥ २६ ॥
 तांडवं निर्भिमाणेति सा तालवृटनक्षणे ।
 अधस्थाय शक्रेद्राय पश्चाद्वागमदीदृशत् ॥ २७ ॥
 शकेशस्तेन दूनात्मा सभाभ्यक्षमदो वदत् ।
 धनुर्धरः स कोप्यस्ति वेध्यमेनां तनोति यः ॥ २८ ॥
 अवदत्सोदरो राजन् गुप्तौ शिसोस्ति यः पुरा ।
 उड्डानसिंहस्तं हिला नान्येनात्र प्रभूयते ॥ २९ ॥
 सद्यः शकेशोथानाथ्य भंक्ता निगडसंचयं ।
 द्विधापि स्नेहदानेन तं सज्जांगमचीकरत् ॥ ३० ॥
 ततः स सज्जीभूतांगो जनन्यसाधारणं धनुः ।
 आदायान्हाय तां पापो विव्याध व्याधवन्मृगी ॥ ३१ ॥
 मूर्छामनुच्छामृच्छन्ती बाणघातेन तेन सा ।
 उपत्यकायां न्यपत द्विवो विदुदिव व्युता ॥ ३२ ॥
 नृपादयस्ततो लोकाः क्षणं वैलक्ष्यलक्षिताः ।
 धानुष्कतां स्तुवंतोस्य मूर्धनं दुधुवुर्मुहुः ॥ ३३ ॥

तन्मर्म महिमासाहि बिभ्रत् द्वदि परेदिवि ।
 शकेशं वेदयतां नीत्वा हम्पीरमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥
 यद्यादिशति भूनाथो मामिदानीं तदा रिपुं ।
 शरसान्तरसा कुर्वे धारामिव धनंजयः ॥ ३५ ॥
 नृपोवमिहतेजामा रंस्येहं केन संगरे ।
 हिला तं महिमासाहे जघुडुनं धनुर्धरं ॥ ३६ ॥
 शकेशवेधेनासाद्या देशं दूनमनास्ततः ।
 हला तं महिमासाहि धिंगिलौज्ज्वलनुः करात् ॥ ३७ ॥
 चकितस्तद्विनाशेन सद्यः सोपि शकेश्वरः ।
 सक्त्वा सरः पुरोभागं तत्पृष्ठे शिविरं न्यधात् ॥ ३८ ॥
 ठौकनानि ततोभ्येक्ष्य दायंदायमनेकधा ।
 खिन्नोसौ दापयामास सुरंगां समयागिरिं ॥ ३९ ॥
 उपलैर्भूत्तिकापूरैर्दलिकैस्तुण्णपूलकैः ।
 परिखां पूरयामास सोदरश्चान्यदेशतः ॥ ४० ॥
 कियद्विरप्यथो मांसैः सिद्धेन्नौपयिकद्वये ।
 शका दुदौकिरे योद्धुमादिष्ठाः शक्रभूभुजा ॥ ४१ ॥
 विज्ञाय चाहमानास्तत्परिखां बहिर्गोलकैः ।
 अदहन् जतुतैलं च सुरंगायां प्रचिक्षिपुः ॥ ४२ ॥
 तेन तैलेन पूर्णायां सुरंगायां द्विषद्वटाः ।
 उदच्छलन् यथा मीनाः सरस्यां ज्वलदंभसि ॥ ४३ ॥
 चीत्कारान्मुमुचुः केपि कंठस्यैर्भापिता भटैः ।
 यष्टिलोष्ठकरैर्द्विभै रिव श्वानौधुमध्यगाः ॥ ४४ ॥
 तत्तैलदग्धसर्वांगा बभूवुर्द्विषतां भटाः ।
 क्षणारूणक्रमश्याम—तप्तायोगोलसन्निभाः ॥ ४५ ॥
 ज्वलदंगसमुद्भूतो—च्छलत्कीलावलिच्छलात् ।
 तेजास्पि शक्रागिभ्यो नेत्रुर्दाहभयादिव ॥ ४६ ॥

शकाधीशः शकैरेतां सुरंगां यैरचीखनत् ।
 अपूपुरन् द्रागदोष्मन्तं स्तेषामिव कलेवरैः ॥ ४७ ॥
 इत्थं दुर्गाजिघृक्षायै धान्यान्यत्नान् शकेश्वरः ।
 असृजत्सततं तांस्ता नवकेश्यकरोन्नृपः ॥ ४८ ॥
 ततो दुर्गा शकैद्रोसौ हातुमादातुमक्षमः ।
 दिने दिनेप्यवासीद दुरगो गिरिकामिव ॥ ४९ ॥
 दिवानिशं स योगीवा—शेषसौख्यपराङ्मुखः ।
 दृष्टिमेकां ददौ दुर्गे परां च क्षितिमंडले ॥ ५० ॥
 दुर्गाग्रहणदुःखाभिषुष्टमस्याथ मानसं ।
 प्रसेक्तुमिव पाथोदः प्रोन्ननाम नभोगणे ॥ ५१ ॥
 बहिर्णो व्यदधन्केका उन्नीयोन्नीय कंधरां ।
 आब्रूयंत इवाभोदं मिलितुं चिरमागतं ॥ ५२ ॥
 वीक्ष्याभ्युन्नतमभोदं केकाव्याजेन केकिनः ।
 कदा गामीति पप्रच्छ हर्षादधोक्तिर्भगिभिः ॥ ५३ ॥
 उद्गीते केकिभिर्गीते तूर्यिते धनगर्जिते ।
 ननर्त्त नर्त्तकीवोच्चै स्तडिङ्गनमंडपे ॥ ५४ ॥
 सांद्रोद्गमोलसन्नील—तृणश्रेणिच्छलाक्षितिः ।
 मेघप्रियागमप्रीता पर्यधादिव कंचुकं ॥ ५५ ॥
 दधत्तुनिधेः स्पर्धां सरांसीह रराजिरे ।
 जुटित्वा वारिभारेणा—भ्राणीव पतितान्यधः ॥ ५६ ॥
 वियोगिनीनां नेत्राणि व्योम्यध्रपटलानि च ।
 मियः स्पर्धां दधत्तीव वर्षतिस्माग्रधिकाग्रधिकं ॥ ५७ ॥
 किरलसूचीसंचारा—धारावारिधरे भृशं ।
 वियोगिनीनां लावण्यं जगालेति किमदुतं ॥ ५८ ॥
 शंभोः परिभवात्त्यक्त—मधुचापोऽधुना स्मरः ।
 वर्षासखस्तडिङ्गभा दसिभ्रममिवातनोत् ॥ ५९ ॥

वारिदेन तदासिक्ता रराजे भूरि भूरियं ।
 कांतकांतोपभुक्तायाः छायायैव मृगीदृशः ॥ ६० ॥
 अंभोधरस्य ग्रीष्मर्तुं निर्जित्य विशतः सतः ।
 स्फूर्जन्निच्छलात्प्रादु—रासंस्तूर्यस्वना इव ॥ ६१ ॥
 अंगानि कानि सिक्तानि कानि सेच्यानि वा भुवः ।
 इति विद्युत्प्रकाशेन ददर्शेव घनाघनः ॥ ६२ ॥
 मालतीकुटजामोद—हारी स्पृष्टपयःकणः ।
 लतालास्यकलाचार्यो वर्षो वर्षासमीरणः ॥ ६३ ॥
 क्षेत्रप्रं च सरःप्रं च गात्रस्नायमपि काचित् ।
 चेलकोपं तदा वर्ष आहो बंधं व्यधात्तनः ॥ ६४ ॥
 यथा यथा जगर्जायं स्तनयितुस्तथा तथा ।
 प्रियाः शकानां चक्रदुर्बाहुजैर्विधवीकृताः ॥ ६५ ॥
 इलामधःकर्दमिलां धारा उपरिपातिनीः ।
 विलोक्य यवनाः सेवा—व्रते वैराग्यमासदन् ॥ ६६ ॥
 अमुंचंस्तुरगारंग मगच्छन्कृशतां द्विपाः ।
 अक्षुभ्यन् स्पंदना धात्र्यां जनान्दंशा उपाव्रवन् ॥ ६७ ॥
 इत्यलोक्यानुमुक्तालं साक्षात्कालमिवागतम् ।
 यथाकथंचित्संधान मचिक्रीर्षच्छकाधिपः ॥ ६८ ॥
 आजुहाव ततो दूतै रतिपालं शकाधिपः ।
 शकेशः किकिमाहेति हम्मीरोप्यत्वमन्यत ॥ ६९ ॥
 रतिपाले गते जाते संधाने चलिते शके ।
 वृथा नो दोष्मतेत्याप रणमल्लस्तदा रुषं ॥ ७० ॥
 आपाते रतिपालेऽथ स मायावी शकेश्वरः ।
 उपावीविशदेतं स्वा—सनेभ्युत्थानपूर्वकं ॥ ७१ ॥
 भरंजयच्च कूटेन मानैर्दानैरनेकधा ।
 कूटोपजीविनः किंवा कूटे मुह्यति कुत्रचित् ॥ ७२ ॥

अपवार्यं सभास्तारान् भ्रातृमात्रद्वितीयकः ।
 रतिपालं जगदिष विस्तार्यामे सिचौचलं ॥ ७३ ॥
 अल्लावदीन इत्याख्यः सोहं शककुलाधिपः ।
 दुर्गाण्यनेकशो येन दुर्गाद्याण्यपि जिग्यिरे ॥ ७४ ॥
 इदानीमस्वसात्कृत्वा यदि दुर्गा व्रजाम्यदः ।
 ज्वलदग्न्युत्तवल्लीव तन्मे कीर्तिः कियच्चिरं ॥ ७५ ॥
 स्वसात्कर्तुं बलेनैतत्सहसाक्षोपि न क्षमः ।
 परं भाग्यात् त्वमायासीः सिद्धमस्मत्तमीहितं ॥ ७६ ॥
 तद्यतस्व तथा तूर्णं यथा स्यां सख्यसंगरः ।
 एतद्राज्यं तवैवास्तु जयेच्छुः केवलं लहं ॥ ७७ ॥
 दुराचारो यदाचारो माया यत्सहचारिणी ।
 अनृतं यत्पदं न्यासाः क्रोधो यत्पारिपार्श्विकः ॥ ७८ ॥
 अत्रांतरे कलिर्नाम लोभं कृत्वा तमग्रतः ।
 विविशे रतिपालस्य मनोदुर्गं सुदुर्ग्रहं ॥ ७९ ॥ युग्मं
 रतिपालमनोदुर्गं बलाद्बृहत्तदा कलिः ।
 शकुन्यभूच्छकेशस्य रणस्तैर्भं जिघृक्षतः ॥ ८० ॥
 अंतरंतःपुरं नीत्वा शकेशस्तमभोजयत् ।
 अपीप्यन्नद्विग्न्या च प्रतीत्यै मदिरामपि ॥ ८१ ॥
 प्रतिश्रुत्य शकेशोक्तं ततः सर्वं स दुर्मतिः ।
 विरोधोद्धोधिनीर्वाचो गत्वा राज्ञे व्यरूपयत् ॥ ८२ ॥
 देवाहंकारलंकेशो निजगाद शकेश्वरः ।
 हम्पीरः किमयं मूढः पुत्रीं मे न प्रयच्छति ॥ ८३ ॥
 यद्वा मादादसौ किं त्व—अल्लावदीनोस्मि नो तदा ।
 पुत्रीमयच्छतोमुष्य नाददे यदि बलभाः ॥ ८४ ॥
 किं जातं यदाशुर्वीरा भूयांसोपि परासुतां ।
 किं द्वित्रिपदभंगेपि खर्जूरौ याति खंजतां ॥ ८५ ॥

किं जातं नीयते कौशो यदि निःकौशता व्ययैः ।
 किं शुष्यति समुद्रोपि वारिभिर्वोरिदाहृतैः ॥ ८६ ॥
 खरे प्रयाहि यत्कर्त्ता कर्त्ता तद्वविता ध्रुवं ।
 भर्त्सनापरमेवं तं निर्भर्त्स्याहमपीयिवान् ॥ ८७ ॥
 विशंके रणमल्लोत्तौ रुष्टः केनापि हेतुना ।
 तेनाज्ञायि ध्रुवं येन दृढा प्रौढि बहस्यसौ ॥ ८८ ॥
 तत्पंचषैर्जनैर्युक्तो गत्वा सायं तदालयं ।
 तं प्रसादय सदोपि किमात्रोत्तौ शकेश्वरः ॥ ८९ ॥
 खरपिबेति भूक्रांतं रणमल्लानुरंजने ।
 वीरमं निकषाभूय रत्तिपालो विनिर्ययौ ॥ ९० ॥
 तदा चास्य मुखाद्बन्धः प्रससार मदीद्वयः ।
 अंगादन्यप्रियाश्लेषसंशीखर्या इवानिलः ॥ ९१ ॥
 दाक्ष्यात् विज्ञायते नैनं संगतं शत्रुभूषतेः ।
 नृपं विज्ञापयामास वीरभ्यो रहसि स्थितं ॥ ९२ ॥
 निर्यतोस्य मुखाद्राजन् मदगंधस्तथा ययौ ।
 जाने यथैष प्रापीयान्निश्चितं संगतो द्विषः ॥ ९३ ॥
 कुलं शीलं मतिर्लज्जाभिमानः स्वामिभक्तता ।
 सख्यं शौचं च न कापि जृम्भते मद्यपायिनि ॥ ९४ ॥
 अकृत्यकरणागम्य—गमनाभक्ष्यभक्षणात् ।
 मद्यं विशेप्यते यस्मादस्मात्संपद्यते त्रयं ॥ ९५ ॥
 तथा हि स ऋषिः पीत्वा मधु वेद्यामरीरमत् ।
 असिस्वदच्च गोमांसं लिंगभंगमरीरचत् ॥ ९६ ॥
 असिसात् क्रियते स्वामिस्ततो यद्येवमेव तत् ।
 स शकेशो निष्फलांभः सदास्तर्हि प्रयात्यसौ ॥ ९७ ॥
 वाचमाचम्य तस्येत्यं विश्रम्य क्षणमायतौ ।
 उपाददे नृपो वाचं वंचितामृतचंचुतां ॥ ९८ ॥

उदेति काले कस्मिंश्चित्प्रतीच्यामपि भास्करः ।
 भज्यमानं परं दुर्गं न तिष्ठेदिति मे मतिः ॥ ९९ ॥
 तदस्मिन्निहते जाते दुर्गभंगे च दैवतः ।
 लोकानिति प्रजल्पाकान्निरोद्धुं कतमः क्षमः ॥ १०० ॥
 ध्रुवं सपरिवारोपि दुर्मतिर्विभुरेष नः ।
 यदेवमविमृश्यैव रतिपालं प्रजघ्निवान् ॥ १०१ ॥
 जीवत्यत्र दुर्गेस्मिन् विलसतीति किं शकाः ।
 पारीद्रे सति किं तस्य गुहायां कोपि दीव्यति ॥ १०२ ॥
 हनूमदयनं यद् दभविष्यज्जितेऽमुना ।
 हतेन भविता तद् द्रतिपालायनं क्षितौ ॥ १०३ ॥
 विरम्यतां तदेतस्माद्वाव्यमस्ति यदस्तु तत् ।
 रावणादिभिरप्युग्रैर्न भाव्यं हृदये यतः ॥ १०४ ॥
 उक्तेति विरते राक्षि प्रससार पुरातरे ।
 वार्ता नृपं शकाधीशो यत्पुत्रीमेव पाचते ॥ १०५ ॥
 इतश्च राजपत्नीभि रनुशास्य प्रणोदिता ।
 पुत्री देवल्लदेवीति नत्वा भूपं व्यजिज्ञपत् ॥ १०६ ॥
 हाहा तात मदर्थं किं राज्यं विप्लावयस्यदः ।
 किं कीलिकार्थं प्रासादं प्रपातयति कश्चन ॥ १०७ ॥
 प्रभूता अपि पुत्राः किं कुर्युः पूर्व तमौगजाः ।
 परार्थमेव वर्धेत या क्षुद्रश्रीरिवान्वह ॥ १०८ ॥
 मत्प्रदानेन साम्राज्यं चिरं यत्क्रियते स्थिरं ।
 तत्काचखण्डदानेन रक्षा चिन्तामणेर्न किं ॥ १०९ ॥
 परासौर्यत्र कुत्रापि जीवति तनुजा वरं ।
 दृष्टाहि पुनरावृत्तिर्जीवतां न गतायुषां ॥ ११० ॥
 नीतिः स्वहितमालोच्य व्ययं कुर्याद्विचक्षणः ।
 तत्तात मयि दत्तायां किं किं भावि न ते हितं ॥ १११ ॥

जामाता भूपतिस्तादृगसुखं स्वक्षितिरक्षणं ।
खलूक्त्वा बहु सर्वेषां वयमेव किलोपरि ॥ ११२ ॥
अजेदेकं कुलस्यार्थे नीतिरिव्याह वाक्पतिः ।
त्रातुमावधित क्वां मां ददतस्तव का क्षतिः ॥ ११३ ॥
तन्निधेहि धियं तले विधेहि समयोचितं ।
विधेहि मा च मद्वाक्यं शकैद्राय प्रदेहि मां ॥ ११४ ॥
अयशःपटनिर्माणतुरीं तच्चातुरीमिति ।
श्रुत्वा भृशं स जज्वाल नृपतिस्पर्षितामिवत् ॥ ११५ ॥
जगाद च सुते नैत ल्भुवं लन्मतिवर्णितं ।
अस्पृष्टपापपंकानां कुमारीणामधीरिति ॥ ११६ ॥
शिक्षयिष्येति पापिन्या लमिह प्रेषिता यया ।
छिनयि रसनां तस्या बिभ्रेमि स्त्रीवधानं चेत् ॥ ११७ ॥
लहानेन यदिप्येत प्राज्यराज्यसुखासिका ।
त किं न जीवितव्याशा पुत्रकालियभक्षणेः ॥ ११८ ॥
अजेदेकं कुलस्यार्थे इति नीतिं यदभ्यधाः ।
शैशवात्तन्न तेद्यापि तत्परार्थे समर्थता ॥ ११९ ॥
आज्य एकः कुलस्यार्थे तस्माद्धीनतरः स चेत् ।
अहिदष्टो यथांगुष्ठः छेद्यो जिह्वापि किं तथा ॥ १२० ॥
सत्यामप्यासमुद्रोर्वा कुले सारं लमेव नः ।
न चेच्छकोपि तां हिजा कथं लामेव याचते ॥ १२१ ॥
यदूचे मयि दत्तायां किंकिं भावि न ते हितं ।
तदेतदपि ते बाल—लीलोन्मीलितमंगजे ॥ १२२ ॥
सर्वोन्मना निक्कुष्टाय प्रक्कुष्टाय गवाशिने ।
शक्राय लयि दत्तायां कुतो हंत हितार्जनं ॥ १२३ ॥
अयशःपटहो लोके परलोके च दुर्गतिः ।
स्वकुलाचारविध्वंसो धिक् नृणां जीवितं ततः ॥ १२४ ॥

दुर्लभं नृभवं प्राप्य द्वयमेवार्जयेत्सुधीः ।
 कीर्तिं धर्मं च तौ सम्यक्—कुलाचारप्रपालनात् ॥ १२५ ॥
 पूर्वाचारं निहसोच्चैः सुखं हंत चरन्ति ये ।
 आज्ञालोपान्न किं पपि हंतास्तैः पूर्वजा निजाः ॥ १२६ ॥
 आचाहमानमप्याद्यै र्यन्माकृत्यं कृतं पुरा ।
 तत्कुर्वन्मधुनाहं तान् कथं वक्ता स्वपूर्वजान् ॥ १२७ ॥
 [यतः] पितर्युपरते यस्तु नोद्वेहेत्यैतृकीं धुरं ।
 तेन नैयोपदेष्टव्याः स्वस्य वंशस्य पूर्वजाः ॥ १२८ ॥
 बद्धवाचं विधयेति प्रतीपोक्तितरंगितैः ।
 स्वावासं प्रेषयामास सदास्तां क्षितिवासवः ॥ १२९ ॥
 इतः स रतिपालोपि तूष्णं गत्वा तदालयं ।
 कलयन्नाकुलीभावं रणमल्लमभाषत ॥ १३० ॥
 भ्रातः किं सुखमासीन स्वरस्व प्रपलायितुं ।
 सेवाहेवाकिनां शत्रुर्बहुमभ्येति यद्विभुः ॥ १३१ ॥
 सुधांशौ विषवत्तस्मिन् भेतत्संभाव्यते कथं ।
 ह्ययाक्षितवचास्तेन रतिपालः पुनर्ज्जगौ ॥ १३२ ॥
 स पंचषैर्जनैर्युक्तो यदि सायं तदालयं ।
 एति तन्मे वचः सत्यं मित्युक्त्वासावगाद्गृहं ॥ १३३ ॥
 अथ दृष्ट्वा यथादिष्ट मायांतं स क्षितीश्वरं ।
 जातप्रतीतिरुत्तीर्य दुर्गाद्भीत्यामिलद्रियोः ॥ १३४ ॥
 उत्तीर्य रतिपालोपि दुर्गात् स्वर्गादिवोच्चकैः ।
 शिश्राय निरयावासमिवावासं शकेशितुः ॥ १३५ ॥
 तयोस्तच्चेष्टितं दृष्ट्वा कलिं धिक्कलयन्मयं ।
 कोशेऽन्नं क्रियदस्तीति नृपः प्रपच्छ जाह्नवं ॥ १३६ ॥
 वदामि यदि नास्तीति तदा संधिर्भवेत्सुखं ।
 भाव्यर्थभावाद्वालेति जगौ न कियदियसौ ॥ १३७ ॥

कुर्वन्नपि हितं मूर्खोऽहितायैव प्रगल्भते ।
 अत्रोदाहरणं व्यक्तं किन्न पश्यत जाह्नवं ॥ १३८ ॥
 तद्भिरा चितयाचातो भूकांतोभ्येय मंदिरं ।
 उच्चंद्रे विगलत्तंद्र श्वेतसीति व्यचिंतयत् ॥ १३९ ॥
 अमनैरपि सन्मानैर्दानैस्तैस्तैरनेकधा ।
 पूजितौ सत्कृतौ शश्व द्यौ मया भ्रातराविव ॥ १४० ॥
 यदि तावप्यहो स्वामिद्रोहमेवं प्रचक्रतुः ।
 तदा स्वभावनीचानां परेषां गणनास्तु का ॥ १४१ ॥
 साजात्यान्तस्य संगम्य रिपोऽश्वेन्मुद्रला अमी ।
 परः प्रेममदुस्तस्य महद्भावि विडम्बनं ॥ १४२ ॥
 यथा कथंचिदहोस्त द्विसृष्टं स्वपुरादमी ।
 परः प्रेमपरोप्युच्चैः परत्वं यन्न मुंचति ॥ १४३ ॥
 एतस्मिन्नंतरे द्वास्थो विदग्धः कोपि मागधः ।
 प्रत्यूषोन्मेषकं काव्य-द्वयमेतदपीपठीत् ॥ १४४ ॥
 कोकीनिश्वासवातज्वलिततमतमोगारवैभारारागा-
 चिन्मत्स्थव्योममूषाजठरविनिहितेपास्तनिःशेषदोषे ।
 क्षित्वा प्रत्यूषकल्कं शशभृतिविशदे पारदे कालयोगी
 भास्वंतं निमिमीते नवमिव कनकं भूषणार्थं दिनस्य ॥ १४५ ॥
 आयातेन वितन्वता हृदि करस्पर्शं भृशं प्रेयसो-
 निद्रत्वं गमितापि तिग्मरुचिना यांतीव निद्रालुतां ।
 अप्रौढेव सरोजकोशविगलद्वुंगावलीशंकृतैः
 सोत्कंपं वितनोति पश्य नलिनी प्रौढाप्यहो हुकति ॥ १४६ ॥
 प्रीतस्तदर्थचारिणा नृपस्तत्पारितोषिकं ।
 दत्त्वा क्षणमुपाक्रांस्त ब्राह्ममौहूर्तिकीं क्रियां ॥ १४७ ॥
 अथ प्रातरधिश्रित्य सभां स क्षितिवल्लभः ।
 स्वतःसहोदराध्यक्ष महिमासाहिमब्रवीत् ॥ १४८ ॥

प्राणानपि मुमुक्षामो वयमात्मक्षितेः कृते ।
 क्षत्रियाणामयं धर्मो न युगातिपि नश्वरः ॥ १४९ ॥
 स एव क्षत्रियः प्राणां-तेपि यो हुंकृतौ क्षमः ।
 किं नोदाह्रियते व्यक्तमिह राजा सुयोधनः ॥ १५० ॥
 यूयं वैदेशिकास्तद्वः स्थातुं युक्तं न सापदि ।
 विपासा यत्र कुत्रापि ब्रूत तत्र नयामि यत् ॥ १५१ ॥
 नृपस्य वचसा तेन प्राप्तेनेव हतो हृदि ।
 मूर्छया प्रपतन्नुच्चै रवष्टब्ध इव कुधा ॥ १५२ ॥
 एवमस्त्विति जल्पाको महिमाभ्येत्य मंदिरं ।
 कुटुंबमसिसात्कृत्वा नृपं गत्वेदमब्रवीत् ॥ १५३ ॥
 पाणिगृहीतो तज्ज्रातु गंतुमुत्कठिताप्यसौ ।
 इलविलासिनी कांतं मामाहेति सगद्गदं ॥ १५४ ॥
 कांतैतावन्ति वर्षाणि तस्थिवांसो यदोक्तसि ।
 अप्यात्तानुभवं नैवा स्मार्ष्म शत्रुपराभवं ॥ १५५ ॥
 यस्य प्रसादैः संप्राप्त—सौख्यलक्षैर्निरंतरं ।
 अबोधि नापि तिग्मांशुदितोस्तमितोपि वा ॥ १५६ ॥
 तमिदानीमदृष्ट्वैव यदेवं नाथ गम्यते ।
 पश्चात्तापहतं तर्हि मनः केनोपशम्यति ॥ १५७ ॥
 प्रसादागम्य तत्सद्यो मंदिरं मेदिनीपते ।
 स्वदर्शनामृतैः पश्चात्तापतप्ता निषिञ्चता ॥ १५८ ॥
 एवमभ्यर्थितस्तेन महिमासाहिना विभुः ।
 आलंब्य तदुजादंभं सादरं सानुजोचलत् ॥ १५९ ॥
 आसाद्य तद्गृहं भूपा यावदुत्तविशालसौ ।
 कुरुक्षेत्रमिवाद्राक्षी सावत्सवं तदंगणं ॥ १६० ॥
 अस्रवपूरे शिरांसीह शिशूनां योषितामपि ।
 तरस्येक्ष्य मूर्छालः क्षमापालः क्षमातलेऽपतत् ॥ १६१ ॥

बंधूनां वीरमादीनां विमूर्छोथाश्रुसेवनैः ।
 लगित्वा महिमासाहेः कंठे व्यलपदित्यसौ ॥ १६२ ॥
 हा कंबोजकुलाधार हा कीर्तिकुलमंदिर ।
 हानन्यजन्यसौजन्य हा धन्यतमविक्रम ॥ १६३ ॥
 हा क्षत्रैकव्रतागार हा विश्वजनवत्सल ।
 कथंकारं भविष्यामि प्राणदोष्यनृणस्तव ॥ १६४ ॥
 मत्तो नैवाधमः क्रोपि त्वत्तो नैवोत्तमः परः ।
 अध्यायं मंदधी स्तादृगीदृग्ग्रेण्यपि यत्त्वयि ॥ १६५ ॥
 प्रातिकूल्याद्विधेर्जाता ममेयं यदि दुर्मतिः ।
 आश्रयक्रियेतत् किं त्वं यदा भाव्यं हि नान्यथा ॥ १६६ ॥
 पुमानात्माहितं कर्तुं धियं—त्यनेकधा ।
 सा सतीव पतिं कापि भवितव्यं जहाति न ॥ १६७ ॥
 अन्यथैव विचार्यते पुरुषेण मनोरथाः ।
 दैवादाहितसद्भावा कार्याणामन्यथा गतिः ॥ १६८ ॥
 विनिवृत्तस्ततो मान मन्त्रमालोक्य कोष्ठगं ।
 किमेतदिति पप्रच्छ जाह्नव जगतीपतिः ॥ १६९ ॥
 उक्तायामथ तेनात्म-बुद्धौ प्रोवाच पार्थिवः ।
 त्वन्मतौ पतताद्वज्रं यया जज्ञे कुलक्षयः ॥ १७० ॥
 ततः प्रदाय पौराणां मुक्तिद्वारं स युक्तिवित् ।
 प्रवेष्टुं ज्वलने शिष्टमतिरादिष्टवान् प्रियाः ॥ १७१ ॥
 स्वयं च कृतदानादि-धर्मोर्जितजनार्दनः ।
 क्षणं पद्मसरस्तीरे निषसाद विषादमुक् ॥ १७२ ॥
 आरंगदेविप्रमुखो अथ ता दिव्यभूषणाः ।
 तत्र स्नात्वा नृपं नत्वा तस्यूर्ध्वदमाः पुरः ॥ १७३ ॥
 कस्याश्वित् कर्णयोः स्वर्ण—कुंडले रेजतुस्तमां ।
 चक्रे हव जगज्जैत्रे रतितत्पाणनाथयोः ॥ १७४ ॥

बभौ परस्याः कस्तूरी—तिलकं कलिकाकृति ।
 स्मरेण त्रिदिवं जेतुं संहितं धनुषीधिव ॥ १७५ ॥
 नासावंशाग्रतोऽन्यस्या मुक्तं मुक्ताफलं बभौ ।
 तिलपुष्पाग्रतो यस्या वारिबिंदुरिव स्फुरन् ॥ १७६ ॥
 कस्याश्चिदुरसि स्फारा मुक्ताहारलता बभौ ।
 वितता हासधारेव निर्योता सृक्किणीद्वयात् ॥ १७७ ॥
 रेणुसंगमयात्काम—स्पर्दनांगमिवावृतं ।
 बभौ नीलदुकूलेन कस्याश्चिच्छोणिमंडलं ॥ १७८ ॥
 करद्वयांगुलीयानां मयूखैर्धृत्तवर्तिभिः ।
 परीता हरिचापाभ्या मिव काचिदराजत ॥ १७९ ॥
 आच्छिद्याहितचक्रांग—याननाशभयादिव ।
 रेजे नियंत्रणान्यस्याः पादयोनूर्पूरच्छलात् ॥ १८० ॥
 ततस्तुष्टो नृपाश्छित्वा कवरीं स्वां वरीयसीं ।
 मूर्त्तशृंगारसर्वस्व मिव तासां व्यशिञ्जणत् ॥ १८१ ॥
 पुत्रीं देवलदेवीं च दोर्भ्यामालिङ्ग्य निर्भरं ।
 नितरां निःश्वसन् क्रंदन् कष्टेन महता जहौ १८२ ॥
 ऊचे च चेद्वेत्पुत्री भूयान्तर्हि भवादृशी ।
 परां कोटिं ययानायि गौर्येव जनको निजः ॥ १८३ ॥
 स्वर्नारीरूपलुब्धोसौ यदि न स्वीकरोति न ।
 तदास्मै प्राक् प्रतीक्ष्ये मिमां दर्शयितास्महे ॥ १८४ ॥
 इति ध्यात्वेव तां वेणीं हृदि विन्यस्य सुभ्रुवः ।
 ज्वलद्वनंजयज्वाला—करालां प्राविशंश्चितां ॥ १८५ ॥
 स्वस्त्रीरूपवशीकृतो यदि कदाप्यस्मान्मया स्वप्नितः ।
 स्वीकर्त्ता न तदा प्रतीतिमनयास्योत्पादयिष्यामहे ।
 ध्यात्वेवेति निधाय तां स्वहृदये वेणीं विभोस्तां ज्वलत्-
 श्रीखंडागारुसारचंदनचितां सदोपविक्षांश्चितां ॥ १८६ ॥

विसृष्टौलांजलीन् तासां दत्त्वा जाजः सभूभुजा ।
 अगात् छित्वा द्रुतं क्षिता—ष्टछयेकां गजमस्तकः ॥ १८७ ॥
 किमेतदिति राज्ञोक्ते सोवक्राजन् यथा पुरा ।
 रावणः शंभुमानर्चं तथात्नामर्चयाम्यहं ॥ १८८ ॥
 तच्छिरांसि नवैतानि रक्षोहस्तपदे पुनः ।
 शिरो ममेदमित्युक्त्वा स्वं च शीर्वमदीदृशत् ॥ १८९ ॥
 राज्यार्थं सोदरं हित्वा वीरमः स्थितवानिति ।
 जनापवादभीतेन वीरमेण तिरस्कृतं ॥ १९० ॥
 वितीर्य जाजदेवाय ततो राज्यं मुदा नृपः ।
 द्रव्यं वा निक्षिपामीति चितयन् निद्रयादृतः ॥ १९१ ॥
 तदा पद्मसरः स्वप्ने ज्येष्ठ भूपमदो वदत् ।
 म्लेच्छा धनं मयि क्षिप्तं लप्स्यन्ते नाप्यसुव्यये ॥ १९२ ॥
 सर्वेपि रतिपालाद्या नीचा द्रोहमयासिषुः ।
 एते भटा अहं दुर्गस्तुभ्यं द्रुह्यन्ति नो पुनः ॥ १९३ ॥
 अथापनिद्रभूपाला—देशात्सर्वं स जाह्नवः ।
 प्रक्षिप्य सारं कासारि तमूचे किं करोम्यहं ॥ १९४ ॥
 उक्तो निदेशं देहीति श्रीहम्मीरेण वीरमः ।
 कूर्माडवच्छिरस्तस्य छित्वा भूमौ व्यलोडयत् ॥ १९५ ॥
 अथ श्रावणमासस्य सितषष्ठ्यां रवौ निशि ।
 दिवि कीर्तिं कलंतीं स्वां विलोकि तुमिवोत्सुकः ॥ १९६ ॥
 अहंकरैरिवाभ्यक्षे मूर्त्तैर्वीरैरसैरिव ।
 अन्वितो नवभिर्वीरै रणं शिश्राय पाथिवः ॥ १९७ ॥
 आगाद्धम्मीर इत्युक्ति—श्रुत्वा व्यंजितविक्रमः ।
 ससैन्यः शक्रराजोपि भेजे तत्राभ्यभिन्नतां ॥ १९८ ॥
 एकस्तस्य नृपस्याग्रे वीरमौलिः स वीरमः ।
 बभौ चंपाधिपः प्रौढः कौरवाधिपतेरिव ॥ १९९ ॥

विशिखान् विकिरन् भूरीन् ध्वानयंश्चापमंडलं ।
 क्षणात्स वीरकोठीरो व्याकुलं द्विदकुलं व्यधात् ॥ २०० ॥
 क्ष्वेडानादैर्द्विषच्चक्रं त्रासयन्नेणयूथवत् ।
 सिंहः सिंह इवाध्यक्षो जज्ञे यज्ञेन वैरिणां ॥ २०१ ॥
 नयन्मिशिरोल्काभिः प्रतिवीराननंगतां ।
 ठाको गंगाधरः स्वाख्यां सत्याख्यामिह तेनिवान् ॥ २०२ ॥
 चत्वारोपि व्यराजन्त मुद्गलास्ते स्फुरद्गलाः ।
 चतुरंगमपि द्वेषि—बलं जेतुमिवोद्यताः ॥ २०३ ॥
 परान् परः शतान् प्रेत—पतेरतिथितां नयन् ।
 परमारान्वयं चक्रे क्षेत्रसिंहोत्र सार्थकं ॥ २०४ ॥
 रिपुप्राणापहाराय दंडभृत् दूतिकास्त्रिव ।
 क्ष्वेडासु वीरैर्मुक्तासु चकितं दधिरे शकाः ॥ २०५ ॥
 सा कीदृगस्ति स्वःश्री र्था नृपः परिणिनीषते ।
 इति द्रष्टुमिवायासीद्धीरमः प्राग् नृपात् दिवं ॥ २०६ ॥
 वीराः परेपि हम्मीरा निर्विण्णा इव जीविते ।
 प्रभोः पूर्वं ययुः स्वर्गं स्थितिरेषा भुजाभृतां ॥ २०७ ॥
 मूर्छितं माहिमासाहिं विभाव्य रिपुपत्रिभिः ।
 युद्धाय स्वयमुत्तस्था—वध हम्मीरभूपतिः २०८ ॥
 अतिधारानिषूनस्य वर्षतः शुचिनाऽमुना ।
 शक्रे द्वेषो भवेन्नोचे त्कथमस्यायमेतकृत् ॥ २०९ ॥
 संयत्येकोपि हम्मीरः परो लक्षत्वमाश्रयन् ।
 व्योमासिकृत्सैर्द्विद्वजैः पद्माकरमिवाकरोत् ॥ २१० ॥
 हम्मीराभिःशरश्रेणिपरीताः परितः शकाः ।
 अमंसत प्रविष्टं स्वं मंडलं चंडदीपितेः ॥ २११ ॥
 एकोप्यसौ जिगायाशु प्रभूतानपि वैरिणः ।
 एणव्यूहं जयन् सिंहः किं सहायमपेक्षते ॥ २१२ ॥

निषादी पदगः सादी रथी वा यो यथाऽमुना ।
 निहतः स तथैवास्थात् चित्रग्यस्त इवोच्चकैः ॥ २१३ ॥
 वरीवर्षन् शरासारैः स्तपास्यपयोदवत् ।
 नृपः कदर्थयामास वक्त्रांभोजानि वैरिणां ॥ २१४ ॥
 भृशं शरप्रपातेना—कुलयन्मत्तवारणं ।
 तदारोढुश्च तस्यापि मदं स उदतीतरत् ॥ २१५ ॥
 रत्तिपालवदेतेपि जाता इत्यपवादतः ।
 भीता इवास्थाराख्यं भित्वा दूरं ययुः शराः ॥ २१६ ॥
 अत्यर्जुनं धनुर्विद्यावेदिनामपि विद्विषां ।
 कोदण्डस्थं करस्थं च गुणं चिच्छेद पार्थिवः ॥ २१७ ॥
 धनुर्गुणवृणत्कार—श्रुत्यैव त्यक्तजीविताः ।
 द्विषो नान्वभवैस्तस्य शरप्रहरणव्यथा ॥ २१८ ॥
 नृपेण मध्यतश्छिन्नैर्भूगतामैर्द्विषच्छिरैः ।
 रणांगणमभालून—तिलक्षेत्रमिवांतकं ॥ २१९ ॥
 शरौघान् क्षिपतस्तस्य शकराजवरूथिनी ।
 वसुहीनस्य वेश्येव क्षणेनासीत्पराङ्मुखी ॥ २२० ॥
 नृपः कांश्चिदुरः पूरं पूरयामास सायकैः ।
 दूर्वालावं लुलावोच्चैः कांश्चित्खड्गेन मध्यतः ॥ २२१ ॥
 वीरोसौ समरेऽरीणां तथात्र कदनं व्यधात् ।
 यथामीभिर्यमस्यापि संकीर्णमभवद्गृहं ॥ २२२ ॥
 सध्वजान् खंडयन् दंडान् व्यध्यन्नश्वान् सप्तादिनः ।
 द्विधापि विग्रहं भिदन् सोऽरेश्चक्रे चिरं रणं ॥ २२३ ॥
 अतिधारानिषुन्वर्षन् रिपुक्षेत्रेषु भूरिषु ।
 चाक्षुषः श्रावणो जज्ञे चित्रं हम्मीरभूपतिः ॥ २४ ॥
 श्रीहम्मीरोथ वीरव्रजमुकुटमणिर्ल्लेखबाणप्रहारैः
 सर्वांगेषु प्ररुदैः क्षितितलमभितो भावितो भौष्मकर्ममा ।

जीवंतं ग्राहिषुर्मा काचिदापि यवना माभिति ध्यातबुद्धिः
 कंठं छित्वात्मनैव स्वमदति च दिवं स्मात्तसूरातिथिलः ॥ २२५ ॥
 इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहम्मीर-
 महाकाव्ये वीराके हम्मीरस्वर्गगमनवर्णनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥

अथांतिमश्चतुर्दशः सर्गः

सादृक्षस्य विभोरथ प्रतिभटत्रासैकदीक्षागुरो-
 हम्मीरावानिवासवस्य जगतीलोकं पृणप्रोक्षति ।
 श्रुत्वा केचन केचनापि सुतरामाकर्ण्य मृत्युं बुधा-
 श्यक्तुः काव्यपरंपरामिति तदा कष्टैकमुष्टिधयाः ॥ १ ॥
 धर्मः शर्मपदं मुमोच करुणारण्यं शरण्यं यया
 बौदार्यं विजगाल बालललितं शिश्रीय वीरव्रतं ।
 नीतिर्भीतिमुपाजगाम कमला वैधव्यमुद्रां दधौ
 श्रीहम्मीर नृपालभालतिलक स्वर्गं गतेऽद्य त्रयि ॥ २ ॥
 भूदेवानिदमादिकांचनचयैः काः पूजयिष्यत्यहो
 को वा नाम करिष्यति प्रतिपदं षट्दर्शनोपासनां ।
 को वा पास्यति गोकुलं शककुलैराहन्यमानं रुषाऽ
 स्माकं का गतिरस्तु निस्तुषमते हम्मीर हा त्वां विना ॥ ३ ॥
 गीर्वाणदुग्धधेनुकुंभमणयः काले कराले कलौ
 नैव कापि किल स्फुरति धरणाविव यदाहुर्बुधाः ।
 तत्सर्वं निरवद्यमेव नितमां मन्यामहे सांप्रतं
 श्रीहम्मीर महीमहेंद्र भवति प्राप्ते यशःशेषतां ॥ ४ ॥
 पाताले भुजगेश्वराः सुमनसा व्यूहाः सुपबालये
 पुष्पोद्याः प्रतिकाननं प्रतिसरस्ते राजहंसादयः ।
 एणाक्ष्यः प्रतिमंदिरं प्रतिपुरं प्रेमातुरा नागराः
 शोचंश्चैकमहो हम्मीरनृपतिं हाहा त्रिलोकीपतिं ॥ ५ ॥

धैर्यं मेरुगिरिं मतिः सुरगुरुं गंभीरता सागरं
 सौम्यत्वं शशिनं प्रतापसराणिः सूरं हारिं शूरता ।
 चिता रत्नमुदारता सुभगता शिश्राय कामं क्षणात्
 हम्मीरे सुरसुन्दरीस्तनमहाशैलस्खलच्चक्षुषि ॥ ६ ॥
 किं कुर्वीमहि किं ब्रुवीमहि विभुं कं चानुहंभीमहि
 व्याचक्षीमहि किं स्वदुःखमसमं कं वा बभाषेमहि ।
 यन्निःकारणदारुणेन विधिना तादृग्गुणैकाकरं
 हम्मीरं हरताञ्जसा हतमहो सर्वस्वमेवावनेः ॥ ७ ॥
 लक्ष्मीर्योति सत्त्वरं मुरारिपोर्देवस्य वक्षस्थले
 वीरश्रीरपि वीरवेशमनि हरे स्तास्ताः समस्ताः कलाः ।
 पैलोमीकुचकुम्भपत्ररचनाचातुर्यचितामणौ
 श्रीहम्मीर नरेश्वर त्वयि निराधारा हहा भारती ॥ ८ ॥
 संति क्षोणिभुजः क्षितौ कति न ते ये स्वाप्रियाप्रीतये
 बाहं बाहमनेकबाहनिवहान् प्रौढि दृढां तन्वते ।
 मल्लेच्छातुच्छकिरीटकोटिघटनैर्यो दंतुरं सत्वरं
 चकाणः क्षितिमंडलं स तु परं हम्मीर एकः कलौ ॥ ९ ॥
 एधंतां प्रबलैर्बलैः स्वबिरुदान्भ्यापयंतां जनान्
 गाहंतां नयवर्त्म मध्यमसमं स्फीतां वहंतां मुदं ।
 बाधंतां युधि बाहुजेशनिकरान् प्रौढि भजंतां तमां
 एकस्मिंस्त्वयि वीर नाक मयिते स्वैरं वराकाः शकाः ॥ १० ॥
 भोक्तुं ध्वाक्षमियेष विक्रमविभुः पंगुः स जैत्रो जले
 मञ्जद्रागमल्यैणरादरिपुपुरो भादगिकत्वं दधौ ।
 इत्थं स्वस्म विडम्बयति कतिनो हम्मीरराजन् परं
 यत्त्वं चक्रिय-तच्चकार कुरुते कत्तथिवा कः कलौ ॥ ११ ॥
 संध्यावंदनकर्मकर्मठधियो माद्यन्मराला इवा-
 मञ्जन् पद्मसरोवरे भित्तुदो यत्रानिशां वाडवाः ।

निःशंकं यवना विगंधिवसनास्तत्र प्रविश्याधुना
 कूर्दते महिषा इव क्षितिपते हम्मीर हा लां विना ॥ १२ ॥
 ईदृशं नरमौलिमंडनमणिं हत्वा हहा हेलया
 दुःसाधं यदसाधि नाम भवता धातस्तदाचक्षतां ।
 नीचानां यदि वेदुशी स्थितिरहो यत्ने प्रयोगं विना-
 प्यन्येषां हितवस्तुराद्विधिं शश्वद्यतंततमां ॥ १३ ॥
 नेत्रे निष्कशतां नितांतबधिरीभावं भजेतां श्रुती
 नो कार्यं युवयोरतःपरमहो किंचित् काचिद्वल्गाति ।
 याभ्यामेष समीक्षितो गुणगणस्तस्याथ वा संश्रुतो
 लज्जेतामितरं हहा किमु न ते श्रोतुं तथा वीक्षितुं ॥ १४ ॥
 लोको मूढतया प्रजल्पतुतमां यच्चाहमानः प्रभुः
 श्रीहम्मीरनेरश्वरः स्वरगमत् विश्वैकसाधारणः ।
 तत्त्वज्ञत्वमुपेत्य किंचन वयं ब्रूमस्तमां स क्षितौ
 जीवन्नेव विलोक्यते प्रतिपदं स्तैस्तैर्निजैर्विक्रमेः ॥ १५ ॥
 धिक्धिक् लां रतिपाल याहि विलयं श्रीसूरवंशाधम
 द्वाग्वक्त्रं रणमल्ल कृष्णय निजं पापिस्त्वमप्युच्चकैः ।
 एको नंदतु जाज एव जगति स्वाभाविकप्रीतिभृत्
 येनात्रापि दिवंगतेषु नृपतौ दुर्गं किलाहर्षयी ॥ १६ ॥
 राधेयः कवचं ददौ शिविरहो मांसं बलिर्मेदिनी
 जीमूतोर्ध्वपुस्तथापि न समा हम्मीरहेवेन ते ।
 येनोच्चैः शरणागतस्य महिमासाहेर्निमित्तं क्षणा-
 द्वात्मा पुत्रकलत्रभूयनिवहो नीतः कक्षाशेषतां ॥ १७ ॥
 द्वौ नजौ प्रस्तुतार्थं प्रवदत इतिवत् क्षमाभूता द्विः प्रयुक्ता-
 मौचिल्याशाहि याहीति वचनरचनां स्वार्थसंस्थां विधाय ।
 यस्तिष्ठन्नप्यलुपन्न खलु निजविभोः शासनं स्वामिभक्तः
 ख्यातस्तेनैव नाम्नापि च जयतु चिरं चाहमानः सज्जाजा ॥ १८ ॥

श्रीकांबोजकुलाब्धिवर्धनविभुनिर्व्याजवीरव्रतो
 हंकरैकनिकेतनं स महिमासाहिः कथं वर्ण्यते ।
 हित्वैकं तमलक्ष्यमक्षितनयं हम्मीरवीरं तथा
 प्राणांतेपि पुरः परस्य न पुनर्यो नानमत्स्वं शिरः ॥ १९ ॥
 नैव स्वं स्वेन हन्यादिति कुलचरितं पालयन् यो गृहीतो
 जीवन् म्लेच्छाधिपात्रे सदसि पदतलं दर्शयंश्च प्रविष्टः ।
 कर्त्ता त्वं जीवितः किं मयि च तदुदितः प्रोक्तवान् यद्धम्मीरं
 कार्षीस्त्वं तेन साम्यं कलयति महिमासाहिना कोत्र वीरः ॥ २० ॥
 आजौ पादतलेन दर्शितवतो हम्मीरभूभृच्छिरः
 पृष्ठस्तेन तदर्पितांश्च गदतस्तांस्तान् प्रसादानपि ।
 खल्लंते रतिपाल यच्छकपतिर्निष्कासयामासिवान्
 तद्युक्तं श्वमिवान्यथा कतिपुनर्दुह्यति न स्वामिने ॥ २१ ॥
 जयति जनितपृथ्वीसंमदः कृष्णगच्छो
 विकसितनवजातीगुच्छवत् स्वच्छमूर्तिः ॥
 विविधबुधजनालीभृंगसंगीतकीर्तिः
 कृतवसतिरजस्रं मौलिषु छेकिलानां ॥ २२ ॥
 तस्मिन्विस्मयवासकेश्मचरितश्रीसूरिचक्रे क्रमात्
 जज्ञे श्रीजयसिंहसूरिसुगुरुः प्रज्ञालचूडामणिः ।
 षट्भाषाकविचक्रशक्रमखिलप्रामाणिकाग्रसरं
 सारंगं सहसा विरंगमतनोद्यो वादविद्याविधौ ॥ २३ ॥
 श्रीन्यायसारटीकां नव्यं व्याकरणमथ च यः काव्यं ।
 कृत्वा कुमारनृपतेः ख्यातस्त्रैविद्यवेदिचक्रीति ॥ २४ ॥
 तदीयगणनायकः क्रमनमज्जनत्रायकः
 प्रसन्नशशभृत्प्रभुर्जयति वादिभेदिप्रभः ।
 यदीयपदपंकजे भ्रमिरभृंगलीलायितं
 श्रयति महतामपि क्षितिभृतां सदा मौलयः ॥ २५ ॥

तत्पट्टांभोजचंचत्तरखरकिरणः सर्वशास्त्रैकविंदुः
 सूरिंदुः श्रीनयैदुर्जयति कविकुलोदन्वदुलासनैदुः ।
 तेने तेनैव राज्ञा स्वचरिततनने स्वप्रनुत्नेन कामं
 चक्राणं काव्यमेतन्मृपतिततिमुदे चारुवीराकरम्यं ॥ २६ ॥
 पौत्रोप्ययं कविगुरोर्जयसिंहसूरः
 काव्येषु पुत्रतितमां नयचंद्रसूरिः ।
 नव्यार्थसार्थघटनापदपंक्तिमुक्ति-
 विन्यासरीतिरसभावविधानयत्नैः ॥ २७ ॥
 श्रीहर्षामरयोः कविप्रवरयोर्वाक्यवलीं निजा-
 मुशांतीमभिवर्षतोर्नवनवैः पीयूषधारारसैः ।
 मद्भाग्यानिलखेलनैरपहृता या विप्रुषः काश्चिद-
 प्यासामेष निषेकशाद्वलतमः सोयं मदुक्तिश्रमः ॥ २८ ॥
 जल्पंयेके कवीद्राः सरसमनुभवादेव कुर्वति काव्यं
 तन्मिथ्या हंत नोचेत्तदिह विदधतां तद्वतां येपि धुर्याः ।
 एषोस्माकं प्रसादः सततमपि गिरां देवताया - - -
 धत्ते लालित्यमुच्चैः खलु चपलदृशां पुण्यतारुण्यमेव ॥ २९ ॥
 काव्ये काव्यकृतां न चास्म्यनुभवः प्रायः प्रमाणं नचेत्
 प्राहुस्ते कविधर्म एष इति किं प्रत्याहतास्तार्किकैः ।
 को नामानुबभूव चंद्रसुरभिं कुंदोज्ज्वलां कौमुदी
 सीतां कीर्तिमतोन्ययोदितगुणस्फीतामकीर्तिं च कः ॥ ३० ॥
 वाणीनामधिदेवता स्वयमसौ ख्याता कुमारी ततः
 प्रायो ब्रह्मवतां स्फुरति सरसा वाचां विलासा ध्रुव ।
 कुक्कोकः सुकृती जितेन्द्रियचयो हर्षः सवास्पायनो
 ब्रह्मज्ञप्रवरो महाव्रतधरो वेणीकृपाणोमरः ॥ ३१ ॥
 शृंगारेनुभवो व्यतर्क्यततमां मूढैरिहोच्चैर्यकः
 सुप्तः किंतु स कः परेषु यदयं नैकप्रकाशीप्रमा ।

तद्व्यासुतलालनामिव वृथा वैकल्पिकी कल्पना-
 माकल्पं परिकल्प्य जल्पततमां धैर्यं धियां केवलं ॥ ३२ ॥
 ये शृंगारकथां प्रथां विदधते वाचां विलासैरस-
 प्रोलासोत्र समस्तितेष्वनुभवो येष्वस्ति तेन्ये पुनः ।
 वर्ण्या ये वदनेषु कुंदविशदास्तंबेरमाणां रदा
 नैते चर्वणसाधनं तदिह ये दुर्लक्ष्यरूपास्तु ते ॥ ३३ ॥
 काव्यं काव्यप्रकाशादिषु रसबहलं किर्त्तयत्युत्तमं यत्
 तन्नोभावैर्विभावप्रभृतिभिरनभिव्यक्तमुक्तैः कदाचित् ।
 तेनेति व्यक्तमुक्तं सरसजनमनःप्रीतये काव्यमेतत्
 कश्चिच्चेन्नीरसोस्मिन् भजति बत मुदं नो तदा कस्य दोषः ॥ ३४ ॥
 वदन्ति काव्यं रसमेव यस्मिन्निपीयमाने मुदमेति चेतः ।
 किं कर्णतर्णसुपर्णपण्यभ्यर्णादिवर्णार्णवडंबरेण ॥ ३५ ॥
 रसोस्तु यः कोपि परं स किञ्चिन्नास्त्वृंगाररसो रसाय ।
 सख्यप्यहो पाकिमपेशलत्वे न स्वादु भोज्यं लवणेन हीनं ॥ ३६ ॥
 कविता वनिता गीतिः प्रायो नादौ रसप्रदाः ।
 उद्भिरन्ति रसोद्रेकं गाह्यमानाः पुरः पुरः ॥ ३७ ॥
 प्रायोपशब्दादिकृतोपि दोषो नचात्र चिंत्यो मम मंदबुद्धेः ।
 न कालिदासादिभिरप्यपास्तो योऽध्वा कथं वा तमहं लज्जामि ॥ ३८ ॥
 प्रायोपशब्देन न काव्यहानिः समर्थतार्थे रससेकिमा चेत् ।
 वादेप्यसौ नो विदधीत किञ्चित् यदि प्रतिज्ञा विरमेन्न विज्ञः ॥ ३९ ॥
 वाणी वाणीविलासात्प्रसरति विदुषां तेन शब्दापशब्दौ
 प्रायश्चेतोविकल्पः कविमतवशागा शब्दशास्त्रेपि सिद्धिः ।
 मल्लैवं मापशब्दं वदत सहृदया प्रौढकाव्यप्रयुक्ता
 द्वित्राश्चेत्तेन वृद्धिं भजन्ति कथमसौ तर्हि वाग्ब्रह्मकोशः ॥ ४० ॥
 भवन्ति काव्येषु महाकवीनां यत्नेवभावा अशुभाः शुभा वा
 प्रदाशितास्ते कतिचित्ततीह नचेन्महाकाव्यमिदं कथं तत् ॥ ४१ ॥

क्षंतव्य एव कविभिः कृपया प्रमादात्
 काव्येन कश्चिदपि यः पतितोपशब्दः ।
 प्रीतिर्यथास्तु सुहृदामथवा सुशब्दैः
 किं सा तथास्त्वसुहृदामपि मापशब्दैः ॥ ४२ ॥
 काव्यं पूर्वकवेर्न काव्यसदृशं कश्चिद्विधाताधुने
 त्युक्ते तोमरवीरमक्षितिपतेः सामाजिकैः संसदि ।
 तद्धूचापलकेलिदोलितमनाः शृंगारवीरादुतं
 चक्रे काव्यमिदं हर्मीरनृपतेर्नव्यं नयैदुः कविः ॥ ४३ ॥
 हंसाः संतः क्व येषां गुणपयसि रतिर्नो रतिर्दोषवारि-
 ण्यादृशाः संतु किंतु प्रतिफलति गुणो दूषणं वापि येषु ।
 तेमी तिष्ठन्तु दूरे कचन तितभवोदूषणं कीकशं ये
 विभ्रतुच्चैरधश्चोज्वलगुणसमिता संचयं चिक्षिपन्ति ॥ ४४ ॥
 राजानो युधिबद्धविक्रमरसाः कुर्वन्तु राज्यं मुदा
 तेषां विक्रमवर्णने च कवयः शश्वद्यतन्तांतां ।
 अश्रांतं च समुलसंविह रसैर्वाचः सुधासेकिमाः
 स्वादुंकारमिमाः पिबन्तु च रसास्वादेषु ये सादराः ॥ ४५ ॥
 पीत्वा श्रीनयचंद्रवक्त्रकमलाविर्भाविकाव्यामृतं
 कोनामामरचंद्रमेव पुरतः साक्षात्पश्येत्पुनः ।
 आदावेव भवेदसावमरता चेत्तस्य नो बाधिका
 दुर्वारः पुनरेव धावतुतमा हर्षावलीविभ्रमः ॥ ४६ ॥

इति श्रीजयसिंहसूरिशिष्यमहाकविश्रीनयचंद्रसूरिविरचिते श्रीहर्मीर-
 महाकाव्ये वीरांके कविवाक्यवर्णनोनाम चतुर्दशः सर्गः ॥ समाप्तमिदं
 श्रीहर्मीरमहाकाव्यं ॥

कार्यात्कारणसंविदं विदधते नैकांतमुत्सृज्य य-
 त्तैषामिव नोपि कर्हिच न किं चेतश्च मत्ताचिकीः ।

नैव चेन्नयचंद्रसूरिसुकवेर्वाणीं विधायामृतं
 श्रीहर्षं तमथामरं तमपि तत्किं संस्मरेयुर्बुधाः ॥ १ ॥
 काव्यानां त्रितयीं व्यरीरचदिमां यां कालिदासः कलां
 सृष्टौ गाधिसुतस्य सार्हति न चेत्कानाम तत्रास्तु सा ।
 चक्रुर्वा कवयो नयैदुरमरो हर्षश्च नानारसैः
 सौं ब्रह्मण एव सा तु घटते तस्यैव संवादतः ॥ २ ॥
 नयचंद्रकवेः काव्यं रसायनमिहाहुतं ।
 संतः स्वदते जीवन्ति श्रीहर्षाद्याः कवीश्वराः ॥ ३ ॥
 लालित्यममरस्येव श्रीहर्षस्येव वक्तिमा ।
 नयचंद्रकवेः काव्ये दृष्टं लोकोत्तरं द्वयं ॥ ४ ॥
 काव्यं काव्ययशोधिनां रचयतां सम्यक् कृतत्वस्य नो
 मीयेतोपचयो नचाप्युपचयः कश्चिकवीनां स्फुटं ।
 यस्माच्छुद्धमशुद्धमाहुरनयोर्विज्ञापनाकारणं
 तत्तेषां मनसैव रुद्धमभितः कुत्रावकाशस्तयोः ॥ ५ ॥
 यशोधिनां काव्यकृतां कवीनां पुण्यं च पापं च न किञ्चिदेव ।
 पुण्यस्य पापस्य च यन्निदानं मनस्तदेषां यशसैवरुद्धं ॥ ६ ॥
 संवत् १५४२ वर्षे श्रावणे मासि श्रीकृष्णपिगच्छेश्रीश्रीजयसिंहसूरिदि-
 व्येण नयहंसेनात्मपठनार्थं श्रीपेरोजपुरे हम्मीरमहाकाव्यं लिलिखे
 कल्याणमस्तु भद्रं भूयात्संघस्य ग्रंथायः १५६४